

Albin Símolin

13423

Uskonpuhdistuksen sivistysmerkitys

Kansanvalistusseura, Helsinki

ALBIN SIMOLIN

13423

USKONPUHDISTUKSEN SIVISTYSMERKITYS

MUISTOKIRJOITUS USKONPUHDISTUKSEN
RIEMUJUHLAAN 1917

Pollettu SKS:n kirjaston kokoelmista

KANSANVALISTUSSEURAN TOIMITUKSIA 178

Postattu SKG:n kirjaston kirjasto-
kassa

Sisällys:

I.	Augustinus ja länsimaiden kristinusko	5
II.	Sopuointua ja rauhaa	19
III.	Avartuneita näköaloja	32
IV.	Elämää ja levottomuutta	45
V.	Kiinnekohta	56
VI.	Uudet ihanteet	71
VII.	Uusi elämä	85
VIII.	Horjumaton varmuus	97
IX.	Uutta sisällystä vanhoihin muotoihin	110
X.	Länsimaiden uusi sivistys	125

Augustinus ja länsimaiden kristinusko.

Mahtavien ulkonaisten ja sisäisten mullistusten alaisena käy kehitys useimmiten eteenpäin, vain harvoin katoaa vanha kuin kukka hedelmän kypsyessä. Sitkeästi pyrkivät elämän synnyttämät ulkonaiset muodot jatkumaan, mutta tulevat lopulta kiduttaviksi kahleiksi, jotka elämän täytyy heittää yltään, ellei se tahdo tukehtua ja kuolla. Sillä näiden muuttumattomien muotojen sisällä kiehuu ja kuohuu alituisesti, ja muutamin paikoin tulee jännitys viimein niin voimakkaaksi, että kahleet katkeavat ja tie avautuu uusia, vapaampia näköaloja kohti.

Henkielämässä, inhimillisen sivistyksen alalla, tällaiset murrokset tapahtuvat tavallisesti ensinnä suurissa henkilöissä. Rikkaampi ja syvempi kuin muissa on heissä elämä, selvemmin ja selkeämmin he tuntevat sen kaipauksen ja ne unelmat, jotka enemmän tai vähemmän tajuttuina liikkuvat ajassa, keräävät itseensä ikäänkuin polttopisteeseen kaiken ilon ja kaiken tuskan, muodostavat uudet ihanteet, kohottavat ne vain kaukaisesti aavistetusta hämärästä, asettavat kaikkien nähtäviksi ja aukaisevat niille tien. Tässä huomaamme syyn heidän joukkoja valtaavaan vaikutukseensa. Heidän neronsa oli niin sopeutunut siihen, mikä siinä ajankohdassa pystyi mieliin, että he voivat kerätä ympäril-

leen kaikki ja niin tulla niiden liikkeiden perustajiksi, jotka johtivat koko yhteiskunnan uusille urille.

Kaikessa tässä suurmiehetkin esiintyvät aikansa lapsina. Ja kuitenkin he olivat aina jotain enemmän. Aina heissä oli jotain ehdottomasti uutta, jotain, joka osoittaa todellista edistystä ohi entisten saavutusten, jotain, joka antaa meidän aavistaa, että ihmiskunnan johtajia luotaessa on ollut vaikuttamassa ylimaailmallinen tekijä.

Suurimmassa määrin tämä kaikki soveltuu uskontoon, eniten persoonalliseen ihmisessä. Uskonnon historiassa tulevat alituisesti yksityiset persoonallisuudet etualalle. Heissä ovat suuret mullistukset ensinnä — tuskien ja kärsimysten alaisina — tapahtuneet, vasta siten on se, minkä he näin ovat taistellen saavuttaneet, voinut koitua muille siunaukseksi. Erityisesti tämä koskee kristinuskoa, kaikista uskonnoista persoonallisinta, ja sen johtajia, mestaria itseään ja kaikkia hänen suurimpia opetuslapsiaan: Paavalia, Augustinusta ja sitä miestä, jolla kristikunnan historiassa on suurempi merkitys kuin kellään muulla heidän jälkeensä — Martti Lutheria. Voidaksemme oikein käsittää häntä ja hänen työnsä merkitystä meidän täytyy koettaa löytää, mikä oli ominaisinta sille ajalle, joka oli kasvattanut hänet, ja se tapa, jolla hän koetti ratkaista ajan suuria kysymyksiä.

Ensi sijassa vaikutti tosin uskonto, kun se oli oikeata laatua, aina elämänvoimana, puhdistaa ja kohottaen ihmistä, vahvistaen hänessä esiintyviä hyviä taipumuksia ja ominaisuuksia. Uskonto oli se ilmapiiri, jossa kaikki luonteeltaan iäinen ja iäisyyttä varten aiottu saattoi kasvaa ja kypsyä. Senkautta siitä myös tuli mitä suuri-

arvoisin sivistysvoima, että ne henkilöt, joihin sen uudestaluova ja kohottava vaikutus ulottui, vuorostaan jalostivat ja puhdistivat ympäristöään. Ensi sijassa koskee tämä taasen kristinuskoo, jonka ominaista luonnetta lyhimmin ilmaisevat Jeesuksen sanat: »Minä olen tullut, jotta heillä olisi elämä ja olisi yltäkyllin» (Joh. 10: 10). Jeesuksen sanojen ja toiminnan kautta tämä ihmisen sisin oleumus oli herätettävä eloon, niinkuin auringon säteet herättävät maan sisäiset voimat.

Siihen ei kuitenkaan voitu pysähtyä. Ajatukselleen ihminen tahtoi tehdä selväksi sen, mikä liikkui hänen sielunelämässään, suurten muutosten vaiheet ja syyt. Niin syntyivät uskonnolliset opit. Siten voitiin myös erottaa vääärä oikeasta, sillä alituisesti oli ihmisiä, luonteeltaan haaveilevia, joiden kokemuksia ei sentähden voitu pitää säännöllisinä. Varhain alkoivat kristinuskossa nämä yritykset pidättää ja säilyttää tehdyt uskonnolliset kokemukset opinkappaleissa sekä esittää tieteellisessä muodossa niitä mielipiteitä, joita tämän perusteella näistä kysymyksistä oli. Ensimmäiset yritykset teki Paavali, vaikka ei moni »viisas lihan jälkeen» liittynyt häneen. Vasta sittenkuin uusi uskonto istutettiin kreikkalais-roomalaiseen maaperään suhde tuli toiseksi. Mutta silloin se imi itseensä myös paljon vierasta ainetta ja sai toisen muodon, kuin se olisi saanut, jos se olisi pysynyt israelilaisella pohjalla.

Ensinnäkin oli uskonnollinen harrastus toinen. Ei huokailtu niin synnin ja Jumalan vanhurskaan tuomion tunnossa kuin juutalaiskansan keskuudessa. Kreikkalaiseen tapaan janottiin sitävastoin tietoa. Kristus on jumalallisen valistuksen tuoja, ja niin kutoutuvat yhteen Jumalan tunteminen, uskonto ja tiede. Janottiin

myös kuolemattomuutta. Kristus antaa katoamattomuuden, yhdistäessään Jumalan ja ihmisen luonnon.

Kristinuskon varhaisimpina päivinä täytyi aivan luonnollisesti Kristus-kysymyksen tulla polttavimmaksi. Sen ohessa tunnettiin kuitenkin vain vähäistä mielenkiintoa historiallista Kristusta kohtaan sellaisena kuin hän on kuvattu evankeliumeissa. Hänen lunastustyöstään päädyttiin hänen yli-inhimilliseen persoonallisuuteensa: vähitellen on Jeesuksen inhimillisen sielun täyttänyt jumalallinen henki, kunnes ne ovat tulleet täydellisesti yhdeksi. Niin tuli Poika samoin kuin Henkikin yhdeksi Isän kanssa, joskin he toiselta puolen olivat itsenäisiä persoonallisuuksia.

Saman kehityksen läpi täytyy ihmisenkin käydä. Samassa määrin kuin hänen tietonsa Jumalasta ja jumalallisesta täydentyvät, häntä tulee jumalallisesta armosta osalliseksi. Sen vastaantamista hän voi vielä edistää lihankurituksella (askeesilla) — munkkilaitoksen isä teologien keskuudessa on Origenes († 254), teologisen tieteen isä ja kirkollisen uskonopin luoja. Ei voi ihmetellä, että vahva askeettinen virtaus kävi läpi vanhan seurakunnan. Maailman elämä oli niin pakanuuden ja siveettömyyden saastuttama, että oli lähellä ajatus yrittää toteuttaa kristillistä ihannetta maailman ulkopuolella, sotien luontoa vastaan. Niin valmistautuneen sielun kanssa Sana (Logos) saattoi yhdistyä kuin ystävän ja sulhasen kanssa. Etenkin tapahtui näin uskonnollisen elämän juhlahetkinä, kasteessa ja ehtoollisessa, joita alettiin vähitellen pitää samanlaatuisina kuin kreikkalaisten uskonnollisten yhdyskuntien viikkimyyssiä ja pyhiä toimituksia; niihin osaaottavassa tapahtui maagillinen, salaperäinen muutos.

Kristinusko oli tällöin vaarassa kokonaan turmeltua; pelastus oli muuttumassa luonnonkehitykseksi, koska muka Kristuksessa yhtyi Jumalan ja ihmisen luonto; persoonallinen lunastustyön omistus uskon kautta luotamussuhteena oli työntymässä syrjään ja joutumassa unhotukseen.

Mutta kristinuskon tulevaisuus ei ollut Itämailla, vaan siellä, missä uusien, tuoreiden lisävoimien avulla laskettiin uuden sivistyksen perustus, Länsimailla. Täällä kokoontuivat aluksi ikäänkuin polttopisteeseen kristinuskon ajatukset ja vanhan sivistyksen kaikki tekijät Augustinuksessa († 430), ja siitä sai alkunsa kokonaan uusi hurskauden muoto; hän »keksi uskonnon uskonnossa». Oman sydämensä hän on oppinut tuntemaan kaikista huonoimmaksi, elävän Jumalan taas korkeimmaksi hyväksi. Hän kykeni havaitsemaan ja tuomaan ilmi nämä sisäiset kokemuksensa; tämä on hänen omituisuutensa ja hänen suuruutensa, ja siksi hän on »ensimmäinen uudenaikainen ihminen».

Aivan uudenaikaisella tavalla Augustinus tahtoi kokea sielussaan jotain uskonnon uudestiluovasta voimasta. Aluksi hänkin uskoi sen olevan saavutettavissa tiedon avulla, siksi hän tahtoi hankkia sitä. Mutta tiedon mukana hän ei saavuttanut, mitä etsi, hänen sisimmässään oli kaikki yhtä pimeää ja kuollutta kuin ennenkin. Silloin hän tuli tutustuneeksi vanhan ajan suurimpaan ajattelijaan, Platoniin, ja tämä saattoi johtaa koittavan uuden ajan suurmiehen sille tielle, jonka lopuksi täytyi johtaa Häneen, jolta hän oli saava vastauksen kaikkiin kysymyksiinsä ja levon kaipaukselleen. Platonissa hän löysi todella monoteismin, Jumalan, joka ei ollut vain luonnonvoima tai runollinen jumalaistaru, vaan todell-

linen persoonallisuus; siellä hän myös löysi todellisen uskonnollisen sydämellisyyden, mystisismin, joka yhdisti ihmisen käsittämättömän Jumalan kanssa. Paavalin avulla hän saavutti vihdoin pyrkimystensä päämäärän. Itse hän kuvaa murrosta seuraavin sanoin: »Sinä taivutit minun, taitamattoman ihmisen, pääni puoleesi ja suljit silmäni, niin etteivät ne näkisi turhuuden kuvia. Niin tulin silloin vähitellen levolliseksi ja houreeni vaihtui syvään uneen. Heräsin Sinussa ja näin Sinussa äärettömän, selvemmin kuin koskaan ennen. Tuo näky ei ollut lihan työtä.»

Nyt Augustinus saavutti, mitä hän oli ikävöinyt: uskon, rakkauden, nöyryyden, tahdon ja voiman uuteen elämään — kaiken uskonnon ja kaiken autuuden olemuksen.

Näiden kokemustensa pohjalle Augustinus muodosti nyt länsimaisen elämäkatsomuksen ja uskonnollisuuden ja antoi sille sen itsenäisen luonteen. Sellainen kuin hän itse oli, hän uskoi jokaisen olevan; sellainen kuin hänen oma kehityksensä oli ollut, oli suurin piirtein katsoen jokaisen ihmisen elämän meno: pimeydestä valoon ainoastaan Jumalan armon kautta — se oli yleinen kaava.

Aatamin lankeemuksessa ihminen oli kadottanut vapaan tahtonsa; koko hänen luontonsa turmeltui; himot hallitsevat häntä. Sellainen perisynti on kaikilla ihmisillä ja omin voimin ei kukaan kykene sen valtaa voittamaan; vain yksi tie on synnistä vapautumiseen: Jumalan armo. Se on vastustamaton, se pakottaa ihmistä kääntymiseen, kuitenkin vain niitä, jotka Jumala on siihen määrännyt. Kolme tekijää on silloin vaikuttamassa, kolmella tavalla vaikuttaa jumalallinen armo: Kristuksen, katolisen kirkon ja luostarikieltäymyksen kautta.

Kristinuskon keskus Jeesus tuli taasen todelliseksi olenoksi, joka on elänyt ja vaikuttanut historiallisella ajalla maan päällä ja lopuksi todella sovittanut kuolemallaan ihmiset Jumalan kanssa. Siten oli kreikkalainen mietiskelevä Jeesus-kuva hyljätty Länsimailla. Kun käsitys Kristuksesta oli tällainen, ei tullut pääasiaksi pelastus tiedon, vaan uskon kautta, ja syvimpänä sisältönä ei ollut enää fyysillinen, ihmisen kuolemattomaksi tekeminen tai jumaloiminen, vaan siveellinen uskonnollinen vapautus synnistä ja rauha Jumalan kanssa. Sen armon ja rakkauden kautta, jonka Kristus ensi sijassa ilmoittaa, Jumala kutsuu ihmistä takaisin luokseen ja antaa hänelle uuden olennon, joka vaikuttaa uskossa ja rakkauksessa. Ihmeellisellä, salaisella, vastustamattomalla voimalla Jumala vaikuttaa hänen sydämessään oikean tiedon ja hyvän tahdon.

Toiselta puolen Augustinus on täysin varma siitä, että Jumalan ihmiselle tarjoamaa autuutta ei saavuteta ilman ihmisen omaa osuutta; hänen täytyy itse ponnistella, hankkia itselleen tietoa ja tehdä mielensä Jumalan armolle alttiiksi. Kaiken tämän vaikuttaa kirkko, jota Augustinuksen mielestä saattoi sentähden parhaiten verrata kasvatustaitokseen. Käytettävänään kirkolla on raamattu, joka on tehoisa vain kirkossa vallitsevan hengen vaikuttaessa. Siten herätetään harrastusta ja rakkautta uskonnollisiin kysymyksiin, ja niin syvennetään tietoja yhä enemmän ja enemmän; tahto ajaa ihmistä eteenpäin. Välittömämmin kirkko vaikuttaa sakramenttiansa ja muiden pyhien toimitusten kautta.

Kirkossa, ei sen ulkopuolella, Augustinus oli lopullisesti kokenut jumalallisen armon uudestiluovaa voimaa, kirkossa hän oli kokenut sanan ja sakramenttien vaikutuksen.

tusta. Siitä hän teki sen johtopäätöksen, ettei kirkon ulkopuolella ole Jumalan armoa ollenkaan löydettävissä. Tätä hänen havaintoiaan vahvisti hänen ihmis- ja historiantuntemuksensa. Edellisen suhteen hän oli varma siitä, ettei ihminen voisi omin voimin milloinkaan tulla täyteen ja varmaan totuuden tietoon. Hänen laillaan tulisi sentähden muidenkin taipua kirkon arvovallan alle. Se takaa, että oppi on oikea, silloinkin kun yksityinen ihminen ei voi sitä täysin käsittää. Taipumalla näin kirkon arvovallan alaiseksi ihminen harjoittaa samalla itseään kunnioitukseen ja kuuliaisuuteen.

Yhtä korkealle Augustinus oli historiasta oppinut asettamaan kirkon. Roomalainen valtio oli hajoamistilassa. Sen heikkous ja kykenemättömyys vastustamaan päälletunkevien barbaarien hyökkäyksiä johtui siitä, että sen elämänydin oli ylellisyyden ja paheiden turmelema. Sen siveellisyys ei ollut oikeastaan milloinkaan ollut muuta kuin itsekkäisyyttä, sen taide ja filosofia, vieläpä koko sen sivistys ei mitään muuta kuin pettävä varjo ja loistava harhanäky, luopumus ainoasta totuudesta, Jumalasta. Sellainen oli tilanne kaikkialla, silloinkin kun saattoi näyttää toisenlaiselta. Koska pakanain hyveiden pohjana ei ollut oikea mielenlaatu, ne olivat hyljättäviä. — Sellainen oli Augustinuksen synkkä, pessimistinen maailmankatsomus; hänen mieskohtaisten elämänkokemustensa taustaa vasten se käy meille hyvin ymmärrettäväksi.

Tämän maailmanvaltakunnan keskelle Kristus perusti taivaallisen seurakunnan, »Jumalan valtakunnan». Tätä kuvatessaan Augustinus luo ainoalaatuisen, suuren historianfilosofian suunnitelman ja pystyttää ihanteen, jonka mukaan koko keskiaika pyrki muodostumaan.

Tällä Jumalan valtakunnalla Augustinus ei ole milloinkaan tarkoittanut näkyväistä kirkkoa, joskaan hän ei aina ole täysin selvästi tätä tehostanut. Tosi Jumalan valtakunta on hänestä tulevainen, maallinen kirkko vain sen esikuva ja valmistus. Mutta sentähden tulisi kaikki yhteiskuntamuodot, kaikki yksityisten työt asettaa loppuksi kirkon palvelukseen, niin että Jumalan valtakunta viimein kokoaisi yhteen kaikki valtakunnat ja kaikki kansat voimallaan ja siunauksellaan.

Tätä tulevaista Jumalan valtakuntaa varten kirkon tulisi kaikin tavoin koettaa kasvattaa ihmiset; kirkon on saatettava maailma kristityksi, koetettava koota kaikki helmaansa, sillä kirkon ulkopuolella ei ole mitään pelastusta, vieläpä kastamattomat pikku lapsetkin joutuvat kadotukseen. Siksi kirkolla on rakkaudesta ihmisiin, jotka eivät älyä omaa parastaan, valta pakottaa heidät alistumaan. Siinä on kirkon saatava apua valtiolta, samoin kuin harhaoppien ja eripuraisuuden kukistamisessa.

Kuitenkaan ei ole kylliksi vain kuulua kirkkoon. Koko toiminnallaan ja kaikella esiintymisellään sen tulisi koettaa vaikuttaa jäseniinsä, niin että he kääntyvät pois maallisesta korkeimman hyvän, Jumalan, puoleen. Parasta olisi, ettei puuttuisi mihinkään maalliseen, vaan koettaisi hartaudenharjoituksissa vähitellen yhä enemmän vapautua sen vaikutuksesta. Tästä johtuu, että Augustinus katsoi jumalallisen hengen vaikuttavan ei vain tietoisuuden muodossa — tämä näkyy myös hänen lausunnoistaan kasteesta ja pikku lapsista — vaan että se on riippuvainen myös ulkonaisista asioista.

Ankarimmassa mielessä täydellisesti puhdasta elämää eivät kaikki ihmiset voi kuitenkaan viettää. Silti

olisi koko maallinen elämä puhdistettava ja pyhitettävä asettamalla se kirkon vaikutuksen alaiseksi. Valtion tulisi auttaa kirkkoa sen kasvatustyössä pakottamalla vastahakoiset kuuliaisuuteen, avioliitto tulisi kirkon pyhittää ja sen olisi tultava jälleen sellaiseksi, kuin se oli paratiisissa, vapautettuna lihan himosta, omaisuus olisi aateloitava armeliaisuudella ja niin vapautettava itsekkäästä luonnostaan. Myöskin tiede voisi saada kirkon kautta korkeamman arvon; tavoittelemisen arvoista on vain jumalallinen, vain se, mikä on läisen totuuden kanssa yhteydessä: sentähden tieteen tulisi noudattaa dogmeja, ilmoitettuja, täydellisiä totuuksia; muut voitaisiin kernaasti hyljätä.

Kysymyksen ollessa pakanain teoista Augustinus lausuu sen syvän totuuden, että lopultakin mieliala ja mielenlaatu määräävät, onko joku teko hyvä vai huono, hyödyllinen vai vahingollinen — tietysti tekijälle itselleen. Siksi tulisi ihmisen hankkia itselleen tämä mielenlaatu hartaudenharjoituksilla ja hurskailla töillä; siitä hänen suuri harrastuksensa munkkilaitosta kohtaan, joka kuitenkin kadotti syvästi sisäänpäinkääntyneen luonteensa ja suunnattiin enemmän ulkonaista toimintaa kohti.

Niin oli Augustinus asettanut suuntaviivat keskiaikaiselle kirkolle ja sen toiminnalle. Kirkon helmassa hän oli lopultakin löytänyt kaipaamansa rauhan, sen käskyjä ja sääntöjä noudattaen. Siitä hän teki sen johtopäätöksen, että kirkolla voisi muillekin olla sama merkitys. Tämä oli suuri ja kaunis ajatus ja tosi. Onnettominta oli, että se pian turmeltui, ja siinä olivat kyllä apuna Augustinuksen omat ajatukset ja lausunnot. Vähitellen saatettiin koko hänen käsityksensä pintapuoli-

seksi. Oli kylliksi — ajateltiin —, että kuului kirkkoon, täytti sen käskyt ja säännöt, silloin kyllä pelastui perikadosta — riittää, että on laivan kannella ja ottaa osaa siellä esiintyviin töihin, silloin saavuttaa kyllä onnellisesti päämäärän — mieliala voi olla millainen tahansa. Mutta tämähän oli juuri Augustinuksen ajatusten syvimmän sisällön riistämistä ja kirkollisen vahvistuksen antamista sille rahvaanomaiselle hurskaudelle, joka pakanuuden kera tunkeutui kirkkoon. Mies, joka vaikutti tämän muutoksen ja saattoi nämä mielipiteet yleisiksi, oli Länsimaiden toinen suuri opettaja, Gregorius suuri († 604).

Tämä mies oli luonteeltaan käytännöllisempi, sentähden hänen tehtäväkseen tulikin muodostaa oppi sellaiseksi, että sitä voitiin käyttää siinä työssä, joka lähinnä odotti kirkkoa. Sen ensi tehtävänä oli kerätä luokseen uudet kansat ja kasvattaa heidät aluksi ainakin määrättyyn ulkonaiseen järjestykseen ja siveellisyyteen, siksi oli Augustinuksen syviä ajatuksia muodosteltava, yksinkertaistutettava, tasoitettava, niin että raaka rahvaan joukko saattoi ne käsittää.

Näiden kansojen asema oli kieltämättä sangen huolestuttava. Taistelussa olivat heidän entiset jumalansa osoittautuneet kristittyjen jumalia huonommiksi — ajatelkaamme vain kristittyjen frankkien voittokulkua. Kristittyjen jumala taasen tahtoi ottaa heidät vastaan vain heidän liittyessään hänen seurakuntaansa ja saattoi tehdä sen oikeastaan vain tällä ehdolla, sillä seurakunnan johtajat olivat niiden välikappaleiden hoitajia, jotka yksin saattoivat pelastaa. Kirkossa taasen täytyi ehdottomasti taipua raamatun sanan arvovallan alaiseksi; se oli pyhän hengen »sanelema». Tätä vahvistet-

tiin kertomuksilla hämmästyttä herättävistä ihmetöistä. Gregorius näyttää tässä toimineen täysin hyvässä uskossa, barbaariset kansat tarvitsivat sellaisia ihmeitä uskoon tullakseen, siksi Jumala oli sallinut niiden tapahtua.

Sitä velttoutta, joka saattoi tulla seuraukseksi Augustinuksen opista, että Jumala herättää ihmisessä rakkauden ja niin tekee hänet vanhurskaaksi, Gregorius tahtoi estää erikoisesti teroittamalla sitä suostumusta, jonka ihminen saattoi antaa tälle pelastavalle armolle. Jossain määrin voi sentähden sanoa, että ihminen vapahtaa itse itsensä, ja siksi on tulos, hänen pelastuksensa, ei vain Jumalan työ, vaan myös hänen oma työnsä, ja luetaan hänelle sentähden ansioksi.

Samoin on laita ihmisen myöhemmin tekemien »hyvien töiden». Pääasia on aluksi, että niitä tehdään. Tosin pitää Gregorius tällöin ihmisen sisäistä mielenmuutosta aivan välttämättömänä, ja tavallisesti sattuu silloin niin, että ihmisen kuulema sana herättää rakkautta näkymättömään luojaan ja siten tahtoa hyvän tekemiseen. Kuitenkin voi kehitys olla päinvastainenkin: hyvät työt synnyttävät oikean mielenlaadun, ja näin tuli tässä tavallisesti käymään. Ensin herätetään iäisen kidutuksen pelkoa, ja siten ajetaan ihmiset pois syntisestä elämästään harjoittamaan hyviä tekoja. Vasta sitten kuin pelko suuren surun ja tuskan jälkeen on jossain määrin väistynyt ja jonkunlainen anteeksiannon varmuus on saavutettu, vasta silloin syttyy rakkaus häneen, joka auttoi hädässä. Kuitenkaan tämä ei ole niin paljon rakkautta Jumalaan varsinaisessa mielessä kuin pikemminkin odotettavien iäisten etujen kaipuuta.

Täyteen anteeksiannon varmuuteen ihminen ei kui-

tenkaan saa koskaan tulla, sitä voisi — Gregorius tarkoittaa — seurata laimeneva into hyvään. Sentähden kirkon tulisi alituisesti pitää jäsenilleen varalla toivoa ja pelkoa sekaisin. Pelko ja vavistus tulisi aina olla kristityn tunnusmerkkeinä, ja kaikki hänen päivänsä kyyneleiden kostuttamat, sillä varmuus on tavallisesti välinpitämättömyyden äiti. Tämä oli vaarallista sentähden, että mitään syntiä ei oikeastaan anneta anteeksi, vaan vaaditaan kustakin rangaistus, ja ellei ihminen itse rangaikse itseään, niin täytyy Jumalan rangaista häntä. Niin tulevat kyynelet ja kärsimykset syntien hyvitykseksi, pahan puolesta suoritetuksi uhriksi.

Tosin on Kristus kuolemallaan voittanut perkeleen, pahan alkujuuren, ja ehtoollisessa tämä uhri uudistetaan, mutta se ei kuitenkaan ole kylliksi, ihmisenkin täytyy olla toimessa. Myös toisella tavalla Kristus on vaikuttanut ihmisten parhaaksi, ja vaikuttaa edelleenkin: rukoilemalla Jumalan luona heidän puolestaan, niinkuin pyhimykset ja enkelitkin tekevät. — Siinä tapauksessa, että kaikki tämä lopultakin osoittautuisi voimattomaksi, eikä ihminen voisi tässä elämässä polttaa »murheen tulla» pois kaikkia synnillisiä taipumuksiaan, hänen täytyisi kuoleman jälkeen käydä lyhemmän tai pitemmän aikaa puhdistus- eli kiirastulen läpi tulevassa elämässä. Tämäkin oppi laimennettiin niin, että kiirastulen tuska odotti niitä, jotka olivat laiminlyöneet syntiensä sovittamisen katumuksen teolla, almuilla tai muilla hyvillä töillä. Tässäkin Gregorius teki sen lisäyksen, että jälkeensä jääneet voivat rukouksillaan ja hyvillä töillään ja etenkin pappi kantamalla ehtoollisessa Kristuksen ruumiin ja veren sovitusuhrina vihastuneelle Jumalalle lyhentää kuolleiden kärsimyksiä.

Näillä opeilla oli löydetty vahva pohja, jolle voitiin kohottaa ylpeä rakennus. Edessäoleva työ oli suurta ja vastuullista, mutta sillä oli tulevaisuuden lupaus, sillä se ei ollut mikään itseotettu tehtävä, vaan tehtävä, jonka oli kirkolle jättänyt Jumala itse. Tämän tehtävän mukaan oli ensinnä kerättävä kaikki kansat kirkon helmaan, vapautettava ne heidän entisistä eksytyksistänsä ja harhakuvitteluistansa ja annettava heille uudet ja paremmat käsitykset sekä sitten — ja tämä oli tärkeintä — saatettava heidät osallisiksi siitä uudesta elämästä, niistä uusista ajatuksista ja pyrkimyksistä, jotka virtailivat kirkossa itsessään, tai ehkä oikeammin: herätettävä kaikki ne elämän voimat, jotka uinuivat sielujen syvyydessä. Kun tämä tapahtui, silloin vähitellen muuttuisivat myös ulkonaiset olosuhteet, kristillinen henki täyttäisi kaikki ja kaiken; se painaisi leimansa kaikkiin olosuhteisiin ja laitoksiin, kaikki ikäänkuin siirtyisi korkeammalle tasolle, ja niin tulisi kaivattu Jumalan valtakunta kuin valmistuksena lopulliselle, jolloin Jumala oli oleva kaikki kaikessa.

Sopusointua ja rauhaa.

Vuonna 426 Augustinus lopetti rauhassa pienessä Hippon kaupungissa Pohjois-Afrikassa suuren teoksensa Jumalan valtakunnasta. Yhä selvemmin havaittiin kuitenkin jo täälläkin sen suuren mullistuksen kuohut, joka kävi yli vanhan Rooman valtakunnan asettaen pohjan niille olosuhteille, jotka tulivat vuosisadoiksi vallitsemaan Europassa. Puoli vuosisataa oli jo kulunut siitä, kun hunnit tunkeutuivat Tonavan yli ja saattoivat siten germaanisaiset heimot liikehtimään, ja vielä oli kaikki kuohuksissa. Kun rauhallisemmat olot vihdoin koitivat, esiintyi Eurooppa surullisen näköisenä.

Kaikki näyttää pelkältä sekasorrolta, »kaikkien sotalta kaikkia vastaan»; yhteiskuntasiteet olivat irroituneet; mitään arvovaltaa ei ollut olemassa. Maan halluunottaminen tapahtui väkivalloin; vanhat maanomistajat hävitettiin perinpohjin, ja omistajaa vailla oleva maa takavarikoitiin. Vähitellen puhkesi myös barbaarisinen nautinnonhalu ilmi kaikella villillä voimallaan, jota ei mikään sivistys hillinnyt. He unhottivat ne hyveet, joita germaaneilla oli silloin, kun he vielä vaelsivat kotiseutunsa vuorilla ja metsissä, ja omaksuivat voitettujen paheet, joita he harjoittivat barbaarin kaikella raa'alla hurjuudella.

»Kuin paljastettu miekka» — kirjoittaa Gregorius suuri — »hyökkäsivät nämä villit laumat päällemme, ja kaikkialla kaatui miestä kuin heinää. Kaupungit tulivat autioiksi, linnat hävitetyiksi, kirkot poltetuiksi, munkki- ja nunnaluostarit kukistetuiksi maan tasalle. Pelot on tuhottu, ja maa suree yksinäisyydessään, kun ei kukaan ole sitä asuttamassa. Omistajat itse ovat kadonneet, ja missä muinoin ihmiset tungeskelivät, siellä vallitsee nyt erämaan jylhyys.»

Germaanilaisista voittajista frankkien valtakunnassa kronikoitsijat sanovat, että heillä oli kaikki barbaarien viat: he olivat saaliinhimoisia, raakoja, vertajanoavia, intohimoisia ja hillittömiä, taipuvaisia rajattomiin mielenliikutuksiin ja ruumiillisesta uljuudesta huolimatta siveellisesti raukkoja ja vilpillisiä. Huomattavana piirteenä useimmilla oli törkeä irstaus. Usein oli kuninkaalla samalla kertaa useampia vaimoja, jotka hän saattoi hyljätä pienimmästä oikustaan, ja heidän rinnallaan hänellä oli kokonainen haaremi jalkavaimoja. Sen ohella kuninkaat olivat hyvin taikauskaisia ja tekopyhiä, mutta tämä ei suinkaan estänyt heitä kylmäverisesti murhaamasta sukulaisiaan, lapsiaan ja puolisoitaan. Tämän-aikainen Ranskan historia on senvuoksi ihmiskunnan historian synkimpiä sivuja.

Jos mahdollista vielä alempana olivat vandaalit, joista muuan kirjailija mainitsee: »He ovat kaikista tuntemistamme kansoista siveettömimmät.» Sittenkuin he olivat valloittaneet Afrikan, he antautuivat päivittäin kylvyn ja ruokapöydän tarjoamiin nautintoihin. Runsaasti koristettuina, silkkiin puettuina, he kuluttivat aikaansa teattereissa, kilparadoilla ja muissa huvipaikoissa, mutta väliin myös metsästyksellä. Tanssijat, ilveilijät, miimi-

kot, soitto ja kaikki, mikä hiveli silmää ja korvaa, esiintyivät heidän juhliissaan. Moni asui huvilassa, jossa oli puutarha ja puistoja täynnä kaivoja ja puita. Alituisesti he pitivät juominkeja, ja intohimoisesti he antautuivat Afroditeen palvelukseen.

Ne yhteiskunnat, jotka vähitellen syntyivät, poikkesivat monessa kohdin entisistä. Luonnollista oli, etteivät barbaarien kehittymättömät hallitusmuodot voineet astua hienosti kehitetyn roomalaisen valtiokoneiston tilalle, minkätähden kunnallinen itsehallinto sai suuremman merkityksen. Itse kaupunkeja kohtaan barbaarit tunsivat erikoista vastenmielisyyttä ja tahtoivat kernaammin, ainakin aluksi, asettua maaseudulle, sotilasteleihin tai linnoihin, ja jättivät ahtaat kaupungit vanhoille roomalaisille asukkaille.

Ainoa laitos, joka jotenkin elinvoimaisena selviytyi yleisestä mullistuksesta, oli kirkko. Tosin oli siinäkin hävitys ollut suuri, mutta vahingot korjattiin pian, ja voitettut kansat liittyivät yleisesti empimättä siihen tunustaen sen arvoallan.

Paljon on kirjoitettu tästä germaanien nopeasta kristinuskoon kääntymisestä. Mahdollisesti oli, kuten Tacitus sanoo, heidän jumalanpalveluksessaan suurempi henkevyys, joka saattoi avata tietä uudelle uskonnolle. Tärkeämmät olivat kuitenkin eräät yhteiskunnalliset seikat: vahvasti monarkinen järjestysmuoto, uskollisuusuhde kuninkaan ja hänen palvelijainsa välillä, erikoisesti sotilaan uskollisuus sodassa valittua kuningastansa kohtaan. Tässä kristinusko löysi omintakeisen yhtymäkohdan julistukselleen taivaan kuninkaasta ja hänen asiansa puolesta taistelevista uskovaisista; tämän käsityksen istuttamisella germaaniinlaiseen maaperään luo-

tiin itse asiassa keskiaikaisen uskonnollisen elämäntapomuksen ydin. Tämä oli sen voima, mutta myöskin sen heikkous.

Kirkon tehtäväksi tuli nyt julistaa germaaneille tätä kristillistä maailmankatsomusta, mutta samalla kertaa se tuli vanhan roomalaisen sivistyksen edustajaksi — molemmat kuuluivat yhteen — ja sen ainoaksi edustajaksi.

Aina Konstantinus suuren päivistä saakka oli vanha roomalainen järjestysmuoto hajaantumassa. Germaanien hyökkäys kiiruhti tätä tapahtumaa, ja maaseudulla lakasi valtiollinen hallinto vähitellen, ainakin germaanien asumilla seuduilla. Vain kaupungeissa, joissa vielä elivät vanhat Rooman kansalaiset, se pysyi yhä voimassa. Hallinnon johtoon astuivat vähitellen piispat, he kun entisen köyhien ja sairaiden huoltamisen ohella saivat haltuunsa osan valtion vanhoja tehtäviä, kuten kansan aineellisista pyrinnoista huolehtimisen ja puolustuksen järjestämisen barbaareja ja muita ryöväreitä vastaan. Piispallinen oikeudenhoito oli ainoa, joka pysyi edelleen elossa ja saattoi esiintyä jonkinlaisella voimalla ja arvovallalla. Entisten virkamiesten velvollisuuksien ohella piispat ottivat myös heidän oikeutensa ja heidän virkapukunsa valtansa merkiksi.

Samalla kuin maaseudulla vallitsi vieras oikeus, vieras kieli ja toinen uskontomuoto, Ariuksen, jäi kaupungeissa tällä tavoin voimaan roomalainen oikeus, latinankieli ja kristinuskon roomalainen muoto. Täten tunsivat entiset maakunnat (provinssit) olevansa, joskin valtiollisesti erotettuja, kuitenkin jatkuvasti yhdistettyjä toisiinsa henkisillä siteillä. Tämä yhteenkuuluvaisuudentunne vahvistui yhä enemmän, sittenkuin frankit, jotka

olivat asettuneet Gallian sydämeen, v. 496 kääntyivät katolisuuteen. Silloin levisi maaseudullekin katolilaisia pappeja ja muita katolisia kristittyjä, vierasrotuisia ja vierasta kieltä puhuvia ihmisiä. Ariuksen oppi katosi, ja katolilaisuus tuli ainoaksi kristinuskon muodoksi Länsimaissa. Kaiken tämän mukana katosi myöskin eri kansallisuuksien keskeinen kilpailu, kaikki alkoivat tuntea olevansa ensi sijassa katolisia kristittyjä, mahtavan kirkon jäseniä, kirkon, jonka päämies oli Jumalan sijainen maan päällä, vahva perustus oli laskettu Augustinuksen ennustamalle Jumalan valtakunnalle.

Kirkon lähin tehtävä ei Augustinuksen mielestä kuitenkaan ollut vain ihmisten kerääminen kirkon helmaan, vaan myöskin heidän kasvattamisensa jumalalliselle armolle alttiiksi. Kuten kaikki kasvattajat alkoi kirkkokin tällöin ulkonaisella järjestyksellä, ja tämä kävi verraten hyvin päinsä, koska kirkolla oli hallussaan tehoisia välikappaleita, joilla se pakotti kuuliaisuuteen.

Alituisesti oli kansanmielikuvituksella tosin ollut eniten tekemistä perkeleen kanssa, alkuaan ei Gregorius suuren tyhmän perkeleen, vaan germaanilaisen kansanuskomuksen vaarallisen ja mahtavan pimeyden ruhtinaan kanssa. Kirkon turvissa saattoi kuitenkin olla rauhassa. Olihan kristittyjen Jumala osoittautunut mahtavamaksi kuin kaikki pakanalliset jumalat, jotka oikeastaan eivät olleet kuin pahoja henkiä. Suurinta kiitollisuutta oli tästä osoitettava Kristukselle. Sankarikuninkaan lailla hän oli apostoliensa ympäröimänä heittäytynyt taisteluun, jalosti sotinut, kärsinyt kuoleman, mutta lopuksi ottanut valtakuntansa omakseen. Siksi hänelle oli osoitettava uskollisuutta, kuuliaisuutta ja kiitollisuutta.

Myöhemmin olivat perkele ja hänen seuralaisensa, pienet pirut, joutuneet naurun alaiseksi, kun Jumala ja hänen pyhät miehensä olivat alituisesti heitä pettäneet — vieläpä saattoi, kansansatujen mukaan, kuka pappi tai ovelampi maallikko tahansa voittaa viekkauudessa perkeleen, kun tämä seuralaisinensa koetti vaikuttaa tempuillaan ja vehkeillään.

Kuitenkin, kuten sanottu, rauhattomana ei suinkaan tarvinnut olla, kun vain Jumala oli puolella, sillä hän kykeni aina auttamaan, hänen valtansa oli rajaton. Tosin tunsivat keskiajan ihmiset myös lainalaisen luonnonjärjestyksen, mutta eivät ehdottomasti pätevänä, josta ei anneta erivapautusta. Päinvastoin oli luonnossa silmään pistävää se, että yliluonnolliset taivaan ja helvetin voimat vaikuttivat siinä ja taistellen herruudesta kerta kerralta kumosivat luonnonjärjestyksen. Yliluonnollinen ihme oli sentähden keskiajan ihmiselle luonnollista. Siksi kysymys oli vain siitä, että sai Jumalan asiaan tarttumaan, silloinkuin hänen apuaan tarvittiin. Tämän taasen sai kyllä kirkko aikaan, kun vain seurattiin sen käskyjä. Parhain tapa kutsua Jumala ja Kristus avuksi oli ehtoollinen. Leivän ja viinin oletetussa muuttumisessa Kristuksen ruumiiksi ja vereksi kutsuttiin Kristus itse aineelliseen maailmaan, ja hän ilmestyi ruumiillisesti ja näkyväisesti voimallaan ja avunannollaan kaikille uskovaisilleen. Kuinka realistisesti kaikki tämä käsitettiin, käy ilmi siitä, että oltiin varmoja, että hostia — vihitty ehtoollisleipä — saattoi puhua, liikkua, vuotaa verta. Messussa tapahtui myös toinen suuri ihme, uhri. Kun pappi kohottaa hostian ja kalkin päänsä yli, silloin pystytetään jälleen Golgatan risti, silloin ilmestynyt Kristus kannetaan jälleen Jumalan vihan sovittavana

uhrina avuksi elävien ja kuolleiden, joiden viime-mainittujen rangaistusta kiirastulessa voitiin siten lyhentää.

Messuun liittyivät muut sakramentit, joilla kirkko kietoi koko elämän kehdestä hautaan saakka. Kaikki oli vaarassa muuttua papin kädessä tehoisaksi taikakoneistoksi, ja tulikin se sellaiseksi monelle. Sama koski kaikkia muita hurskaita tekoja, joita oli koko joukko, kuten vihkimiset, manaukset ja siunaukset.

Hurskaana pidettiin ja Jumalan suojeluksesta varma saattoi olla, jos noudatti kaikkia kirkon Jumalan puolesta antamia käskyjä: noudatti kirkkovuoden pyhä- ja juhlapäiviä, oli mukana messussa, käytti sakramenttia ja antoi kirkollisten siunaus- ja manaustoimitusten sulkea piiriinsä koko elämän; saattoihan luottaa kuninkaansa suosioon ja suojaan, jos noudatti hänen määräyksiään.

Osaksi samanlaatuista oli pyhäinpalvelus. Kuninkaansa eteen ei kuka hyvänsä saattanut astua; tarvittiin puoltaja. Niin oli laita myös Jumalan ja Kristuksen edessä. Hurskaalla elämällään ja hyvillä töillään muuttamat ihmiset uskoivat päässeensä Jumalan erityiseen suosioon. Heidän myötävaikutuksellaan luultiin silloin voitavan saada Jumalalta rukouksenkuulemisen lupaus.

Tässä pyhäinpalveluksessa saattoi kuitenkin olla arvokas persoonallinenkin, uskonnollis-siveellinen kohta. Rukoilevassa saattoi herätä halu koettaa jäljitellä suojeluspyhimystään; tähän oli kuitenkin vain ihminen hänkin ja oli senvuoksi lähempänä kuin Jumala ja Kristus. Sama ajatus saattoi olla pyhäinjäännösten esiintymisen pohjana. Pyhäinjäännös herätti muistoja kysymyksessä olevasta henkilöstä. Usein pysähdyttiin kuitenkin paljon pintapuolisempaan käsitykseen, joka oli luultavasti germaaneilla alkuperäinen. Kun pyhimyksillä

oli voima kumota luonnonjärjestys tai viettää pyhempää elämää kuin muut, tämä johtui siitä, että he olivat erityisen suuressa määrin salaperäisellä elämänvoimalla »ladattuja» (Söderblom), ja niin oli laita myös heidän jäännöstensä, etenkin heidän luidensa, ja niiden paikkojen, missä ne lepäsivät. Sentähden nämä tulivat suuriksi pyhainjäännöspaikoiksi. Sinne tehtiin pyhiinvaellusmatkoja ei vain ansiokkaan teon vuoksi, vaan myös, jotta päästäisiin siellä löytyvästä voimasta osalliseksi. Niin oli laita esimerkiksi Lutherin historiasta tunnetun Scala sanctan, Pilatuksen palatsista Roomaan tuodun portaan, jolla Jeesus oli kulkenut. Ryömimällä sitä myöten ei osoittanut vain omaa nöyryyttään, vaan tuli myös osalliseksi siitä voimasta, joka siihen oli Jeesuksesta lähtenyt. Tässä tapaamme siis piirteen oikeasta uskonnollisuudesta, vaikka omituisessa muodossa ja sekoitetuna maagillisilla käsityksillä, jotka pian pääsivät kokonaan vallitseviksi.

Huomattavin piirre länsimaisessa uskonnollisuudessa oli yleensä tahdonmomentti, kuuliaisuussuhde kirkkoon, alistuminen sen käskyihin ja säädöksiin. Vaikuttiko siinä mikään todellinen sydämellisyys, mikään henkinen yhteys ihmisen ja Jumalan välillä, on vaikeata ratkaista. Ei mikään osoita, että niin olisi ollut laita. Olihan tosin rukouksia, mutta niiden lukeminen oli »hyvä työ» sekin, kuuliaisuudentodistus, ei välikappale, jolla sai voimaa Jumalalta.

Ettei mitään sellaista uskonnollisuutta tavata keskiajan kansoilla, sen seikan ei tulisi oikeastaan herättää meissä ihmetystä; eihän heitä koskaan oltu kasvatettuun siihen, eikä heidän mieliään taivutettu sitä vastaanottamaan. Tämän saavuttamiseksi täytyy kaikki ulko-

nainen — opit ja jumalanpalvelusmuodot — sovittaa kansojen ja yksilöiden erikoisominaisuuksien mukaan, heidän täytyy saada kaikki sellaisessa muodossa, että se voi vaikuttaa heidän sielunelämäänsä. Ja tätäpä juuri ei nyt tapahtunut.

Kun kristinusko tuli Länsimailla tunnetuksi, se oli jo muodostettu lujaksi, yhtenäiseksi järjestelmäksi, joka perustui raamattuun ja joka sentähden saattoi esiintyä jumalallisella arvovallalla, ollen ehdottomasti luotettava ja horjumaton. Sen viittomissa rajoissa ihmisten oli pysyttävä, sen oppilauseita selitettävä ja sovitettava, mutta ei laisinkaan arvosteltava. Sillä kaikki, mikä mahdollisesti saattoi kääntyä sitä vastaan, oli jo etukäteen tuomittu, sehän näet soti juuri jumalallista totuutta vastaan.

Tämän järjestelmän olivat kuitenkin luoneet ihmiset, joilla oli kokonaan toinen kanta, kokonaan toiset ajatukset, harrastukset ja kokemukset, kuin Länsimaiden asukkailla. Monessa suhteessa se näytti heistä sentähden oudolta ja käsittämättömältä. Mutta eihän pääasiana ollutkaan ymmärtää ja käsittää, vaan totella ja mukautua annettuihin määräyksiin. Myöskin tässä, samoin kuin kysymyksen ollessa hurskauden töistä, oli jo kadotettu kaikki uskonnon syvällisempi ymmärtäminen, tietoisuus siitä, että sen tuli olla elämänvoima ihmiselle eikä hyvä työ Jumalalle. Myöskään eivät länsimaiset kansat olleet vielä ehtineet niin pitkälle, että he olisivat tässä suhteessa voineet saada aikaan mitään merkittävää. Vain parissa kohdin tapaamme kirkollisen holhousvallan murtamisaikeita, ja nekin jäivät vain pelkiksi aikeiksi. Toinen oli Kaarle suuren — protoressansin — aikana, toinen Otto suuren päivinä.

Hurskaudestaan ja katolisen kirkon suuresta ihanomisestaan huolimatta Kaarle suuri tunsu elävää mielenkiintoa myöskin antiikista sivistystä kohtaan, unhoitamatta silti milloinkaan, mihin heimoon hän kuului. Koko elämänsä ajan hän piti itseään aina saksalaisena ja kehitti horjumatonta rakkauttaan saksalaisia tapoja, saksalaista käytöstä, saksankieltä ja saksalaista runoutta kohtaan. Tämän harrastuksen parhaimmaksi hedelmäksi tuli parannettu koululaitos, jonka siunaus ei tullut vain munkkien, vaan myös ammatillisen papiston ulkopuolella olevien osaksi. Jokaisen tuomiokirkon rinnalle perustettiin koulu, jokaiseen luostariin kaksi, toinen munkeille, toinen maallisille papeille, ja näyttää kuin olisi keisari ajatellut tämän opetusvelvollisuuden ulottamista jokaista kirkkoherraa koskevaksi.

Keisarin lähimmässä ympäristössä vallitsi myös elävä sivistysharrastus, ja kaikista valtakuntansa osista hän kutsui luokseen oppineita miehiä, jotka yhdessä muodostivat n. s. akatemian klassillisia opintoja ja kirjallisia harjoituksia varten. Nämä »akateemikot» harjoittivat varsin virkeätä kirjallista toimintaa, jonka merkitystä lienee kuitenkin melkoisesti liioiteltu (Schück). Yksi heistä, Alkuin, luopuikin vanhempana tästä työskentelystä. »Kristillisissä runoilijoissa — hän sanoo — olkoon teille kylliksi, eikä ole tarpeellista, että te tahratte itsenne Vergiliuksen oivallisen kaunopuheisuuden parissa.» Suuren keisarin kuoltua karolingilainen monarkia hajosi, ja silloin oli myös kirjallisen kukoistuksen aika mennyt aina 900-luvulle saakka, jolloin saksilaisten keisarien hallitessa antiikin kirjallisuuden harrastus heräsi jälleen Saksassa. Myöskin hovissa ja ylhäisön keskuudessa huomaamme silloin sivistyshalua ja harras-

tusta, jotka osoittavat, että pelkän luostarioppineisuuden aika lähestyi loppuaan.

Kaikki tämä oli kuitenkin toistaiseksi vielä vain hämärää aavistusta siitä, mitä tulevaisuus saattoi mahdollisesti tuoda tullessaan, ja se rajoittui ylhäisimpiin piireihin. Suuria joukkoja herpasi vielä suuri välittämättömyys ja suuri levollisuus. Kirkossa ja sen määräyksiä noudattaen tunnettiin oltavan rauhassa; sitenhän saatiin suojaa kaikkia vaaroja vastaan. Papeille osoitettiin kiitollisuutta, mikäli voitiin — ja he olivat sen arvoisia. Tehtävänsä he suorittivat tunnollisesti ja koettivat avustaa ja auttaa seurakuntalaisiaan niin hyvin kuin voivat ja ymmärsivät. Ainoa, mitä varsinaisesti voitiin peljätä, oli, että kirkko voisi vetää pois suojaavan käntensä, että voitaisiin tulla kirkosta erotetuiksi, sillä se oli yhtä pelottavaa, kuin jos tulisi heitetyksi laivasta myrskyn myllertämälle merelle kaikkien sen petojen raadeltavaksi.

Arvelun ja epäilyn ajatuksia ei vielä herännyt, sillä kosketus ihmisten kesken oli varsin vähäinen. Elettiin n. s. »luontoistalouden» aikaa, jolloin melkein koko Europpa oli paloitetu lukuisiksi herraskartanoiksi lähellä-olevine talonpoikaistaloineen, joiden välillä ei juuri ensinkään ollut taloudellisia yhteyksiä. Kukin eli talonsa tuotteista ja siitä, mitä hänen talonpoikansa hänelle jättivät. Siten saamaansa omaisuutta hän ei voinut muuttaa pääomaksi, ja vain suurella vaivalla voitiin hankkia tavaroita kaukaisemmista maista. Maantiet olivat ränstyneet, ja jaloa metallia oli tuskin ensinkään liikkeessä. Se hopea ja kulta, jota oli, piiloitettiin tai sulatettiin kannuiksi ja pulloiksi, koristeiksi ja lusikoiksi. Vain maanviljelystuotteillansa kukin voi suorittaa mak-

sunsa, ja niiden kuljettaminen oli niin vaivalloista ja kallista, että siihen saattoi kulua melkein koko niiden arvo. Sentähden ei voitu tehdä myöskään pitempiä matkoja.

Kuitenkin oli ihmisiä, joita mitkään vaikeudet eivät voineet peloittaa käymästä etäisemmälläkin mailla. Ne olivat pyhiinvaeltajia, jotka tekivät toivoretkiä kiite-tyille pyhiinvaelluspaikoille. Niinkuin yllä on huomautettu, saatamme tässä pyhiinvaellustavassa löytää myös-kin oikeata uskonnollisuutta. Siten se tuli vastalauseeksi sitä pintapuolista uskonnollisuutta vastaan, joka vallitsi kirkossa ja myöskin munkkilaitoksessa. Kun syvällisem-mät luonteet eivät voineet tavanmukaisessa uskonnon-harjoituksessa löytää tyydytystä, eikä kirkkokaan voi-nut tai tahtonut tarttua asiaan, heidän täytyi koettaa selviytyä omin päin. Yksinäisyydessä, rukoillen ja tut-kistellen he löysivät vihdoon, mitä etsivät. Ei ihme, että he toistivat näitä »hartaudenharjoituksia» ja antoivat siitä toisillekin todistuksia, että he lopulta jättivät kaikki tämän ainoan tähden. Oli kieltämättä suurta ja kaunista, jotain todella uskonnollista, jättää kaikki sielunsa pelas-tamiseksi; tämä harrastus oli kiitettävää, joskin se jos-sain määrin oli väärään suuntautunutta, ja oli sitä aina siihen saakka, kunnes sekin rappeutui. Mikä sopi toiselle, ei mahdollisesti sopinutkaan toiselle, ja silloin tuli munkki-elämä ja kaikki, mitä siihen kuului, yhtä turhanpäiväi-seksi kuin kaikki muut »hyvät työt».

Samanlaisen vastalauseen pintapuolista uskonnolli-suutta vastaan tapaamme n. s. mystiikassa, »täydelli-nessä katolilaisessa hurskaudessa, mikäli tämä ei ole vain kirkollista kuuliaisuutta» (Harnack). Vanhin — uus-platoninen, panteistinen — antoi ihmisen hurmion het-

kellä kaikkialla luonnossa nähdä äärettömän Jumalan ja hänen rakkautensa, ja siten heräsi hänessä intohimoinen kiitollisuus ja vastarakkaus. Tässäkin oltiin siis harhateillä, mutta kaikki tämä etsiminen, kaikki tämä rauhattomuus osoittaa, ettei uskonnollinen elämä ollut kuollut, vaan yhä edelleen eli ihmissydänten syvyydessä. Pian se oli syöksyvä esiin uudella voimalla.

Avartuneita näköaloja.

Keskiajan hurskauden töissä ovat, kuten edellä mainittiin, pyhäinjäännöspalvelus ja toivioletket huomattavalla sijalla. Kertomukset kaikista niistä ihmetöistä, joita oli sattunut pyhillä paikoilla, vaikuttivat aina mahtavalla voimalla ja houkuttelivat lähtemään liikkeelle, niin vaarallisia kuin matkat saattoivat ollakin. Jos saapui onnellisesti perille, sai myöskin runsaan korvauksen vaivoistaan, niin henkisesti kuin aineellisestikin. Uskonnollinen vakaumus oli voimakkaasti vahvistunut, saatiin todella jotain siitä voimasta, jota kaivattiin.

Mutta ei tässä ollut kyllin. Suurilla toivioletkipaikoilla kohtasivat eri seuduilta olevat ihmiset toisensa, tulivat tuntemaan toistensa elämäntapoja ja mielipiteitä sekä eri maiden tuotteita; tavatonta ei myöskään ollut, että joku vaihtoi omat tuomansa tavarat toisiin. Vähitellen tulivat siten nämä pyhät seudut myöskin markkinapaikoiksi. Sinne rakennettiin kauppapuoteja, majataloja, sairashuoneita ja muita sellaisia, ja pian oli siinä pienoinen kaupunki. Kysymys kaupunkien synnystä on kylläkin ollut kauan kiistanalaisena, ja tehtävää tuskin voidaan ratkaista yhtä ainoata kaavaa käyttämällä; tässähan ei sitä tulla pohtimaan; todennäköistä on kuitenkin, että suuremmilla pyhiinvaelluspaikoilla harjoitettu vaihtokauppa on ollut jotenkin monen kaupungin

alkuaiheena. Sen merkityksestä yleiselle sivistykselle tullaan alempana lähemmin huomauttamaan.

Tärkeimmät pyhiinvaelluspaikat olivat luonnollisesti Palestiina ja Jerusalemi. Sinne oli kaikkien kaipuu. Tämäkin oli jollakin tavalla pyhänjäännöshurskauden ilmaisu. Jerusalemi näyttäytyi kaikista kalleimmaksi pyhänjäännökseksi. Mutta matka oli vaivalloinen ja vielä vaivalloisempi oleskelu Pyhällä maalla. Ajatus asevoimin parantaa kristittyjen asemaa siellä ei ollut outo Länsimaille; useat paavit olivat sitä ajatelleet. Tärkeämpi oli se valmistus, joka tapahtui viikinki-innon ja uskonnollisen innostuksen yhtyessä normanneilla; se oli tuo kristillinen ritarihenki, joka siten perustettiin normannilaisessa Italiassa, Ranskassa ja Englannissa. Kasvava askeettinen virtaus työntyi esiin ja siinä palava rakkaus Jeesukseen ja harras kaipaus kieltäytyvällä rakkautella löytää hänet. Tämän uskonnollisen harrastuksen ohella vaikutti yhteiskunnallinen ja aineellinen harrastus. Villi soturimieli ja saaliinhimo ei löytänyt enää kyllin tilaa Europan yhä enemmän järjestyneissä yhteiskunnissa, vaan tarvitsi seikkailuhalulleen uusia aloja. Uskonnollisella sotaretkellä voi vähäarvoinenkin kohota jonkinlaiseen yhdenvertaisuuteen feodaaliherran kanssa. Itämaiden rikkaudet houkuttelivat ylhäisiä ja alhaisia. Kukoistavat kauppakaupungit, etenkin Venetsia, Pisa ja Genua, tarvitsivat saada suojelluiksi suljetut tai uhatut kauppatoriensa, ja toivoivat sentähden nekin toimintaa uskottomia vastaan. Maaperä oli hyvin muokattu. Puuttui vain miestä, joka kykeni murtamaan padot ja antamaan virralle sen oikean suunnan.

Paavi Urbanus II ymmärsi tilanteen ja toimi sen mukaan. Tällä yrittäyksellä voisi — niin toivottiin —

paavikunta laajentaa vaikutuspiiriänsä, vahvistaa aineellisen asemansa Europassa ja ennen kaikkea päästä aikakauden korkeimman ihanteen lipunkantajaksi ja niin tulla kansojen todelliseksi johtajaksi. Joukkojen innostuneina huutaessa mieltymystään lausuttiin vihdoinkin v. 1095 tunnussana: ristiretki pyhän haudan vapauttamiseksi. »Jumala sen tahtoo!» kaikui vastauksena koko Länsi-Europassa, ja siinä vahvassa vakaumuksessa, että yrityksen täytyi onnistua, lähdettiin matkalle.

Liikkeen myöhemmän kehityksen kuvaaminen ei kuulu tähän. Puolentoista vuosisadan kuluessa virtasi nyt tuhansittain kristittyjä Pyhälle maalle, palavia, uskonnollisia luonteita ja kunnianhimoisia, seikkailuhaluisia onnenetsijöitä, ruhtinaita ja keppikerjäläisiä, voimakkaita miehiä, lapsia ja ukkoja, kunnonmiehiä ja kaikenlaisia roistoja. Se oli kansanliike, joka saattoi Europan levottomaksi ja jollaista ei oltu nähty kansainvaelluksen päivien jälkeen. Paljon kirkko oli toivonut tästä liikkeestä, ja suunnattomaksi tuli sen merkitys, joskin kokonaan toisenlaatuiseksi, kuin oli toivottu. Ristiretket, joiden tuli palvella ylimaailmallisia tarkoituksia, tulivat seurauksiltaan maallisiksi, astuivat maallisen ja välillisesti myöskin uskonnollisen edistyksen palvelukseen. Niiden avulla herätettiin voimia, joiden kukistamisesta kirkon tuli pitää tarkkaa huolta, ja valmistettiin sitä uutta aikaa, jolloin sivistys oli murtava kahleet, joihin se oli kiedottu, ja uskonto jälleen tuleva siksi, mitä se kerran oli ollut, elämän voimaksi.

Oli kuin olisi maailma herännyt äkkiä pitkästä unesta. Kun oli ehditty hiukan silmäillä ympärilleen ja tottua uuteen, täytti mielet hämmästyksen tunne. Niin suuri ja ihmeellinen oli maailma, niin valtavasti oli maantie-

teellinen ja henkinen taivaanranta avartunut; olihan tuo maailma, joka keksittiin omassa itsessä ja sen ulkopuolella, kokonaan uusi, ja se veti, kuten kaikki uusi, vastustamattomasti puoleensa.

Kaukana Syyriassa europalaiset oppivat tuntemaan arabialaisen sivistyksen. Ei se tosin ollut erityisen itsenäistä, mutta minkä arabialaiset olivat oppineet kreikkalaisilta ja roomalaisilta, persialaisilta, indialaisilta ja kiinalaisilta, sen he olivat ymmärtäneet ihmeteltävällä tavalla omaksua, sulattaa ja saattaa hedelmälliseksi. Koko yhteiskunta siellä oli saavuttanut paljoa tarkoituksenmukaisemman muodon, kuin puoleksi barbaarisessa Europassa. Kauppa ja teollisuus olivat korkealla kannalla, kaupungeja kaunistivat komeat rakennukset, nykyajan kaupungeissa vallitsevaan tapaan sisustetut, ja siellä vietetty elämä erosi huomattavasti europalaisien köyhistä oloista.

Nyt alkoivat Europassakin elämänvaatimukset nousta. Idän ylellisyystavarat, mausteet ja hienot kankaat rupesivat löytämään tiensä Europaan; ei tyydytty enää oman kartanon tuotteisiin. Tämä aiheutti kaupan kukoistuksen. Säännöllinen yhteys saatiin aikaan Syyrian ja Italian satamakaupunkien välillä, ja sieltä jatkuivat matkat kauemmas Europan muihin osiin. Tämä antoi uutta vauhtia kaupunkien syntymiselle.

Voimakas teollisuus kasvoi vähitellen ja kauppa, jonka vertaista ei Europpa ollut nähnyt roomalaisajan jälkeen. Suurilla vuotuisilla markkinoilla eri kansojen kauppiat kohtasivat toisensa ja vaihtoivat keskenään tavaroitaan, ajatuksiaan ja mielipiteitään. Siitä laajeni myöskin henkinen taivaanranta.

Sotien lomissa vallinneina rauhallisina ajanjaksoina

Idän ja Lännen oppineet olivat asettuneet keskenään elävämpään yhteyteen, ja suureksi hämmästykseksen huomasivat jälkimmäiset silloin, että kirkon ulkopuolellakin oli tiedettä, joka oli täysin verrattavissa heidän omaan tieteesensä, vieläpä monesti sen voittikin. Suurien auktoriteettien joukossa opittiin tuntemaan Aristoteles, jonka platonikko Augustinus oli syrjäyttänyt, ja joka sitten oli kokonaan unhoon vaipunut. Vielä suuriarvoisempia yleiselle kehitykselle olivat puhtaasti maalliset tieteet: matematikka, tähtitiede, lääketiede y. m. Tällöin tultiin tekemisiin tieteen kanssa, joka päinvastoin kuin oli tapana luostareissa, piti kaikista tärkeimpänä havaintojen tekoa luonnossa ja toimitti tutkimuksia kaikilla aloilla, rakennutti havaintoasemia ja lähetti löytöretkeilijöitä. Tosin munkit katselivat kaikkea tätä ihmetellen ja paheksuen, mutta välttyä sen vaikutuksilta he eivät voineet, ja kirkon johtavat miehet koettivat silloin kaikin tavoin auttaa näitä uusia pyrkimyksiä.

Aluksi kirkko suhtautui tosin kylmäkiskoisesti, vieläpä suorastaan vihamielisestikin elpyvää Aristoteles-harrastusta kohtaan. Syynä tähän ei ollut ainoastaan se, että tätä suosivat ja tutkivat arabialaiset, väärän profeetan kannattajat, vaan myöskin se, että tämän elpyvän harrastuksen kanssa samoihin aikoihin ilmestyi kirkon yhteyttä uhkaava panteistinen uskonlahko, joka, vaikkakin salaisuudessa vaikuttaen, levisi laajalti sekä hengenmiesten että maallikkojen keskuuteen ja jonka syyllä katsottiin etsivän erehdykselleen tukea arabialaisesta filosofiasta, mikä rinnastettiin Aristoteleen filosofian kanssa; siksi kirkko sen tuomitsi.

Kauan ei kuitenkaan kestänyt, ennenkuin kirkon

mielipiteissä tapahtui käänne. Muutamille huomatuille teologeille annettiin tehtäväksi tarkkaan tutkia ja vahingollisista erehdyksistä puhdistaa Aristoteleen kirjoitukset, ja tässä tarkastuksessa ilmeni, että muutamat harhaopit, joiden oli luultu perustuvan Aristoteleeseen, itse asiassa eivät saaneet mitään tukea niistä hänen kirjoituksistaan, jotka voitiin osoittaa oikeiksi. Kun siten m. m. panteistisilla harhaopeilla, joihin kirkko oli kiennetty, ei voinut olla mitään tukea hänessä, joka nimenomaan oli ajatellut yhtä ainoata, maailman yläpuolelle kohoavaa Jumalaa, niin peruutettiin julistettu tuomio. Ennen pitkää huomatuimmat teologit olivat kääntämissä ja selittämässä vanhan kreikkalaisen teoksia, ja pian tuli hänestä kirkon virallinen filosofi: Kristuksen edelläkävijä luonnollisessa tietämisessä, niinkuin Johannes kastaja oli ollut henkisessä.

Myöskin elpyneessä luonnontutkimisessa Aristoteles saattoi olla suureksi hyödyksi. Tämänkin tieteen kirkko tahtoi ottaa turviinsa, mutta sen täytyi silloin pitää tarkkaa huolta siitä, ettei luonnontiede tulisi kehittymään kirkon eduille vastakkaiseen suuntaan. Tämä menettely perustui luonnollisesti, kuten jo huomautettiin, siihen, että kirkko uskoi varmasti omistavansa täyden totuuden, ja kaikki, mikä soti sitä vastaan, oli hairahdusta ja valhetta. Sentähden kirkon täytyi vaatia filosofialta, että myöskin tämä inhimillisen tiedon ala saattettiin sopusointuun teologian, ilmoitetun totuuden, kanssa, ja tässä suhteessa Aristoteleksen luonnonkatso-
mus oli selvän teologisen luonteensa vuoksi erikoisen sovelias.

Tämän muutoksen suorittivat etenkin uusien kerjäläismunkistojen jäsenet, ennen muita T u o m a s A k-

vinolainen († 1274). Hän käänsi kristityksi vanhan pakanan, osoitti hänen oppinsa olevan mitä parhaimmassa sopusoinnussa kirkkoisien kanssa, ja hänen menetelmäänsä käyttämällä rakennettiin siten teräväjärkinen, ankarasti puhtasoppinen järjestelmä, jota katolinen kirkko vielä tänään, enemmän kuin kuuden vuosisadan kuluttua suosii opetuksessaan.

Tämän mestarillisen menettelytavan avulla kirkko teki itsensä jälleen tieteen herraksi ja siten tuli filosofiaan toinen henki. Tämän ja teologian, samoin kuin luonnollisen ja ilmoitetun uskonnon välillä, Tuomas teki lopullisen pesäeron. Järjen arvostelu-oikeutta ei kielletty — tietyllä alalla, mutta määrättyt opit, juuri ne, jotka olivat kristinuskon perustuksena, olivat inhimillisen järjen yläpuolella, eivätkä siksi voineet olla sen käsitettävissä. Sentähden ne saatettiin skolastisen väittelyn ulkopuolelle, ja niiden edessä oli filosofien vain kunnioittavasti pysähdyttävä ja laskettava aseensa alas.

Niin asetti paavikunta myös kaikki nämä uudet pyrkimykset ja uudet voimat kirkon palvelukseen, ja niiden avulla kohotettiin yhä kirkon arvoa ja mahtia. Sen lisäksi tuli, että vastaperustettujen uusien kerjäläismunkistojen avulla herätettiin jälleen uskonnollinen innostus, missä se kenties oli jo jäähtymässä, ja kohotettiin yltiopäisyyteen saakka, missä sitä ennemmin löytyi. Ylemmät säädyt voitettiin siis tieteen avulla, alemmat taas kerjäläismunkkien kansanomaisella, palavan uskoninnon läpitunkemalla saarnalla.

Kaikella tällä, johon tuli lisäksi ulkonaisia valtiollisia etuja, tuli paavikunnasta todella yleinen, koko latina-laista kristikuntaa hallitseva valta. Keisarit ja ruhtinaat taipuivat sen edessä, vanhat kansalliskirkot olivat hävi-

tetyt, paavi vaikutti välittömästi kaikkialla — augustiinolainen Jumalan valtio näytti tulleen perustetuksi maan päälle.

Kuitenkin — siltä näytti vain; elimistöön oli tullut paljon uusia voimia, jotka toistaiseksi eivät tosin olleet kovin huomattavissa; salaisuudessa ne kuitenkin valmistivat hitaasti ja varmasti tulevaa hajaantumista. Jo Tuomaan eläessä Parisin yliopistoon oli perustettu neljä tiedekuntaa, ja siten oli itse teossa filosofialle annettu oma toiminta-ala ja myönnetty sille jonkinlainen virallinen tunnustus itsenäisenä tieteenä. Sitä pesäeroa teologian ja filosofian välillä, joka kantoi itsessään skolastikan häviön siemenen, auttoivat skolastikot itse eikä vähimmin se, joka Tuomaan ohella on ensi sijalla, nimittäin Johannes Duns Scotus († 1308). Hän kuului oxfordilaiseen fransiskaaniopistoon ja oli siten saavuttanut herkän todellisuuden, kokemuksen ja sielutieteen tajunnan uskonnollisessa elämässä. Siten tuli hänestä, vastakohtana Tuomaan aristotelisuudelle, platonis-augustinolaisen teologian kannattaja ja kehittäjä.

Filosofina Duns Scotus on ensi sijassa arvostelija ja niitä terävimpiä, ei kuitenkaan siinä mielessä, että hän asettaisi kysymyksen alaiseksi kirkon opin oikeuden. Päinvastoin hän uskoi siihen horjumattomasti, hänellä kun oli varma vakaumus siitä, että kirkko on ollut ja on yhä Pyhän Hengen johdettavana ja on tämän johdon alaisena kehittyvä maailmahallitsevaksi voimaksi. Mutta hän tahtoi tutkia opin totuuden sisäisiä perusteita ja osaltaan edistää sen edelleen kehittymistä, ja tällöin hän arvosteli järkähtämättömästi kaikkea, mikä hänestä ei soveltunut kirkonopin henkeen, ja niitä yrityksiä, joita toiset olivat tehneet tukeakseen dogmeja

järkiperusteilla. Muutamia niistä ei voida siten tukea, ne eivät ole vain mahdottomia todistaa, ovatpa ihmisjärjelle kerrassaan mielettömiäkin.

Tämä ei suinkaan vähennä niiden sitovaa voimaa, pikemmin päinvastoin. Mitä enemmän siirrytään pois filosofisesti järjellisestä, sitä kiinteämmin täytyy pitäytyä kirkon oppeihin. Teologi voi arkailematta käsitellä ja osoittaa kokemusperäisen tietämisen ja kirkonopin välisiä vastakohtia; se on vain keino viimeksimainitun vahvistamiseksi.

Tämä johtui siitä, että Duns indeterministisen käsityskantansa mukaisesti, joka hänelle on ominaista, piti Jumalan toimintaa ja yleensä hänen suhtautumistaan koko luomakuntaan hänen rajattoman, mistään riippumattoman tahtonsa ilmauksena ja sentähden mahdottomana joh'aa järkiperusteista, vaan käsitettävänä vain uskon kautta, joka lopultakin on tahdontiomi.

Duns ei siis katsonut henkisen elämän korkeimman kohdan olevan filosofisessa mietiskelyssä, vaan käytännöllisessä toiminnassa; teologia ei ollut hänelle ensi kädessä mietiskelevää tiedettä, vaan käytännöllistä oppia. Sillä mikä koskee jumalallista tahtoa, koskee myös ihmillistä. Tieto antaa tosin tahdolle sen sisällön, mutta tahto on kuitenkin riippumaton ja vapaa suhteessaan tähän tietämiseen.

Vaikkakin ollen itse kirkon uskollisin poika, Duns on opillansa johtanut filosofian kannalle, jossa se saattoi evätä kirkolta uskollisuuden ja kuuliaisuuden. Sillä alistamalla järjen, joka on jotain yleistä, kaikille yhteistä, riippuvaksi tahdosta, joka on puhtaasti yksilöllistä, ja käsittämällä tämän yksilöllisen perustavaksi hän oli tunnustanut jokaiselle yksilölle periaatteellisen itsemää-

räämisöikeuden, joka ei sopeutunut kirkon näkökantaan. Samassa hengessä vaikutti hänen oppilaansa O c c a m († 1343), joka osaksi kehitti edelleen mestarin aatteita ja edisti skolastikan hajaantumista saattamatta kuitenkaan kirkon arvovaltaa horjumaan.

Abstraktisesta metafyyssillisten ja jumaluusopillisten käsitteiden mietiskelemisestä ohjasi harrastusta konkreettisen tietämisen aloille vielä suuremmassa määrin muuan toinen englantilainen fransiskaanimunkki, Roger Bacon († noin 1294). Tutkimalla Aristoteleen luonnonfilosofiaa ja arabialaisia ja muita itämaisia kirjoituksia sekä varsinkin omien havaintojensa ja kokeittensa avulla hän saavutti matematiikassa, tähtitieteessä ja fysiikassa laajat tiedot. Nojautuen Aristoteleen todistuksiin hän selitti, että kokemus on kaikkien mietiskelytieteiden hallitsijatar, kaiken todistelun peruste ja edellytys.

Näillä kahdella aatteella: harrastuksella näkyväistä maailmaa kohtaan ja oppien ja ilmiöiden yksilöllisellä arvostelulla, oli keskiaikainen sivistyspiiri oikeastaan murrettu. Nopeasti kohosi nyt maallikkojen arvo, pian voitiin kaikkialla viitata kukoistavaan maallikkosivistykseen. Lisääntyvä hyvinvointi, joka oli vilkkaan kauppan ja teollisuuden seurauksena, oli jo huomattavasti kohottanut ihmisten itsetuntoa. Oma itseäänhän, omaa taitavuuttaan ja yritteliäisyyttään oli menestymisestä kiitettävä, ja olivathan ne elinkeinot, joita harjoitettiin, yleismerkityksellisiä. Oikeutetussa ylpeydessään kaikesta tästä kaupunkien porvarit kohottivat päänsä korkealle ja pyrkivät vapautumaan niistä taakoista, jotka aiemmin olivat heitä painaneet.

Heräävän teollisuuden kannattajat alkoivat kerääntyä ammattikuntiin, käsityöläisseuroihin, voidakseen yh-

dessä kehittää taitoaan ja pitää oikeuksistaan kiinni, paremmin kuin olisivat yksinäisinä voineet. Näiden merkitys ei kuitenkaan rajoittunut ammattikuntoisuuden kohottamiseen ja jäsenten aineellisten etujen valvomiseen. He kiinnittivät huomionsa muihinkin asioihin: yhteiskunnallisiin, siveellisiin, uskonnollisiin ja valtiollisiin. Kaikkialla he saivat myöskin aikaan, että heille myönnettiin laillinen osuus kaupunkien hallinnossa. Tämä tuli yhä enemmän itsenäiseksi, suureksi osaksi sentähden, että porvarit löysivät valtion päämiehestä liittolaisen näissä pyrkimyksissään. Ruhtinaat taistelivat itse läänitysaatelia vastaan ja ojensivat mielellään kätensä kaupungeissa asuville alamaisilleen, kun oli kysymyksessä läänitysherrojen vallan murtaminen. Se itsehallinnon alku, joka oli jo varemmin ilmennyt, kehittyi yhä enemmän; kauppamiesyhdistyksistä ja käsityöläisammattikunnista kasvoi kaupungin hallintoa johtava kaupunkineuvosto.

Ruhtinaanvaltakin kasvoi kasvamistaan, ja kansalliset valtiot alkoivat muodostua, tämäkin tavallaan ristiretkien seurauksena. Näillä retkillä ja myöhemmillä kauppamatkoilla tulivat vastakkain eri kansallisuutta olevat miehet, vaihtoivat ajatuksia ja oppivat tuntemaan toisiansa. Uskonnollinen suvaitsemattomuus, viha kaikkia ei-kristittyjä kohtaan väheni silloin samassa määrin kuin opittiin tuntemaan myöskin juutalaisten ja muhamettilaisten joukossa rehellisiä, kunnollisia miehiä. Lapsellisen luottavainen usko roomalaisen kirkon virheettömyyteen heikontui, kun paavin lupaukset, että Jumala antaisi kristityille voiton, joutuivat lopulta häpeään. Vieläpä moni Länsimailla uskoi, että Jumala oli armollisempi Muhametille kuin Kristukselle. Olihan nyt

jo sitäpaitsi muitakin arvovaltoja kuin kirkko, joihin saattoi luottaa, ja pahimmassa tapauksessa voi suoriutua ilmankin, itseensä luottaen.

Kansallisuusviha syrjäytyi tällä tavoin yhä enemmän, mutta toiselta puolen elpyivät kansallisuustunne ja kansallisylypeys voimakkaasti. Ne, jotka puhuivat samaa kieltä ja tunsivat olevansa samaa kansaa, liittyivät lujemmin yhteen, sulkeutumatta kuitenkaan vihamielisesti toisia vastaan, joiden kanssa heillä oli paljon yhteisiä harrastuksia ja joille he halusivat osoittaa oman kansansa ylevämmyyttä.

Harrastamalla ja opiskelemalla klassillisia kieliä tuliin yhä enemmän pitäneeksi latinaa kuolleena kielenä; siten valmistettiin tilaa kansankielille ja kansalliselle sivistykselle. Ensimmäiset, jotka onnistuivat runoudestaan tuomaan selvästi ilmi määrätyn kansallisen yksilöllisyytensä, olivat ranskalaiset; jo 1200-luvun alussa oli heillä sivistys, jota kaikki muut kansat koettivat tavoitella. Saksalaisten oli onnistunut antaa sivistyksellensä ainoastaan jossakin määrin kansallista vivahdusta, italialaiset saavuttivat tämän päämäärän Dantellaan, ja Englanti oli vielä kauan ranskalaisen Normandian siirtomaana. Vasta keskiajan lopulla tuli ranskalaisen yleismaailmallisuuden tilalle selvemmin esiintyvä kansallistunne. Voimakkain tämä liike oli Englannissa, niin että v. 1385 sanotaan »lasten kaikissa Englannin kouluissa jättäneen ranskan ja harjoittelevan ja oppivan englanninkielellä». Italiassa saatiin Danten suuresta runoelmasta kansallinen lippu, jonka juurelle voitiin kokoontua, ja vähän aikaa hänen kuolemansa jälkeen alkaa muodostua käsite *I t a l i a*, tunne yhdestä kielestä, yhdestä isänmaasta ja menneisyydestä, joka roomalaisella ja firen-

zeläisellä oli yhteinen. Heikoin tämä tunne oli Saksassa, missä se pääasiallisesti ilmeni siinä, että ranskalaisen sivistyksen vaikutukset lakkasivat, kirjallisuus ja taidekin saivat porvarillisemman leiman, ranskalaista skolastikkaa seurasi uusi mystikka, joka oli paremmin sopu- soinnussa saksalaisen luonteen kanssa, ja puhtaasti saksalaisia yliopistoja syntyi Parisin ja Bolognan sijalle.

Heikosti kehittyneen kansallistajunnan seurauksena oli tosin myöskin, ettei Saksassa syntynyt mitään valtiollista yhteyttä, jotavastoin kansallisia valtioita muodostui Espanjassa, Ranskassa, Englannissa ja tavallaan Italiassa, missä paavikunta Aleksanteri VI:n ja Julius II:n aikana kohosi huomattavaksi alueelliseksi mahdiksi. Vasta uskonpuhdistus kii ruhti yhteensulautumisproses- sia Saksassa.

Kaikella tällä oli itse teossa murrettu se piiri, johon kirkko oli tahtonut koota eri kansat. Uusi henki oli ne vallannut. Eivätpä edes kirkon jäsenet tunteneet itseään enää vain paljaiksi katolisiksi kristityiksi, äänestettiin hän Konstanzissa kansallisuuksien, eikä kuten aiemmin pääluvun mukaan. Taiteilijat ja tiedemiehet tahtoivat iloisessa itsetunnossa melkein kuin uhalla osoittaa, mitä he omin voimin kykenivät suorittamaan. Augustinolainen ajatus Jumalan valtakunnasta näytti horjautetulta ja hänen toivottomuutensa monelle käsittämättömältä.

Elämää ja levottomuutta.

Vuosituhatkannen kuluessa ihmiskunta ei ollut edistynyt tiedoissa, sillä kaikki tiedehän oli ollut teologian holhouksen alaisena, ja tämä perustui kirkon arvovaltaan ja viime kädessä ilmestykseen. Nyt tämä ajatus oli hyljätty. Ne tapaukset, jotka täyttävät keskiajan viime vuosisadat, olivat herättäneet ihmisen tietoisuuteen omasta arvostaan ihmisenä, itsenäisesti ajattelevana ja tuntevana yksilönä, tietoisuuteen omasta kyvystään ja sen maailman kauneudesta ja suuruudesta, jossa hän asui. Suuret tieteelliset löydöt ja keksinnöt olivat muuttaneet koko maailmankuvan, uudet tiedot olivat antaneet elämälle uutta loistoa.

Muutamilla aloilla kävi, niinkuin on tapana käydä suurien uudistusten sattuessa: mentiin toisesta äärimmäisyydestä toiseen. Ihmiset valtasi kokonaan pakanallinen henki, ja he tahtoivat yhdellä iskulla murtaa kaikki esteet. Vaadittiin täydellistä vapautta, tutkimusvapautta ja elämisvapautta, julistaen nautinnon evankeliumia ja kauneuden herruutta; uskonto ja siveys olivat yksityisasi- asioita, jotka jätettiin kunkin mielivallan varaan; pilkattiin munkkilaitosta ja tehtiin ivaa kieltäymyksestä; mentiin juhliin ja juominkeihin, laulettiin iloisia lauluja, kirjoitettiin hullunkurisia kertomuksia, eikä pidetty yleensä millään väliä.

Tulokseksi tästä kaikesta tuli monella taholla syvä vajoaminen jumalattomuuteen, juoppouteen ja muuhun irstaisuuteen; esiintyi raakuutta, jota aiemmin oli hillinnyt vain kirkon ankara kuri.

Oli kuitenkin toisia, joissa uudestisyntynyt tunne ihmisen arvosta luomakunnan herrana herätti syvää vastuuntunnetta, halua käyttää oikein näitä voimia, tätä ymmärrystä. Valmistauduttiin luomaan uutta sivistystä ja onnistuttiin myöskin. Uudenaikainen valtio, vapaiden, omalaatuisten yksilöiden kehittyminen, säätyeroituksen tasoittuminen, korkeamman yhteiselämän muodostuminen, elämän ulkonainen ja sisäinen hienostuminen — kaikki tämä on tuon liikkeen tulosta. Edelleen kehittyi näissä piireissä ihana kuvaamataide, ja monet suuret runoilijat sepittivät runopukuista ja suorasanaista, latinaksi ja kansankielellä. Kaikkiällä oli elävää tieteellistä harrastusta ja terävää tieteellistä ymmärrystä, ja palavalla innolla tutkijat antautuivat käsittelemään kaikenkaltaisia kysymyksiä. Ensi kerran taapaamme tässä suuren sivistysliikkeen, joka on täysin erossa kirkosta. Sillä ei ole sanottu, että se olisi asettunut vihamieliselle kannalle kirkkoa vastaan. Tosin kyllä se rikkoi välinsä koko keskiaikaisen tieteen kanssa, hylkäsi hedelmättömän skolastisen tutkimustavan, asetti itselleen toisen päämäärän kuin jumaluuden tutkimisen, mutta tästä huolimatta se säilytti kunnioituksen ja ymmärtämyksen uskontoa ja kirkkoa kohtaan. Aina ei voitu hyvällä omallatunnolla käydä näitä omia, uusia teitään. Vieläpä sellainen mies kuin Petrarca nuhteli kovin itseään ja syventyi kiireesti pyhän Augustinuksen tunnustuksiin, kun hän kerran oli hurmaantuneena katsellut Rivieran ihanaa luontoa.

Monet seikat kirkon piirissä herättivät kuitenkin näiden vakavienkin keskuudessa tyytymättömyyttä. Englannissa tavataan 1500-luvun alussa kansanmieliala, jossa kirkko on enemmän epäsuosiossa kuin se koskaan sitä ennen tai sen jälkeen on siellä ollut, ja Saksan valtiopäivillä tehtiin ankaria valituksia Roomaa vastaan.

Oppineissa piireissä oltiin tyytymättömiä varsinkin munkkien taitamattomuuteen ja skolastikkojen turhamaisuuteen. Onnistuneinta ivaa siitä tapaamme »Hämäräin miesten kirjeissä». Valhekirjeissä kölniläiselle professorille Orthuinus Gratiukselle, etevälle oppineelle, jonka kirjoituksissa on paljon kirkollisten väärinkäytösten raamatullista arvostelua, tuovat nämä hämäret miehet, skolastikot, esille huoliaan. Naurettavalla munkkilatinalla ja hyökäten alituisesti vastustajansa humanistien kimppuun he paljastavat siveellisen kaksimielisyytensä, tieteellisen vajavaisuutensa, lystillisen tuhmuutensa ja loputtoman turhamielisyytensä. Kaikki kirjeenkirjoittajat kertovat mestarilleen kaikkea mahdollista: teologiasta, filosofiasta, kielitieteestä ja runoudesta, keskustelevat naurettavista kieliopillisista ja sanaopillisista kysymyksistä, kertovat, kuinka he halveksivat Vergiliusta, mutta kuitenkin lukevat häntä parin päivän paastoa vastaan. Kreikkaa ja hebreaa he eivät tahdo oppia, etteivät tekisi kreikkalaisista ja juutalaisista ylpeitä; etteivät synnyttäisi liian suurta ahkeruutta, he jakavat akateemisia arvoja taitamattomuuden mukaan; Reuchlinin he tuomitsevat lukematta hänen teoksiaan. Elämässään he ovat ankarasti hurskaita ja noudattavat kaikkia kirkon määräyksiä, mutta juovat mielellään itsensä täyteen humalaan ja kuluttavat aikaa iloisesti.

Kirkon tilan parantamiseksi koetettiin saada aikaan välitystä kristinuskon ja stoalaisten siveysopin välillä tai ruvettiin harrastamaan platonista filosofiaa. Tämän uudistuspuolueen etunenässä kävi *Desiderius Erasmus* (1466—1536).

Laajoilla matkoillaan hän oli perusteellisesti tutustunut oman aikansa elämään, jota hän kuvasi tunnetussa ajankuvauksessaan »Hulluuden ylistys», missä hulluus kerskaa olevansa kaikkien säätyjen hallitsijatar; vieläpä koko kristikuntakin on hulluuden rumentama. Pian häntä juhlittiin kaikkialla aikansa suurimpana sivistyksen kannattajana. Kuninkaat, ruhtinaat, ministerit ja oppineet, paavi, kardinaalit ja piispat, kaikkien kansojen huomatuimmat henkilöt hän luki ystävikseen, oppilaikseen ja ihailijoikseen.

Samoin kuin muut hänkin nousi kirkon ulkonaista rappiota ja uskonnollista tekopyhyyttä vastaan. Terävällä ja purevalla ivalla hän arvosteli luostarielämää, toivoretkiä, pyhäinpalvelusta ja paastoja. Mutta hän ei pysähtynyt pelkkään arvosteluun, vaan tutki myös, kuinka vauriot voitaisiin korjata. Tarmokkaasti tehostamalla kristinuskon siveysopillista puolta hän vastusti, että se olisi luonteeltaan ensi sijassa »juutalaisuutta», muutomenoja ja hurskaita tekoja, pakanallista fetishi palvelusta ja munkkihurskautta. Vanhan ajan filosofian ja raamatun avulla se oli uudestisyntyttävä. Molemmat nämä auktoriteetit olivat oikeastaan samalla tasolla, niin että hän saattoi rukoillakin: pyhä Sokrates, rukoile puolestamme! Myöhemmin hän puolusti kuitenkin tarmokkaasti raamattua teologian ainoana ojennusnuorana. Se oli myöskin käännettävä kaikille kansankielille ja lähetystoimen avulla levitettävä kaikille. »Pois

se mieletön harhaluulo — hän huudahtaa — ettei raamattu kuuluisi maallikoille. Kaikkien naisten olisi luetava evankeliumit ja Paavalin kirjeet. Maamiehen aurrallaan, kutojan kangaspuissa istuessaan, kulkijan matkallaan tulisi laulaa ja puhua evankeliumista.»

Kaikella tällä raamatun ihailullaan hän ei kuitenkaan koskaan päässyt raamatun ytimeen. Uskonnon oleellisimpana puolena hän osoitti olevan kuolemattomuuden toivon, sallimususkon ja voimakkaan moralismin. Paavalin uskonnollisuutta hän ei käsittänyt milloinkaan oikein. Maallikon voimakkaalla tavalla hän tehosti sentähden myöskin tahdon ja ulkonaisen siveellisyyden merkitystä, tapojen uudistuksen ja yhteiskunnallissiveellisen parannuksen vaatimusta, aatteellisen kommunismin tärkeyttä, suurempien oikeuksien myöntämistä naiselle y. m. s. — Raamatun ohella oli kirkko sellainen arvovalta, jonka edessä ehdottomasti oli taituttava. — Sisäistä uskonnollista kokemusta hän ei myöskään saavuttanut, ei syntynyt uudestaan Jumalan ja pelastuksen näkemykseen, synnin ja armon tuntoon. Ulos keskiajan maailmasta hän kylläkin johtui yhtä hyvin kuin muut humanistit, mutta ei eteenpäin, vaan taaksepäin, antiikin maailmaan, mutta sieltä ei saatu vastausta ajan suuriin kysymyksiin. Sentähden Erasmus pysyi uudistavana ja siveysoppia saarnaavana katolilaisena, mutta ei uskonpuhdistajana, joka olisi kyennyt auttamaan siinä hädässä, mikä oli niin suuri hänen ympärillään. Humanisteilla oli edelleenkin valittavana vain irstauden ja mystikan välillä.

Erittäin painostavana tunsivat tämän hätätilan syvimät luonteet, germaanit, ja ennen kaikkea mannermaagermaanit, joiden keskuudessa syvä, lämmin mielenlaatu

helposti kehittyi mietiskelyksi ja mystikaksi. Siihen olivat tänä aikana myöskin ulkonaiset olosuhteet erikoisen sopivat.

Uusi sivistys kiinnitti ihmiset yhä enemmän maallisiin puuhiin, työhön, ja he mieltäytyivät niihin. Kuitenkin käytiin tähän työhön alituisesti jaetuina mielin ja pistosomassatunnossa. Olihan arvotonta vapaalle ihmiselle, oli synty ja häpeä sillä tavoin puuhailla. Antiikin elämäniloiselta kansalta ja Israelin syvästi uskonnollisilta luonteilta oli peritty tuo käsitys. Rankaisutuomionahan oli lausuttu nuo sanat: »otsasi hiessä pitää sinun syödä leipääsi». Ei edes kristinusko ollut kokonaan muuttanut tuota käsitystä; onhan sen painopiste toisaalla kuin maallisessa elämässä tehtävineen. Työ on välttämätöntä elämän ylläpidoksi, mutta itsessään se on arvotonta; sen käsityksen oli kirkko perinyt ja sitä edelleen kehittänyt.

Kiroukselta tuntui työ varsinkin saksalaisesta talonpojasta. Ranskassa talonpoikaisväestö oli järjestetty elinvoimaisiin kuntiin, ja keskiajan lopussa oli tämä kansanluokka Ranskan asujamiston enemmistönä, taloudellisesti ja yhteiskunnallisesti verraten hyvässä asemassa. Toisenlainen oli suhde Saksassa. Kaupunkien porvariylhäisön takana aukeni kuilu, joka erotti sen kaupunkien köyhälistöstä ja maaseudun talonpojista. 1300-luvulla olivat viimeainitut suurien tilanomistajien vuokraajina eläneet vielä verraten hyvin, mutta siten seurasi pitkä pysähtymisen ja taaksepäinmenon aika. Vuokratilat jaettiin, mutta veroja koroitettiin siitä huolimatta. Myöskin kirkollinen veroitus, lähinnä kymmenykset, rasitti raskaana saksalaisia, ja erittäinkin saksalaisia talonpoikia, jotka vain vaivoin jaksoivat sitä kestää. Maaorjuus painoi heitä, ja niinhyvin kaupunkien

porvarit kuin heidän tilanomistajansa kohtelivat heitä täysin mielivaltaisesti. Etenkin oli viimeainittujen metsästysoikeus talonpoikien rasiuksena. Heidän peltojensa yli kävi hävitys, ilman että heillä oli valtaa tai oikeutta estää sitä, ja metsänriistan joukkomurhaaminen vähensi lisäksi heidän varojaan. Vielä huomautettakoon, että Keski-Saksan vuorien malmilöydöt, jotka synnyttivät pääomaa, aiheuttivat välttämättömien tarvikkeiden hintojen voimakkaan nousun, joka kovimmin koski talonpoikiin. Ei ole ihme, että syvä epätoivo ja painostava katkeruus sai heissä vallan. Olivathan he Jumalan hylkäämiä, eikä ketään ihmistäkään ollut, joka olisi ruvennut heitä puoltamaan.

Ne, jotka kai olisivat olleet tässä lähinnä, kirkkoherrat, eivät usein asuneet seurakunnissaan, monta kertaa ei seurakunnalla edes ollut kirkkoherraa varsinaisessa merkityksessä. Luostarien ja yliopistojen ylläpidon avustamiseksi oli seurakuntia liitetty (»inkorporoitu») näihin, s. o. luostari tai yliopisto kantoi tulot, ja virkaa hoiti joku kerjäläismunkki tai joku muu yhtä huonosti palkattu viransijainen, jolla ei ollut harrastusta eikä kykyä seurakuntansa auttamiseen. Tuskinpa mikään on siinä määrin kuin tällainen menettely edistänyt talonpojissa sen epätoivon ja erittäinkin kirkkoon ja pappeihin kohdistuneen katkeruuden heräämistä, joka oli vallitsevana keskiajan lopulla.

Toiselta puolen, niin arveltiin, tällainen onneton olo-tila oli ihmisen oma asia. Ihmisen pahuuden ja synnin tähden Jumala niin rankaisi. Tämä oli aiheena yhä enenevään uskonnollisuuteen. Kun talonpojat kaikkialla jätettiin hapuilemaan eteenpäin omin päin, pukeutuivat kaikki nämä pyrkimykset hyvin omituisiin muotoihin.

Todellisia vallankumouksia puhkesi uhkaavina, mutta niiden ohjelma oli epäselvä ja mahdoton toteuttaa; vanhan järjestyksen raunioille he tahtoivat perustaa paraatiisin, mutta epäonnistuivat.

Myöskin hurskaus ilmeni omituisissa, melkein pelottavissa muodoissa. Kirkon hylkääminä ihmiset tunsivat kuitenkin kaipuuta sen puoleen. Uskonjanoisempaa sukupolvea kuin se, joka 15:nneen vuosisadan jälkeen kasvoi Saksassa, on tuskin koskaan ollut olemassa. Mutta traagillista oli, ettei kirkolla ollut enää mitään annettavaa. Vuosisatojen kuluessa se oli osannut pujottautua ihmisten tarpeiden ja mielialojen mukaan, alati säilyttäen alkuperäisen peruskäsityksensä. Mutta nyt näytti järjestelmä tyhjentäneen loppuun kaiken kimmoisuu- tensa; se ei voinut laajentua eikä vapautua; täytyi koettaa selviytyä omin päin niin hyvin kuin voi.

Pääasiassa kahdella eri tavalla koetettiin silloin saada parannusta aikaan: yrittämällä todella tulla Jumalan yhteyteen, tulla osalliseksi hänen voimastaan, tulla siten paremmaksi ja niin välttää hänen vihansa ja rankaisunsa, tai koettamalla hyviä töitä keräten lepyttää hänet, kääntää pois hänen vihansa.

Tavallisin maallikkohurskauden muoto oli edelleenkin mystikka, joka 1200-luvun jälkeen esiintyi uudessa muodossa, tunnekylläisessä vaipumisessa kärsivään Kristukseen, kuten yljän rinnoille. Siinä ei ollut kysymyksessä historiallinen Kristus, vaan häneen salattu jumaluus. Äärimmäisen rajansa tämä mystikka saavutti n. s. kvietismissä. Tässä ei ollut enää kysymyksessä tunteiden liikuttaminen, vaan tahdon hiljainen hillitseminen, kunnes voitiin itseensä kokonansa vastaanottaa Jumala, Jumalan tahto ja pyrkimys. Ken tämän voi saavuttaa

hän ei enää kaivannut kirkkoa eikä sen armonvälineitä eikä myöskään »hyviä töitä» tavallisessa merkityksessä. Tämä hurskaudenmuoto tuli yhä enemmän vallitsevaksi; 13:nneen vuosisadan jälkeen muodostettiin, usein toisistaan riippumatta, tämänlaatuisia yhtymiä yhteisellä nimellä »vapaan hengen veljet ja sisaret».

Tässä mystikassa esiintyi — niin on sanottu — keski-ajan suurin uskonnollinen voima. Sillä tästä Kristus-rakkaudesta lähti rakkaus kanssaihmiisiin, ja joskin tässä oli paljon tekopyhyyttä ja nurjaa hurskautta vaikuttamassa, niin oli siinä kuitenkin evankeliumin tuulahdus. Tässä kohotettiin korkeimpaan keskiaikaiseen muotoonsa uskonnollinen yksilöllisyysoppi (individualismi), joka oli koteutunut mystikkaan; tässä saavutettiin, joskin vain osittain, sisäinen rauha ja ulkonainen uskonnollinen vireys kirkon kuuliaisuudessa.

Ja kuitenkin puuttui tästäkin oleellinen osa. Paavaliin usko ei ollut tullut uudistuneeksi tässä kristinuskolle oleellisessa piirteessä. Siksi pysyi parhainkin keskiaikainen hurskaus lopultakin neuvotonna ihmisen syvimässä hädässä. Osaksi tämä johtui kyllä siitäkin, että uskonnollinen kysymys oli väärin asetettu, liian pintapuolisesti. Ei ollut yksinomaan eikä edes ensi sijassa synti itse, joka ahdisti, vaan synnin rankaisemisen pelko. Tämä mieliala johti ennen kaikkea tavattomaan hyvien töiden lisäämiseen, sillä niiden avulla oli Jumala lepyttävä ja rikos sovitettava: paastoilla, almuilla, toiviotrekillä, messuilla ja katumusharjoituksilla, kaikilla näillä toivottiin voitavan ostaa itsensä vapaaksi.

Tähän viimeiseen kätkeytyi kuitenkin ajatus, joka saattoi tulla hedelmälliseksi: täytyi koettaa tulla itse

paremmaksi, vain siten voi välttyä rangaistukselta. Kuitenkin tämäkin ajatus oli tehty pintapuoliseksi: elämä tulisi — ajateltiin niin — hurskaammaksi ja ansiokkaammaksi jo sillä ja samassa määrin kuin voitiin kieltäytyä maailmasta ja sen nautinnoista.

Tämä ajatus antoi myöhemmälle keskiajalle sen oman erikoispiirteen. Edellisten aikojen valoisan, rauhallisen uskonnollisuuden sijalla tapaamme nyt tuskantäyteisen, vaikertavan. Olihan jo Augustinus opettanut, että jumalallinen armo oli jotain, joka vuodatettiin ihmiseen ja vähitellen uudisti hänet. Nyt tahdottiin kokea jotain siitä, mutta ei voitu; silloin heräsi pelko; se oli kai synti, jumalattomuus, joka saattoi Junialan kieltämään armonsa ihmiseltä ja kirkon kääntymään hänestä pois. Paljon puhuttiin myös, että Jumala oli ottanut pois käntensä maata ja kansaa suojaamasta ja jättänyt ne pahojen henkien valtaan.

Ulkonaiset koettelemukset ja kaikenlaiset onnettomuustapaukset vuorottelivat ja vaikuttivat peloittavasti. Perättäinen kato aiheutti vaikeita nälkävuosia. Taloudellisen ja yhteiskunnallisen hädän lisäksi tulivat rutto- ja taudit, jotka saattoivat kokonaisia seutuja autioiksi. Ei ihme, että ihmiset uskoivat elävänsä tuomion ja niiden koettelemusten alaisina, joita Ilmestyskirja kuvaa sen enteinä. Kaikkialla oltiin huomaavinaan antikristuksen tulon ja maailmanlopun enteitä.

Näiden kuvittelujen vaikutuksen alaisina uskottiin kaikkialla nähtävän merkkejä perkeleen ja pahojen henkien kasvavasta vallasta. Ilmassa ja vedessä, metsissä ja vuorilla, kaikkialla niitä oli, ja v. 1484 saatiin vihdoinkin pahoille aavistuksille täysi vahvistus; silloin ilmoitti paavi itse, että koko Saksa oli täynnä noitia, noita per-

keleen välikappaleita, jotka kaikin tavoin koettivat viettelä ihmisiä ja saattaa heidät onnettomuuteen ja turmioon.

Kaikki nämä seikat lisäsivät yhä hartaudenharjoituksia, jotka ristiretkien jälkeen olivat alituisesti enentyneet. Siten katolinen hurskaus saavutti korkeuden, johon se ei kai koskaan ennemmin eikä myöhemmin ole kohonnut.

Veljeskunnat saivat nyt lopullisen muodostuksen, toiviretket kehittyivät suoranaisiksi kulkutaudeiksi, jotka työnsivät kaiken muun tieltään; niiden tähden jätettiin koti ja toimi, perhe ja maa, jotta kaukaisilla, pyhillä seuduilla saavutettaisiin Jumalan armo. Pyhäinjännöksiä kerättiin ja palveltiin enemmän kuin koskaan ennen; pyhimyksien apua rukoiltiin palavalla innolla, ja uusia valittiin alituisesti, niin että jokaisessa eri hädässä voitiin kääntyä jonkun erikoispyhimyksen puoleen. Rukouksia lukivat yötä ja päivää tuhansilta alttareilta suuret pappisjoukot.

Tuo aika oli synkkä uskonkiihkossaan. Kuten hysterian vallassa ihmiset antautuivat hartaudenharjoituksiinsa, mutta lohdutusta löytämättä. Tämä ainoa harastus tukahdutti ja surmasi kaikki muut, sen sijaan että sen olisi tullut vahvistaa, puhdistaa ja kohottaa niitä. — Oli kuin keväällä vapautuneiden vesien syöksyessä alas kukkuloilta, mutta jäiden, jotka vielä ovat murtumattomia, estäessä niiden kulkua merta kohti. Ne tulivat kaikkialle ja uhkaavat kaiken hävittää, kunnes löytävät vapaan tien perille. — Hiljaisuudessa tasoiteltiin ihmisille jo sellaista tietä heidän kaipaamaansa päämäärään.

Kiinnekohta.

Yhteen ainoaan kohtaan, yhden ihmisen sieluun kerääntyi lopuksi kaikki myöhemmän keskiajan jumalankammo ja jumalankaipuu, ja tämä sielu oli niin vahva ja terve, ettei se monien muiden lailla sortunut taakan alle tai joutunut harhateille, vaan raivasi tiensä tarkoituserään. Tämä mies oli *M a r t t i L u t h e r*. Syy hänen onnistumiseensa siinä, missä monet muut olivat turhaan ponnistelleet, oli ehkä siinä, että hänessä esiintyivät korkeimmilleen kehittyneinä ne ominaisuudet, jotka ovat erikoisesti hänen suvulleen ominaisia: syvälisyys ja sydämellisyys yhtyneinä suoruteen, lahjomaton rehellisyys ja lannistumaton voima. Lähinnä hän oli perinyt nämä ominaisuudet vanhemmiltaan, Möhran talonpojilta Thuringenissä, joiden keskuudessa niitä ei vielä ollut heikentänyt korkeamman sivistyksen tasoitava ja siloittava vaikutus, ja niitä säilytti ja edelleen kehitti se kasvatus, joka koulussa ja kotona tuli hänen osakseen.

Ankaruus kotona meni ehkä pitemmällekin kuin siihen aikaan oli tavallista ja muuttui kovuudeksi. Ei ainoastaan isä, vaan myöskin äiti meni kurituksessaan liian pitkälle. Tunteellisen pojan sieluun juurrutettiin siten lapsuudesta saakka tuskantunto, joka ei myöhemmin milloinkaan täysin poistunut. Että jurossa isässä

kuitenkin ankaruuden takana oli rakkautta, aavistamme, kun kuulemme kerrottavan, kuinka hän polvistui pojan vuoteen viereen ja rukoili Jumalaa tekemään hänen Martistaan viisaan ja hyvän miehen. Koulun henki oli jokseenkin samanlainen. Ahkeruutta ja järjestystä pidettiin yllä enimmäkseen ruoskan avulla. Ken vain unhoitti puhua latinaa, keneltä pääsi kirous, ken toraili tai oli huolimaton, sai siitä ankaran rangaistuksen.

Samamuotoista oli uskonto. Tosin kirkko puhui paljon Jumalan rakkaudesta, mutta kansan mielestä Jumala oli kaukana seisova, ankara tuomari, jota ei tohdittu lähestyä, ja jonka vihanpurkauksesta ei voinut milloinkaan olla varma, mutta jota parhaimman mukaan oli yritettävä lepyttää, muussa tapauksessa joutui armotta pahojen voimien valtaan, ja sellaisia oli kaikkialla. Pienessä järvessä lähellä Mansfeldia, jossa Luther jonkun aikaa kävi koulua, oli joukko perkeleitä vangittuina; jos heitti kiven veteen, puhkesi heti rajuilma seudulla. Noita ratsasti ilman halki ja säikähdytti pienet Luther-sisarukset pelkällä nimellään; Lutherin oman ilmoituksen mukaan se oli naispaholainen. Tontut pitivät peliään kodin seinissä ja häiritsivät kotirauhaa. Lutherin äitiä vainosi naapuritalossa asustava noita, ja hänen oman kertomuksensa mukaan se tappoi taikakeinoillaan yhden hänen veljistäänkin.

Ei edes Kristuksessa voitu löytää turvaa; hänenkin ensimmäinen tehtävänsä oli tuomarin. Vain vakavilla hartaudenharjoituksilla ja muilla hyvillä töillä saattoi toivoa sääliä. Kaikki tämä, niin vääriä kuin se olikin, vaikutti kuitenkin siinä suhteessa hyvää, että opittiin ottamaan elämä vakavalta kannalta ja tultiin tietoisiksi siitä, ettei ponnistuksetta voitu päästä eteenpäin. Että

uskonnollisuus Lutherin kotona kuitenkin oli terveempää kuin monessa muussa kodissa, näyttää ilmenevän m. m. siitä, ettei perheenisä erikoisemmin ihailut liiaksi ylenmääräistä hurskautta siinä mielessä kuin se silloin käsitettiin — ja joskus saattoi lausua säälimättömän sanan munkkien ja pappien laiskuudesta ja ahneudesta. Hengenvaarallisen sairauden aikana hän saattoi myöskin vastata rippi-isän kehoitukseen määrätä testamentissaan jotain kirkolle viittaamalla moniin, pieniin lapsiinsa, jotka yhtä hyvin olivat sen tarpeessa.

Tämä vallitseva arkuuden ja pelon tunne ei silti kokonaan saanut ylivaltaa Lutherin sielussa ja tukehduttanut kaikkea hentoa ja lempeätä. Se johtui kai suureksi osaksi siitä, että hän muutamina ihmiselämän vastaanottavimman ajan vuosina oli toisenlaatuisen vaikutuksen alaisena. Kouluaikinsa Eisenachissa hän sai asua vuorotellen kahden ylhäisen sukulaisen, raati-miesten Schalben ja Cottan perheissä. Täällä hän tutustui hienompaan sivistykseen, joka oli täynnä kauneuden ja taiteen harrastusta. Hän sai myös nähdä ihannekodin, missä miehen ja vaimon keskinäinen rakkaus kohottaa avioliiton ja perhe-elämän maallisen onnen korkeuteen. Myöskin luonnonaisti sai vapaasti kehittyä retkeilyillä vuorilla ja metsissä kaupungin kauniissa ympäristössä.

Mutta sinnekin tunkeutui vakavuus; läheisyydessä oli luostari, ja kauniit metsät olivat täynnä perkeleitä ja muita häijyjä olentoja.

Kuitenkin reippaana ja iloisena 18-vuotiaana Luther jätti v. 1501 Eisenachin ja kirjoittautui ylioppilaaksi Erfurtin yliopistoon. Se oli siihen aikaan Saksan suurimpia ja parhaimpia yliopistoja, erikoisesti tunnettu

lainopillisesta sivistyksestä, jota siinä saatiin, ja Martista oli isän toivomuksen mukaan tuleva lakimies. Ajan yliopistojärjestystä noudattaen hän opiskeli kuitenkin ensinnä latinaa, filosofiaa, luonnontiedettä ja jonkun verran teologiaa ja saavutti viiden vuoden kuluttua maisterinarvon.

Tähän aikaan kuvataan Lutheria »reippaaksi ja iloiseksi nuorukaiseksi»; sentähden vaikutti myös hänen päätöksensä mennä luostariin täydellisenä yllätyksenä hänen ystäviinsä. Valmistettu oli kuitenkin aivan varmasti tätä askelta yhtä hyvin kuin Paavalin kääntymystä Damaskon edustalla, johon sitä on mielellään verrattu. Muiden opintojensa ohella Luther oli Erfurtissa lukenut raamattua — tätä hän teki jo kouluaikaanaan —; etenkin hän näyttää syventyneen Vanhan testamentin kertomuksiin. Siten heräsi uskonnollinen ongelma uudelleen. Sillä minkä hän löysi siitä ja sittemmin uskoi löytäneensä Uudesta testamentista, oli jälleen ankara Jumala, tuomari, joka vaatii vanhurskautta tai rankaisua. Tämän vaatimuksen edessä paljastui hänen oma syntisyytensä ja kykenemättömyytensä täyttämään tätä vanhurskauden vaatimusta. Lisäksi tuli useita ulkonaisia seikkoja: eräs hänen ystävänsä, Johan Lang, lähti äkkiä luostariin; toisen ystävän, joka oli yht'aikaa Lutherin kanssa tullut maisteriksi, tempasi kuolema. Luther itse sairastui arveluttavasti, ja kuoleman peloitava todellisuus ahdisti häntä yhä enemmän. Tähän tuli vielä lisäksi opintojen keskeytys; hän oli jättänyt humanistiset opinnot, jotka olivat kiinnittäneet hänen harrastuksensa ja täyttäneet kaikki hänen ajatuksensa, ja kääntynyt lukemaan lakitiedettä, joka ainakin aluksi jätti hänet välinpitämättömäksi. Eräällä samaan aikaan

tekemällään matkalla Mansfeldiin hän näki ympäristöllä ruttotaudin kamalasti runteleimia uhreja. Kaikkiihan osoitti, että Jumalan rankaiseva käsi oli jo ojennettu. Niin oli Lutherin mieli hyvin valmistettu lopullista ratkaisua varten, joka sattui paluumatkalla Mansfeldista Stottenheimin kylän luona heinäkuun 2 p:nä 1505. Salamanisku hänen välittömässä läheisyydessään sai hänet polvistumaan ja huudahtamaan: »Auta, pyhä Anna, minä tahdon ruveta munkiksi.» Muutamat Lutherin omat lausunnot näyttävät osoittavan, että hän salamanvalossa näki todellisen näyn, kuten Paavalikin; kuinka tahansa, hän käsitti tapahtuman Jumalan ilmes-tykseksi, ja sillä oli hänen kohtalonsa ratkaistu.

Lupaus luostariinmenosta ei perustunut mihinkään harkittuun päätökseen. Se ilmenee siitä, että Luther katui sitä ja enemmän kuin kahden viikon ajan kävi ja mietiskeli sitä. Myös ystävät yrittivät saada hänet rikkomaan sen ja jatkamaan sillä uralla, joka näytti lupaavan hänelle niin paljoa. Oli kyllä kirkon hyväksymiä keinojakin päästä vapaaksi tuollaisesta ajat-telelmattomasta lupauksesta. Luther oli kuitenkin liiaksi rehellinen käyttääkseen niitä, ja heinäkuun 17 p:nä 1505 anoi oppinut maisteri ja lakimies tulla otetuksi Erfurtin augustinolais-erakkojen luostariin. Tämä oli Lutherin ensimmäinen suurtyö, ensimmäinen askel sillä tiellä, joka oli hänelle määrätty.

Että Luther valitsi juuri tämän luostarin — toisiakin oli Erfurtissa — ei varmaankaan ole mikään sattuma, vaan todistus siitä, että hän aikoi ottaa munkkielämänsäkin täysin vakavasti. Sillä augustinolaisuostaria pidettiin suuressa arvossa sen ankan ja hurskaan elämän tähden, johon se jäseniään velvoitti. Mutta ei vain tämä Luthe-

ria houkutellut. Hän tiesi luostarissakin harjoitettavan laajoja tieteellisiä opintoja, ja hän saattoi sentähden olla varma siitä, että hän tavallaan sai jatkaa akateemisia opintojaan, joskaan ei lakitieteellisiä. Kuinka suunnattoman tärkeätä tämä oli Lutherin kehitykselle, on ilman muuta selvää. Käytännöllisellä pyhyudentavoittelun ja katumuksenteon tiellä hänet johdettiin yhä syvemmälle olemassaoloon, teoreettisella selvyuden- ja totuudenetsimisen tiellä seulottiin ja puhdistettiin hänen uskonnolliset kokemuksensa ja hänet pelastettiin joutumasta mystisismiin ja hurmahenkisyyteen.

Aluksi lienee Luther luostarissa tuntenut viihdyttävää lepoa, kylläkin ymmärrettävää, jos hän oli ottanut askeleen enemmän tunnollisuudesta kuin rauhankaijuusta. »Runoilijansa» — Plautus, Vergilius — olivat hänellä mukana, eikä elämäntapa suinkaan ollut ylenmäärin ankara. Protestanttisella taholla on usein huomattavasti liioiteltu kerrottaessa Lutherin vaivoista luostarissa ruumiilliseen työhön nähden ja puhuttaessa novisimestarin ankaruudesta. Tämä oli, sanoo Luther myöhemmin, »tosi kristitty ihminen kiroton munkki-kaavun sisässä».

Kauan ei kuitenkaan kestänyt, ennenkuin tämä rauha katosi. Sielullisesti on niin tunnollisessa miehessä kuin Luther oli, se seikka, että hän oli ratkaisevan askeleen ottanut melkein vastentahtoisesti, suuressa määrin voinut sitä vaikuttaa. Tämä riisti teolta koko sen merkityksen ja ansion, se oli suoritettu ei rakkaudesta Jumalaan, vaan pikaisuudessa tehdyn lupauksen täyttämiseksi. Tätä näyttää vahvistavan myöskin se, ettei Luther kokenut Jumalan armon erikoista vaikutusta. Parannusta tähän olotilaan hän toivoi kuitenkin varsinaisesta

ottamisesta veljeskuntaan. Tätä pidettiin toisena kasteena, joka — niin kuuluvat sanat — »pelastaa ihmisen kiirastulesta, vaikkapa hän olisi saattanut itsensä syylliseksi tuhannen vuoden rangaistukseen». Kun Luther oli tehnyt tavalliset munkkilupaukset, onnittelevat häntä prior, konventti ja rippisä »olemaan nyt kuin viaton lapsi, joka puhtaana tulee kasteesta».

Monelle olisi tässä ollut kylliksi, mutta niin ei Lutherille. Hän ei tyytynyt siihen, että kuuli muiden tätä sanovan, hän halusi itse tuntea ja kokea jotain siitä omassa sisimmässään. Jumalallinen armohan käsitettiin voimaksi, joka vuodatettiin ihmisen sieluun ja vähitellen muutti sen, sen ajatukset, harrastukset ja pyrinnot, mutta silloinhan tulisi voida kokea jotain sen uudistavasta voimasta. Mutta Luther ei tuntenut siitä mitään, eikä omatunto antanut hänelle rauhaa. Silloin ilmestyi todellinen hätä, vakavuus, peloittavampana kuin milloinkaan ennen. Tästä ei voinut oma hurskaus rukouksineen, valvomisineen ja taisteluineen häntä pelastaa, ja sehän oli taasen aivan luonnollista: mitä enemmän ulkonaiset teot enenivät, sitä suuremmiksi kasvoivat levottomuus ja hätä, ettei voinut Jumalaa rakastaa, luottaa häneen, ottaa vastaan hänen voimaansa. Epätoivossaan hän huudahtaa: »Oi, milloin olet kerran tuleva hurskaaksi ja tekevä kyllin, että voisit löytää armollisen Jumalan?» t. s. saada kokea todella jotain tästä armo-voimasta.

Ainakaan vielä se ei ollut mahdollista. Sillä kaiken ulkonaisen virheettömyyden taakse kätkeytyi »syntinen halu». Että sillä olisi tarkoitettu lihallista himoa, sitä eivät nyttemmin luule protestantit eivätkä katoliset; ei se ollut myöskään ylpeyttä, ylimielisyyttä; tämä ilme-

nee siitä, että Lutherissa koko tänä aikana täysin valitsi keskiaikainen nöyryydenihanne. Puuttui vain sydämellinen rakkaus Jumalaan, jonka epäluulo Jumalaa kohtaan esti pääsemästä esille. Tämä 'himo oli todella syntiä. Siitä hän sai varmuuden Paavalin lausunnoista Roomalaiskirjeessä.

Tätä levottomuutta enensivät vielä ne ajatukset, joita Luther kohtasi opinnoissaan. Lähinnä hän pysähtyi ihmisen, hänen tahtonsa ja työnsä, korostamiseen tärkeimpänä tekijänä pelastustapahtumassa. Hän sai oppia, että ihmisessä on kaikkein korkeinta hänen tahtonsa, että ihminen tarkasti sanoen voi kaiken, mitä hän tahtoo. Hän voi pitää Jumalan käskyt, hän voi rakastaa Jumalaa kaikesta sydämestään, kaikesta sielustaan ja kaikesta voimastaan, jos hän vain tahtoo. Luonnollisestikaan tämä ei tapahtunut Jumalan armon vaikuttamatta, mutta jos ihminen teki todella kaiken, mihin hän kykeni, niin Jumala ei kieltänyt häneltä armoansa. Näyttihän nyt vastaus kylläkin yksinkertaiselta kysymykseen, miksei hän tullut Jumalan armosta osalliseksi: hän ei t a h t o n u t tarpeellisin voimin nousta »syntistä halua» vastaan. Tämä saattoi hänet enentämään vieä lihankuritusta ja vei hänet lopuksi sairaavuoteelle. Kun lihankuritus ei auttanut, turvautui perin kiusaantunut munkki muihin kirkon osoittamiin välineihin, huusi pyhimyksiä avukseen, luki rukouksia, tunnusti rippituolissa sekä todelliset että luulotellut syntinsä, niin että hän sittemmin täydellä syyllä saattoi sanoa: »Jos munkki milloinkaan on tullut taivaaseen munkkitietä, niin olisin minä sinne tuleva.» Ja rippi-isä antoi hänelle kirkon puolesta kaikki synnit täysin anteeksi. Mutta kuitenkin ei ripoitettava löytänyt lepoa eikä rauhaa. Sillä

kirkolliset auktoriteetit väittivät, että ihmisen itsensä täytyi ripissä osoittaa täysin katuvansa ja vihaavansa paha, muuten ei synninpäästöstä olisi mitään hyötyä. Tätä Luther ei huomannut itsessään eikä voinut ruveta rauhaan noudattaen rippi-isän neuvoa, että heittäisi, kirkon auktoriteettiin luottaen ja sen käskyille kuuliainsena, kaiken levottomuuden tarpeettomana luotaan.

Niin oli moni muu tehnyt ja löytänyt rauhan, miksi se tässä olisi turhaa. Vastaus voi olla vain tämä: se johtui Lutherin herkästä omastatunnosta ja elävästä totuudentajusta, hänen erikoisesta, vakavasta suhtautumisestaan itseensä, se johtui siitä, ettei häntä milloinkaan mikään ulkonainen mahti saanut ummistamaan silmiänsä siltä, minkä hän tunsu todeksi, se johtui siitä, että hän tunnustaessaan syntinsä ja rukoillessaan ja kiduttaessaan itseään tunsu synnin yhä asuvan sielun syvyydessä ja tunsu kaikista tärkeimmäksi kuitenkin sen, että sen mahti kukistettaisiin ja toiset voimat pääsisivät valtaan.

Luther tuli aluksi antaneeksi kysymykseen toisen vastauksen. Opinnoissaan hän tuli nyt kiinnittäneeksi huomionsa erikoisesti kysymykseen Jumalasta. Olihan hän — sen Luther tunsu entuudestaan — vanhurskas, joka kaikkinäkevällä silmällään seuraa ihmisen kaikkia teitä, näkee ja arvostelee hänen sanojaan ja tekojaan, vieläpä tutkii sydämen salatut syvyydetkin. Hän tarkastaa tahdon vakavuuden ja rukouksen sydämellisyyden, lukee hyväksi kaikki hyvät työt. Hän jakaa armonsa ansion mukaan eikä pidätä palkkaansa siltä, joka vilpittömästi tekee voitavansa. Tällaisen jumalauksuksen rinnalla oli toinen, jonka esittäjinä olivat jo aiemmin mainittu skolastikko Duns Scotus ja sittemmin

Occam. Tämän käsityksen mukaan Jumala on sisimmältä olemukseltaan tahtoa, ehdotonta, rajatonta ja kaikki-voipaa tahtoa, toiminnassaan riippumaton kaikista laeista ja rajoista, ja sellainen sekä luojana, lain-antajana että lunastajana. Hän määrää käsittämättömän tahtonsa mukaan, mitä on kutsuttava hyväksi ja mitä on kutsuttava pahaksi. Hän luo, kenen hän tahtoo, ja hän vapah-
taa, kenen hän tahtoo.

Tällainen käsitys Jumalasta, joka mielivaltaisen tahtonsa mukaan on valinnut toiset autuuteen ja toiset kadotukseen, herätti Lutherissa uuden ajatuksen, kolkoman kuin mikään edellinen. Se tosiasia, ettei hän kaikella pyrkimyksellään ja kaikilla ponnistuksillaan pääs-
syt vapaaksi synnistään, johtui mahdollisesti siitä, että hän kuului iäisesti hyljättyihin. Epäily muuttui vähitellen varmuudeksi.

Itse on Luther myöhemmin, pitäen esikuvanaan Paa-
valin epäsuoraa itsetarkastelua, kuvannut luonteenomaisella, hillityllä tavallaan kauheata tilaansa. Minäkin — hän kirjoittaa — tunnen henkilön, joka on vakuuttanut hyvin usein kärsineensä näitä (helvetin) rangaistuksia, tosin vain hyvin lyhyen ajan kerrallaan, mutta niin suuria ja niin täynnä helvetin tuskaa, ettei niitä kieli voi kertoa eikä kynä kuvailla eikä se, joka ei ole niitä itse kokenut, uskoa. Niin, ne ovat sellaisia, että jos ne kohoisivat äärimmilleen tai kestäisivät puolisen tuntia tai vaikkapa vain kymmenennen osan tuntia, ne tekisivät tuosta ihmisestä kerrassaan lopun ja kaikki hänen luunsa muuttuisivat tuhaksi. Silloin Jumala näyttää peloittavan vihansa ja hänen mukanaan koko luomakunta. Silloin ei ole turvaa, lohdutusta, ei ulko-
naista eikä sisäistä, vaan syytöksiä joka taholta. Äh-

kyen tulevat silloin kuuluviin vain nämä sanat: »hyljätty olen minä sinun silmissäsi», eikä tohdi edes sanoa: »Herra, älä rankaise minua vihassasi.» Tässä silmänräpäyksessä sielu ei (ihmeellistä sanoa) voi uskoa tulevansa milloinkaan pelastetuksi, se tuntee vain vielä kärsimättömän rangaistuksen, joka sen lisäksi on ikuinen, ja jota ei voi pitää päättyvänä... Ei ole sielun sopukkaa, joka ei ole mitä katkerimman tuskan, kauhun, pelon ja synkkyiden täyttämä.»

Kuten Luther tässä sanoo, ihminen voi vain hetimitäin kokea tällaisia tuskia. Väliajan täytti kai alistuvainen itsensä unohtaminen tai jokin heikko toivo. Oikeastaan ei voi toivo, sanoo hän myöhemmin, edes pahimman epävyyden aikana kokonaan kuolla, jos kohta ihminen itse ei sellaisessa tilanteessa voi nähdä sarastusta. Tämä epäily raivasi kuitenkin tien sille uudelle, mikä oli tuleva. Oma ansio oli nyt lopullisesti työnnetty syrjään, ehtoja panematta Luther oli jättäytynyt Jumalan huomaan, ja pian näyttäytyi, mikä oli oleva seurauksena.

Muutos ei tapahtunut äkkiä, emmekä voi erottaa toisistaan eri vaikutteita, jotka sen aiheuttivat. Kerran eräs vanha munkki kiinnitti nuoremman luostariveljen huomion apostolisen uskontunnustuksen sanoihin: »minä uskon syntien-anteeksisaamisen» ja huomautti hänelle, että tämä lause oli otettava totena, kuten tunnustuksen muutkin lauseet, ja että lause koskee kaikkia, ei vain apostoleita ja pyhimyksiä. Suurin merkitys Lutherille tässä hänen kehitysvaiheessaan oli kuitenkin hänen esimiehellään, Johan v. Staupitzilla, joka erikoisesti, kuten Luther myöhemmin sanoo, antoi evankeliumin valon pimeydestä loistaa hänen sydämeensä. Tosin hän tun-

nusti, ettei hän ymmärtänyt Lutheria, mutta neuvoi hänet kuitenkin pois omasta itsestään tarkastamaan ristiinnaulittua: »Pysyttäydy vain Kristuksessa, häneen ovat kaikki aarteet kätkeyt». Kun Luther ilmaisi pelkäävänsä, että oli kadotukseen määrätty, Staupitz vastasi: »Jos tahdot kiistellä ennaltamääräyksestä, aloita Kristuksen haavoista, niin on kaikki väittelemisen lakkaava... Pitäydy vain sanaan, pysy siinä, jossa Jumala on ilmoittanut itsensä.» Niin tuli hänen pysyttäytyä siinä, minkä Jumala oli ilmoittanut, eikä koettaa tutkistella sitä, mikä oli salattua. Lohdutusena lienee myös ollut, että Staupitz johdatti hänen mieleensä ajatuksen, ettei Jumala koetellut häntä turhaan, vaan tarvitsi häntä »suurien asioiden suorittamisessa». Ennen kaikkea neuvoi Staupitz Lutheria augustinolaisen ja bernhardilaisen hurskauden lämpimään kristillisyyteen sekä raamattuun. Täydellistä rauhaa hän ei kuitenkaan voinut antaa, se täytyi Lutherin itsensä hankkia.

Jonkinlainen lepo ja rauha valtasi nyt perin kiusaantuneen miehen; siihen vaikutti kai myöskin olinpaikan muutos. v. Staupitzin toimesta Luther kutsuttiin Wittenbergiin filosofian professoriksi. Edelleenkin hän oli silti munkkina ja asui sentähden augustinolaisluostarissa. Opettajatoimensa ohella hän harjoitti jatkuvasti teologisia opintoja.

Talvella 1508—1509 hän luennoi eräästä Aristoteleen kirjoituksesta, joka erikoisesti kosketteli vanhurskauden käsitettä. Luonnollista oli, että hän silloin otti selvän, mitä Uuden Testamentin kirjoittajat siitä opettivat, ja pysähtyi, kuten luonnollista on, lähinnä Roomalaiskirjeeseen. Sen lausunnot Jumalan vanhurskau-

desta hän näyttää kuitenkin vielä käsittäneen keskiajan teologien selitysten mukaisesti Jumalan rankaisevana vanhurskautena. Mutta nuo Paavalin sanat Jumalan vanhurskaudesta eivät häntä enää jättäneet, niitä mietiskeli hän päivät ja yöt. Kun hän käydessään Roomassa v. 1511 oli muiden hurskaiden lailla polvillaan ryöminyt ylös Pilatusportaita ja tullut takaisin majataloon, muisti hän Room. 1: 17 sanat: »Vanhurskas on elävä uskosta», ja ajatteli: kuka tietää, onko totta, että vanhurskaus saavutetaan sellaisella teolla, kuin hän juuri oli suorittanut.

Palattuaan Roomasta Wittenbergiin Luther tuli v. 1512 teologian tohtoriksi ja professoriksi teologisessa tiedekunnassa. Silloin hän aloitti raamatun kirjoista luentosarjan, joka kesti useita vuosia, ja kaikesta näyttää, kuin olisi silloin, syksyllä 1512, suuri muutos Lutherissa tapahtunut. Mielellään pohtien Paavalin ajatuksia ja koettaen ymmärtää yhteyttä ja sisältöä sanoissa: »Siinä Jumalan vanhurskaus ilmenee uskosta uskoon, niinkuin on kirjoitettu: 'Vanhurskas on elävä uskosta'», hän alkoi omien sanojensa mukaan ymmärtää Jumalan vanhurskauden siksi lahjaksi, jonka kautta vanhurskas elää uskosta. Toisin sanoen: Uudesta Testamentista Luther löysi todistuksen omalle kokemukselleen, ettei ihminen töillään voi saavuttaa vanhurskautta Jumalan edessä, mutta hän huomasi myöskin Jumalan, joka tuomitsee ihmisten synnit, samalla olevan hellän isän, joka on lähettänyt poikansa Jeesuksen Kristuksen maailmaan tätä rakkaustahtoa ilmoittamaan. Jumalan vanhurskaus on juuri hänen armoaan, hänen anteeksiantavaa laupeuttaan, sillä hän tietää, ettei ihminen sellaisena kuin hän on luonut hänet voi ansaita autuuttaan, sen vaatiminen

olisi vääryyttä. Tämän armon, tämän anteeksiantamuk-
sen ihminen saavuttaa uskon kautta. Jos ihminen syn-
tiänsä katuen ja Jumalan rakkauteen luottaen kääntyy
hänen puoleensa, hän saa silloin anteeksiantamuksen ja
sen mukana vanhurskauden ja tämän alituisesti, niin-
kauankuin hän luottamuksessa pysyy Jumalan rakkau-
dessa, — uskossa käsittää Jumalan armon.

Jumalan armoa ei siis käsitetty voimanaineksi, joka
on ihmiseen vuodatettu, eikä uskoa totenapitämiseksi
tai mystilliseksi jumaluuteen vaipumiseksi, vaan armo
käsitettiin Jumalan anteeksiantavaksi mielenlaaduksi
ihmistä kohtaan ja usko ihmisen täydelliseksi luotta-
mukseksi tähän mielenlaatuun. Vanhurskauttaminen
merkitsee silloin, että Jumala armosta katsoo ihmisen
vanhurskaaksi Kristuksen tähden, t. s. sentähden, että
Kristus on ihmisessä herättänyt tämän luottamuksen
Jumalaan; vanhurskauttaminen on silloin syntein-
anteeksisaaminen, ei vanhurskaaksi t e k e m i n e n tar-
kimmassa merkityksessä; se on muutos uskonnollisessa
suhtautumisessa Jumalaan, ei ihmisen maagillinen muut-
tuminen. Juuri tämä oli aiheuttanut Lutherin kärsimyk-
set, ettei hän voinut huomata sellaista maagillista ole-
muksensa muuttumista. Nyt hän käsitti, ettei Jumala
tahtonut hyljätä häntä, vaan auttaa, sentähden että hän
itse luottamuksessa kääntyi Jumalan puoleen ja tahtoi
vastaanottaa tämän avun. Juuri tämä oli Lutherilla
keskeisesti uutta koko keskiaikaan verraten, tämä se
eroittaa protestanttisen lunastuskäsityksen katolisesta.

Sielutieteellisellä välttämättömyydellä täytyi tästä
uudesta jumalasuhteesta seurata siveellinen muutos; nyt
särjettiin himojen ies, t. s. jos ihminen käsittää, että
Jumala tahtoo häntä auttaa kaikissa hyvissä töissä, sil-

loin viedään hänet päivä päivältä yhä lähemmäksi häntä, mutta ei toimitettomaan mietiskelyyn, vaan saadakseen voimaa työhönsä maailmassa, ja tämän voiman hän saa suoraan Jumalalta ilman pyhimysten ja pappien välitystä.

Niin oli vesiä salpaava jäämuuri lävistetty. Kevätvirrat ovat puhkaisseet itsellensä vapaan juoksun, kentiltä keräytyvät ne takaisin; virran jokiuomassa vain juoksevat vedet eteenpäin, ja näkymättömiä teitä imevät sieltä rannat kosteutta. Vihreydessä ja kukkasissa näyttyy uusi, viimein myös hedelmiä kantaen. Lutherin elämykset saattoivat uskonnon jälleen elämänvoimaksi, joka pian osoittautui koko sivistyksessä.

Uudet ihanteet.

Nupun puhjetessa ei kukka vielä ole täysin auennut, siihen vaaditaan vielä monta päivää. Lutherin uusi kokemus ei vielä ollut saattanut kaikkia ajatuksia täyteen selvyyteen, vielä vähemmin olivat kaikki johtopäätökset siitä selväpiirteisiä. Vielä tarvittiin sisäisten ja ulkonaisten taisteluiden alaisia kehitysvuosia, ennenkuin uusi tieto oli Lutherille itselleen täysin selvänä ja hän saattoi ruveta tekemään siitä käytännöllisiä johtopäätöksiä.

Lutherin itsensä ja hänen kuulijoidensa tekemien muistiinpanojen avulla voimme muodostaa itsellemme käsityksen niistä ajatuksista ja kysymyksistä, jotka näinä vuosina liikkuvat hänen mielessään, ja kuinka hän ne käsittää ja niihin vastaa, sillä koko ajan Luther pyrkii täyteen selvyyteen henkisessä elämässään.

Lähinnä tuli Lutherin tehtäväksi professorina raamatun kirjojen selittäminen. V. 1512 hän alkoi selittää psalmeja ja jatkoi sitä vuoteen 1514. Samalta vuodelta 1514 on säilössä yksityisiä saarnoja, vv. 1515—1516 hän piti tunnetun luentosarjansa Roomalaiskirjeestä ja seuraavina vuosina Galatalais- ja Heprealaiskirjeistä. Sitäpaitsi Luther tutkiskeli näinä vuosina saksalaista mystikkaa.

Yhä edelleen Luther tunsi olevansa hyvä katolilainen eikä uskonut johtuvansa mihinkään uuteen ja kirkossa ennen kuulumattomaan eikä ollenkaan huomannut, kuinka hän vähitellen oikeastaan liukui yhä kauemmas pois kirkon perinnäiskäsityksistä. Paljon vanhaa oli myös yhä jäljellä, kuten paastot, pappien naimattomuus ja munkkielämä ylipäänsä. Sentähden huomataan Lutherin teologiassa vielä suuria ristiriitoja.

Se lause ja se kokemus pysyy kuitenkin, että Jumala yksin vanhurskauttaa ihmisen, eikä hän itse. Työnsä hän aloittaa pakottamalla ihmisen itsensä tuntemiseen, joka päättyy kaikesta omasta vanhurskaudesta luopumiseen, täydelliseen nöyryyteen, jolla ei ole mitään vaatimuksia, vaan joka tuomitsee itsensä ja kaiken inhimillisen. Siten on valmistettu tila jumalallisen armon jatkuvalle vaikutukselle. Nyt, kun ihminen on tullut täysin tietoiseksi omasta puutteellisuudestaan, vieläpä täydellisestä kelvottomuudestaan itse ansaita pelastustansa, nyt hän voi vastaanottaa sen Jumalan lahjana. Siten tulee myös Jumalan mielenlaatu ihmistä kohtaan todella toiseksi, sen täyttää armahtava rakkaus. Ja ihmisen suhde Jumalaan tulee silloin myös toiseksi. Hänen mielensä täyttää luottamus Jumalaan, ja hänen tahtonsa muuttuu, hän tahtoo täyttää Jumalan vanhurskauden vaatimuksen.

Mutta tässä Luther rupesi miettimään: kuinka voi ihminen varmistua tästä kaikesta? Siis vanha kysymys: kuinka ihminen voi saada varmuuden armollisesta Jumalasta? Tämän varmuuden saavuttamisen tiellä oli yhä edelleen vanha ennaltamääräysoppi. Mutta jos muutamat ihmiset olivat suljetut jumalallisen armon ulkopuolelle, kuinka voi silloin olla varma, ettei kuulu niihin.

Omasta asemastaan, omasta mielenlaadustaan ei ihminen voi liittyä mihinkään, sillä vanhurskaankin elämän täytyi alituisesti olla itsensätyhjentämistä ja itsensätuomitsemista. Kaikessa tässä ihminen voi ainoastaan toivoa Jumalan armoa. Lopulta tämä toivo kuitenkin vaihtui horjumattomaksi varmuudeksi.

Jatketulla raamatun ja saksalaisen mystikan tutkimisella Lutherille selvisi vähitellen, että juuri tämä levottomuus, tämä kanippailu ja etsiminen, oli Jumalan armon merkinä, niinkuin lapsi voi varmistua isän huolenpidosta ja rakkaudesta saadessaan kokea hänen kasvattavaa johtoaan, olkoonkin, että se joskus tuntuu raskaalta ja synnyttää epäilyksen, kätkeytyykö sen taakse rakkautta. Kaikessa hellyydessään ja sydämellisyydessään Luther ei silti milloinkaan ollut mystikko tavallisessa merkityksessä. Ei koskaan hänen sisin halunsa ollut täyttyä jumaluudella tai vaipua siihen tai tulla sen kädessä tahdottomaksi aseeksi, vaan saada tietää, mitä Jumala hänestä ajatteli ja mitä Jumala hänestä tahtoi, tulla Jumalan armosta varmana vahvaksi ja itsenäiseksi, elämänrohkeuden ja elämänvoiman täyttämäksi, toivoen lakkaamatta tulla jonkun verran paremmaksi ja suorittaa jotakin lisää.

Samassa määrin kuin Lutherin pelastusvarmuus kasvoi ja hän siten tunsu seisovansa kovalla maalla, samassa määrin kasvoi myös hänen esiintymisvarmuutensa. Eivät uudet totuudet olleet vaikuttamatta myöskin toisiin. Vähitellen voitettiin virkaveljet tiedekunnassa ja myös muissa tiedekunnissa sekä yliopiston ulkopuolella uuden asian puolelle. Humanismi tuli yhä suuremmassa määrin käytäntöön ja karkoitti vähitellen keskiaikaisen skolastikan Wittenbergin yliopistosta, ja

teologian piirien ulkopuolellekin tunkeutui uusi, niin että Luther persoonallisuutensa voimalla tuli vähitellen uudistaneeksi koko yliopisto-opetuksen.

Tässä hengessä tapahtui myös Lutherin ensimmäinen esiintyminen ulospäin, kun hän julkaisi kuuluisat väitöslauseensa lokakuun 31 p:nä 1517, uskonpuhdistuksen syntymäpäivänä. Omantunnon velvoituksena Luther piti tätä esiintymistään. Olkoonkin, että se saattoi näyttää ylpeydeltä ja että se voitiin siksi leimata. »Ken ei tiedä — sanoo Luther siitä — ettei ilman jonkinlaista ylimielisyyttä tai edes sen varjoa ja ilman epäluuloa, että on taisteluhaiuinen, milloinkaan voi mitään uutta syntyä. Sillä olettamalla, että itse nöyryys yrittäisi suorittaa uusia asioita, heti sanoisivat toisinajattelevat sen ylimielisyydeksi. Sillä miksi on Kristus ja kaikki marttyyrit tapettu, miksi ovat monet opettajat saaneet osakseen epäsuosiota, ellei siksi, että he ovat näyttäneet olevan ylimielisiä ja vanhan ja ylistetyn ymmärryksen ja viisauden halveksijoita, jotka ajattelivat vanhalla tavalla. Mitä minun ylimielisyyteeni tai sävyisyyteeni tulee, olen varma siitä, että jos olen maltillinen, niin ei totuus minun maltillisuuteni tähden tule suuremmaksi ja jos olen ylimielinen, niin ei totuus minun ylimielisyyteni tähden tule pienemmäksi... Jos tämä teko on Jumalasta, kuka voi silloin estää sen eteenpäinmenoa; ellei se ole Jumalasta, kuka voi silloin viedä sen voittoon? Älköön tapahtuko minun tai heidän tai meidän tahtomme, vaan sinun, pyhä Isä, joka olet taivaassa.» Allekirjoituksessa »Veli Martti, vapautettu — ei, päinvastoin orja ja liian paljon vangittu» — Luther ilmaisee, mikä hänelle oli luonteenomaista — vapautettu ihmisistä riippuvaisuudesta, sidottu riippuvaisuuteen Jumalasta, — Sa-

manlaisia ajatuksia tapaamme muutamassa kirjoituksessa, jonka Luther väitöslauseiden julkaisemispäivänä lähetti näiden kera arkkipiispalleen, Albrekt Mainzilaiselle, ja joka äskettäin on löydetty Tukholman valtionarkistosta.

Itsessänsä ei tämä ensimmäinen esiintyminen ollut niin ihmeellinen. Melkein joka viikko sattui samanlaisia väittelyitä yliopistossa, ja oppineiden puoleen tässä Luther ensi kädessä kääntyi, suuren joukon keskuudessa ei hän tahtonut synnyttää levottomuutta. Ei edes väitöslauseiden aihe ollut tavaton; aneiden arvostelua oli kyllä aiemminkin harjoitettu — joskaan ei juuri selaista arvostelua. Käsittihän se koko parannuksensakramentin ja tahtoi ulkonaisten, pian suoritettujen tekojen tilalle panna jotain sisäistä. »Kun Herramme ja Mestariumme sanoo: tehkää parannus (Matt. 4: 17), hän on tahtonut, että uskovaisten koko elämä on oleva alituista parannusta» — tässä ensimmäisessä väitöslauseessa osoitetaan, mikä kokonaisuudelle on ominaista, ja ilmoitetaan täydellisesti uuden hengen tuloa: »persoonallisuudessa on pelastus, ei laitoksessa»; vain se, joka tulee toisenlaiseksi, vapahdetaan, ei sitä, joka vain suorittaa jonkun teon. Juuri tämä sydämellistyttäminen, tämä uskovan vapauttaminen kirkollisten laitosten holhousvallasta, tämä suora tie Jumalan luo, on näiden teesien suuri uutuus ja aiheuttaa sen, että niitä täydellä syyllä pidetään uudemman ajan historian lähtökohtana.

Yhtä vähän kuin Lutherilla oli tarkoituksena esittää mitään uutta oppia, yhtä vähän hän ajatteli rikkoa välejänsä kirkon kanssa. Tämän hän osoittaa tunnustamalla aneiden oikeutuksen kirkollisten rangaistusten korvauksena, samoin arvellessaan, että pelastuksen tulee

tapahtua papin välityksellä. Hänen vastustajansa näyttävät sitävastoin jo alusta alkaen tunteneen, mihin hänen lausuntojensa seuraukset tulisivat johtamaan; siitä heidän suuri intonsa saada hänet peruuttamaan lauseensa. Vasta vähitellen selvisi asema hänelle itselleen, ja siinä ilmenee hänen suuruutensa, että hän silloin kaikesta huolimatta pysyi kannassaan.

Ensimmäinen tilaisuus siihen Lutherille tarjoutui huhtikuussa 1518 väittelyssä augustinolaismunkiston pääkapitulin edessä Heidelbergissä, missä hän puolusti mielipiteitään parannuksesta ja aneista oikeina katolilaisina. Tarkoitus käydä väkivalloin Lutheriin käsiksi antoi hänelle aiheen useissa vähäisissä kirjoitelmissa lähemmin kehittää ja tarkoin määritellä kantansa, lopettaen: »peruuttaa en voi». Ei edes paavin arvovalta, ellei sitä raamattu tukenut, voinut saada Lutherissa muutosta aikaan; — tämä tuli tulokseksi neuvotteluista paavin lähettiläiden Cajetanuksen ja v. Miltitzin kanssa. Vieläpä täytyi lopuksi kirkolliskokoustenkin, siis koko kirkon, auktoriteetin pelastuskysymyksissä raueta, milloin niillä ei ollut raamattu puolellaan, — tämä taasen oli tuloksena kuuluisasta väittelystä Leipzigissä v. 1519. Tuskantunnossa Luther oli astunut tämän viimeisen askeleen, mutta hän rauhoittui pian, kun hän kuitenkin tunsu seisovansa lujalla pohjalla. Ainoana ja viimeisenä, mutta myös järkkymättömänä auktoriteettina oli enää jäljellä vain raamattu. Järkkymätön se oli siksi, että sen kirjoittajat olivat saavuttaneet elämän alkujuuren, Jumalan itsensä, sen Luther tiesi omasta kokemuksestaan. Sentähden voitiin sanoa, että myös esim. Huss oli opettanut kristillistä oppia, vaikkapa eräs kirkolliskokous oli hänet tuominnut, sillä hänen lausuntonsa

olivat raamatun mukaisia, ja — Luther sanoo — »hyvin kunnioittaen isiä pidän kuitenkin parempana raamatun auktoriteetin».

Mutta sellaisten olosuhteiden vallitessa Lutherilla ei ollut enää mitään tekemistä kirkossa. Senkin johtopäätöksen hän oli valmis tekemään. Kun häntä uhattiin pannalla, ellei hän peruuttaisi mielipiteitään, hän vastasi polttamalla paavillisen bullan ja siten itse erkane-malla kirkosta.

Voimme ymmärtää, miilaista tuskaa kaiken tämän täytyi tuottaa niin vanhoilliselle luonteelle kuin Luther oikeastaan oli, nähdessään kaiken, mikä oli ollut hänelle kallista, kadottavan arvonsa. Mutta tämän tuskan pal-kitsi täysin tietoisuus siitä, että omisti Jumalan armon, jota hän oli innokkaimmin etsinyt.

»Usko synnyttää iloisen, rohkean sydämen», sanoo Luther muutamassa kirjoituksessaan merkillisenä vuonna 1520, ja iloisena ja rohkeana hän kävi tietään. Vastus-tajien hyökkäykset tulivat nyt yhä kiivaammiksi ja vastaukset samoin, ne olivat purevaa pilkkaa ja kar-keuksia täynnä. Eri tahoilta hän sai kertomusten, kir-joitusten ja kirjeiden muodossa tietoja tilasta Roomassa, kaikista niistä kiskomisista ja siitä ivasta, joille alttiiksi Saksa oli joutunut. Niin hänessä vahvistui vähitellen ajatus, että paavi oli antikristus, jota siis oli noustava vastustamaan. Vielä suuremmalla tuskalla hän huomasi, kuinka sama roomalainen mahti samaa järjestelmää käyttäen oli vuosisatoja sitten myrkyttänyt Saksan kansan ja koko kirkon, kuinka uskonto lopulta ei ollut sille muuta kuin markkinatavaraa.

Niin Luther tulee lopuksi siihen, että kansan itsensä oli hankittava apu keisarin ja aatelin johdolla. Ranska

oli mennyt edeltä, nyt oli Saksan vuoro seurata jäljessä ja taistellen voittaa kirkollinen itsenäisyys ja hätätilassa väkivalloin sulkea portit kaikilta roomalaisilta, t. s. paavin ulkomaisilta lähettiläiltä. Esivallan tehtäväksi tuli kaikelta alueeltaan poistaa, mikä saattoi estää evankeliumin puhdasta oppia julistamasta, sillä evankeliumi oli kuitenkin ainoa välikappale, mikä tässä voi pelastaa.

Voimakkaimman ilmauksensa sai tämä uusi näkökanta esivallan asemasta kuuluisassa kirjoituksessa Saksan kansan kristilliselle aatelistolle kristillisen säädyn parantamisesta. Tämä on, kuten on sanottu, merkkitoitotus hyökkäykseen koko paavikuntaa vastaan. Että Luther kohdisti kehoituksensa yhteiskuntaelämän parantamisesta aatelistolle, ei johtunut mistään erikoisesta mieltymyksestä tähän säätyyn, vaan päinvastoin siitä, että Saksan vaikutusvaltainen aatelisto tarvitsi tähän aikaan enemmän kuin muut säädyt omantunnon herättämistä; se oli vaipunut syvälle siveelliseen raakuuteen ja paikkojen tarpeessa pojilleen erikoisesti mieltynyt perinnöllisiin hengellisiin ruhtinaskuntiin. Sitäpaitsi tahtoi kai Luther tässä myös koskettaa kansallisia kieliä. Kirjoitus aatelistolle on ohjelmakirjoitus, ja siinä on Lutherin kirkkopolitisten ajatusten koko sisällys. Hänen ohjelmansa tässä kohden on vapaa saksalainen kirkko kansallisessa saksalaisessa keisarikunnassa, riippumattomana paavista ja jokaisesta muusta ulkomaalaisesta. Keskiajan yhteiskunnan kahtioittamisen pappeihin ja maallikoihin sekä hierarkian tyranniuden tilalle asetettiin nyt yleinen pappeus, kaikkien oikeus itse lukea Jumalan sanaa ja etsiä tie Jumalan armoon. Kirkon herruus valtiossa lakkautettiin. Esivallan oli uudistuksia

tehdn ryhdyttävä toimenpiteisiin ja hankittava evankeliumille tilaa. Ja uudistus oli menevä paljon pitemmälle kuin tavallisesti oli vaadittu. Se oli käsittävä koko elämän: valtiovara-asiat, kauppaseurat, paastot, toivoretket, koronkiskomisen, prostitution. Moninaiset juhlapäivät oli poistettava, pappien naimattomuus lakautettava, kirkkojen, luostarien ja kapitulien tila uudistettava, munkkien kerjuu kiellettävä; sen sijaan tuli seurakuntien huolehtia köyhistä ja sairaista jäsenistään. Tarmokkaasti vaaditaan koulujen parantamista ja yliopistojen sekä niiden opetuksen, varsinkin taiteellisessa tiedekunnassa, uudistamista. Kanoninen oikeus oli kokonaan poistettava ja sen tilalle oikeudenkäytön perustaksi asetettava maa-oikeus ja maantapa, tunkeutuvalla roomalaiselle oikeudelle oli myönnettävä vain alempi arvo. Kirjoituksesta värähtelee palava suuttumus siitä henkisestä orjuudesta, jossa Saksan kansaa pidettiin. Siksi se vaikutti myös kuin torventoitotus — kuten Lang sen ilmaisi. Lutherin nimi tuli kaikkien huulille, hänestä tuli kansallissankari, ja kirjoitusta levisi painos toisensa jälkeen.

Kirjoituksessa Luther ennustaa uutta »laulua Roomasta», ja se tuli ennen pitkää. Se oli tuo latinaksi sepitetty kirjoitus »Kirkon babylonianvankeudesta». Tämä kääntyi oppineiden ja teologien puoleen ja aiheutti myös paljon hämmästyttä näiden keskuudessa. Se suuntasi iskun katolisen kirkon elinhermoon, sakramenttimagiaan, riisti siten katolisen kirkko- ja hurskauslaitoksen ja astui periaatteellisen selvän askeleen kokonaan ulos keskiajasta myöskin sen kaikkein pyhimpään näiden. Kirkkoa ja sen yksityisiä jäseniä pitävät babylonianvankeudessa roomalaisen sakramenttiopin seitsemän kahletta.

Päähyökkäys kohdistetaan messuun, transsubstantioon (muuttumiseen), uhrikäsitteeseen ja muuhun »noituuteen». Viimeinen voitelu, avioliitto, papiksivihkiminen ja kontirmatio ovat hurskaita tapoja, jotka voivat olla hyödyllisiä, mutta eivät ole sakramentteja. Sellaisiksi jäävät vain ehtoollinen, parannus ja kaste, mutta nämäkin toisin selitettyinä. Tämäkin kirjoitus vaikutti vapauttavasti, ei vähimmin Saksan ulkopuolella, Alamaissa, Ranskassa ja Englannissa, missä se kansainvälisen kielensä avulla tuli ensimmäiseksi suureksi hengen vapautuksen, »luterilaisuuden» alkamisen sanansaattajaksi. Mutta se vaikutti myös peloittavasti moniin, jotka siihen saakka olivat ilolla seuranneet Lutherin esiintymistä ja hyväksyneet hänen arvostelunsa paavista ja kirkosta. Niin pitkälle ei kuitenkaan tahdottu häntä seurata. Sentähden kirjoitus tuli vedenjakajaksi ja uuden uskonpuhdistuskirkon peruskirjaksi.

Sovittamaton ei Luther tästä esiintymisensä ankaruudesta huolimatta silti suinkaan ollut. Tämän osoitti hän samana vuonna 1520, kun paavillisten puolelta ryhdyttiin vielä välitysyritykseen.

Suuresti kunnioittavassa kirjeessä Luther kääntyi paavin puoleen ja vakuutti, että huolimatta siitä, että hänen oli ollut pakko vedota paavista vapaaseen kirkolliskokoukseen, hän ei silti milloinkaan ollut mielessään luopunut paavista, niin ettei hän kaikesta voimastaan olisi toivottanut hänelle ja paavinistuimelle kaikkea hyvää ja niin paljon kuin voinut huokauksin ja ahkerin rukouksin anonut Jumalalta niille apua.

Kuitenkin istui — Luther sanoo — paavi niinkuin lammas susien keskellä, niinkuin Daniel jalopeurain luolassa ja kuin Hesekiel, joka asui skorpionien parissa.

Vai eikö ollut totta, ettei avaran taivaan alla ollut mitään nurjempaa, saastaisempaa ja inhoittavampaa, kuin roomalainen kuuria. Sillä se voitti verrattomasti itse turkkilaisen jumalattomuudessa, niin että todella voitiin sanoa Rooman, joka kerran maailmassa oli ollut taivaan portti, nyt muuttuneen avarana ammottavaksi helvetinkuiluksi — ja sitä pahempi sellaiseksi kuiluksi, jota Jumalan ankarana uhkaavan vihan tähden ei kukaan voinut sulkea.

Siitä huolimatta Luther ei ollut nuhdellut roomalaista kuuriaa tai saattanut sitä väittelynaiheeksi, vaan antautunut tutkimaan pyhiä kirjoituksia voidakseen siten hyödyttää ympärillään olevia veljiä. Eck oli hänet silloin temmannut taisteluun roomalaisen kirkon esivaltiudesta. Nyt Luther pyysi saada jättää asian paaville itselleen ja syyttää hänen todellisia vihollisiaan.

Kuitenkin hän vakuuttaa selvästi, ettei hän voinut oppiaan peruuttaa. Myöskään hän ei voinut kärsiä pakkosääntöjä Jumalan sanan selittämisestä, koska se opetti vapautta kaikista muista auktoriteeteistä, ja jota itseään ei siis saanut sitoa. Näillä molemmilla ehdoilla ei ollut mitään, jota hän ei voinut ja varsin mielellään tahtonut sekä tehdä että kärsiä.

Varmaan saattoi näyttää häikäilemättömältä, että Luther tahtoi olla opettajana etevämpi sellaista suurta ja korkeaa herraa, jonka tuli kaikkia opettaa. Mutta hän vakuuttaa, ettei hän ollut astunut tätä askelta haluten saada opettaa paavia, vaan pelkästä vilpittömästä surusta ja velvollisuudentunnosta, joka pakotti kunkin huolehtimaan lähimmäisensä onnesta kaikessa suhteessa, ottamatta huomioon arvoa tai arvottomuutta. —

»Ettei tulisi tyhjin käsin», Luther lähetti tämän kir-

jeen mukana kirjoituksensa »Kristityn ihmisen vapaudesta». Tässä, »Lutherin kirjoitusten helmessä», joksi sitä on sanottu, tapaamme keskiajan mystikan ja evankelisis-paavalilaisen siveellisyyden yhteensulautuneena. Perusaiheena on kristityn maailmanherruuden uskossa ja hänen palvelija- asemansa rakkaudessa yhteys. Keski-aikaa mullistava henkinen pappeus ja evankelinen kutsumusetikka saavat tässä syvällisen teoreetismystillisen perustuksen; uskollisuus maallisessa tehtävässä tulee ratkaisevaksi asiaksi, joka luo yhtäläisyyden Jumalan edessä. Jos uskonnollinen siten niin sanoaksemme maallistutetaan, niin saatetaan maallinen hengelliseksi, tehdään sekin jumalanpalvelukseksi.

Tästä kirjoituksesta paavi saattoi nähdä, mitä Luther mieluummin tahtoi toimittaa ja mitä hän hyödyllisimmin voi kartuttaa, jos hän vain sai. — Turhia olivat sitävastoin kaikki rukoukset, että hän peruuttaisi, turhia olivat myös kaikki uhkaukset. Sellainen oli tunnetussa kesäkuun 15 p:nä 1520 päivätyssä paavin bullassa, jossa hyljätään Lutherin opin 41 väitettä, kielletään hänen kirjoituksensa, jotka on poltettava, ja häntä itseään uhataan pannalla, ellei hän peruuta 60 päivän kuluessa bullan tunnetuksitekemisestä. Lokakuussa bulla tuli tunnetuksi Wittenbergissä. Sen vaikutuksen alaisena Lutherissa kypsyi ajatus, että paavikunta on antikristus, ja tämän mielialan vallitessa hän astui ratkaisevan askeleen ja rikkoi lopullisesti välinsä paavikunnan kanssa polttamalla antikristuksen bullan. Vastaukseksi paavi julisti uudella bullalla tammikuun 2 p:nä 1521 Lutherin ja kaikki hänen kannattajansa pannaan. —

Mutta sillä ei vielä ollut peli voitettu; kuitenkin luultiin, ettei enää tulisi kauaa viipymään, ennenkuin se tapahtuisi. Kaikki perustui nyt siihen, mille kannalle

keisari tulisi asettumaan, ja useimmista näytti, kuin ei hänellä olisi ollut valinnan varaa. Luther oli kerettiläinen, ja keisarin yksinkertainen velvollisuus oli suojella valtakuntaansa, siis käydä käsiksi Lutheriin ja hänen kannattajiinsa. Paavin lähettiläs Aleander, jonka tuli saada tämä aikaan, sai myös pian luvan poltattaa roviolla Lutherin kirjat Antwerpenissä, Louvainissa ja Kölnissä. Mutta kun hän sitten tahtoi ajaa asian pitemmälle, hän kohtasi odottamattaan vastustusta. Kaarle V:n asema Saksassa oli vielä hyvin horjuva. Kruunauksessa Aachenissa hän oli saanut antaa kuuluisan vaalikapitulatation t. s. valtakunnan perustuslain päällä vanhojen valtiösuurvalan, joka rajoitti valantekijän valan määrätulle alalle. Siten oli säätyjen valtakunnanhallitus saatettu jälleen voimaan ja tullut Lutherin suosijan Fredrik Viisaan johdettavaksi. Vaalisopimuksessa keisari oli sitäpaitsi saanut sitoutua saattamaan Saksan kansan uudistusvalituksen pyhän istuimen tietoon ja vaatimaan kirkollisten olojen parannusta Saksassa; lisäksi tuli nyt uskonnollinen asema, joka läpeensä oli yhtä kova pakkotila. Suureksi polttavaksi kysymykseksi tuli silloin, oliko Luther uhrattava ja siten ehkä julkinen uudistustyö ehkäistävä. Sitäpaitsi tuli lisäksi vielä eräs seikka. Saksilaisen oikeuden alueella (melkoisessa osassa Pohjois-Saksaa) oli syntynyt sellainen oikeuskäsitys, että valtiorikokseen julistaminen voitiin suorittaa vasta sitenkuin pannaan oikeudenmukaisuus oli tullut todistetuksi, t. s. maallinen oikeus tutkinut, oliko panna oikeutettu. Sitäpaitsi oli keisarin valalla vahvistamaan valtakunnan perustuslakiin otettu uusi lause: ei ketään ylempi- tai alempisäätyistä saanut kuulustamatta asettaa valtiorikokseen. Huomautettakoon vielä lopuksi, ettei kaikesta huolimatta vielä ollut niin varmaa, että

Luther oli kerettiläinen, sillä hänen pääväitteeseensä »ainoastaan uskosta» nähden ei ollut olemassa mitään dogmatista ratkaisua ei vanhassa eikä keskiajan kirkossa, ja Lutherin oikeutettuun vetoomukseen saada asiansa tutkituksi yleisessä kirkolliskokouksessa ei oltu suostuttu. Kuitenkin kirkolliskokouslaitos oli nyt vähitellen muuttanut luonnettaan, tullut yhä enemmän eu-roppalaiseksi kongressiksi, jossa keisari oli esimiehenä, jossa oppineet istuivat pääpappien rinnalla, jossa maallikot eivät vain antaneet neuvoja, vaan äänestivät mukana. Vastasivathan tällä tavoin saksalaiset valtiopäivät, joissa arkkipiispat, vaaliruhtinaat, piispat, apotit y. m. olivat enemmistönä, mutta joissa edustettuina olivat myös kaupungit ja muut maallikkopiirit, varsin hyvin saksalaista kansalliskokousta. Niin kypsyi tuo ennenkuulumaton ehdotus, että Luther oli kutsuttava Wormsiin, ensimmäisille valtiopäiville, jotka uusi keisari tulisi Saksassa pitämään. Tässä syntyi mitä mielenkiintoisin valtiollinen kaksintaistelu paavin lähettilään Aleanderin ja Fredrik Viisaan välillä. Edellinen tahtoi ehkäistä aikeen hinnalla millä tahansa, jälkimmäinen taasen oli yhtä innokas saattamaan sen hyväksytyksi. Tuloksena oli, että Luther keisarillisella turvakirjalla kutsuttiin Wormsiin, mutta ei paavin lähettilään kuulusteltavaksi, vaan itse valtiopäivien tutkittavaksi; t.s. valtiollinen kansalliskokous, jossa osaksi oli maallikkoja, oli ratkaiseva pannaan ja valtiokirouksen välillä ja tarkastava edellisen oikeutusta, t. s. paavin tekojen oikeutta. Siten oli ukonpuhdistus kohotettu maailmanhistorialliselle tasolle, sen voimat saattoivat nyt virrata kaikkialle.

Kaiken tämän oli pannut liikkeelle augustinolaismunkki, joka oli löytänyt kiinnekohdan ja sentähden kykeni liikuttamaan koko maailmaa.

Uusi elämä.

Välttämättömästi täytyy sen, mikä on ja tapahtuu salassa, jollakin tavoin tulla näkyviin; Jumala-suhteen täytyy antaa elämälle leimansa. Mutta tämän ei tulisi Lutherin ajatuksen mukaan, kuten ennemmin, olla maailmanhalveksumista ja sen tehtävien pakenemista, vaan toimintavoimaista, rehellistä työtä. Roomalais-kirjeen esipuheessa v. 1522 annetussa kuuluisassa selityksessä uskon olemuksesta sanotaan: »Usko on sellainen jumalallinen työ meissä, joka meidät muuttaa ja uudesti synnyttää Jumalasta ja kuolettaa vanhan Aatamin ja tekee meidät kokonaan toisiksi ihmisiksi... Oi, usko on elävä, toimekas, tekevä, valtava asia, niin että sen on mahdotonta olla tekemättä hyvää lakkaamatta. Ei sekysy, onko hyviä töitä tehtävä, vaan ennenkuin ehtii kysyä, on se jo tehnyt ne, ja on aina niitä tekemässä. Mutta, joka ei sellaisia töitä tee, hän on uskoton ihminen.»

Tässä kaikuu kokonaan uusi, milloinkaan ennen kuumumaton sävel, sävel, joka levittää elämään iloa, joka tuo jotain taivaasta maan päälle. Itse sanoo Luther myös, ettei hän voinut sietää noita ankaria ja synkkiä ihmisiä, »jotka alituisesti ovat surumielisiä ja jotka pelkästä hurskaudesta ja pyhydestä eivät milloinkaan osoita iloista ilmettä. Sillä totisesti pyhyys ei ole siinä, että sinä aina olet surullinen ja harmissasi». »Jumalamme

ei kysele synkkiä ilmeitä, pään painumista ja harmaita vaatteita. Hän ei ole antanut minulle päätä, että minä kulkisin alla päin. Tehtäväni on tunkeutua Jumalan sanan syvyyksiin . . . Jumalan valtakunta ei tule ulkoisella tavalla. Jumala tahtoo, että meidän on oltava iloisia ja ylistettävä, rakastettava ja kiitettävä häntä aina ja iäisesti.»

Entinen synkkyys johtui kai lähinnä siitä, että kuljettiin juuri kuin pimeässä, kaikilla puolilla esteitä, alituisesti peläten satuttamista niihin. Nyt loisti aurinko yli maailman, siksi ei tarvittu enää esteitä, vapaasti saatiin liikkua, tietäen itse, missä alkoi kielletty alue, ja oli saatu oikeus iloita kaikesta kauniista, mitä kohdattiin. Pääasiaksi tuli silloin saada tämä aurinko valaisemaan jokaisen mieltä. Viime kädessä oli tämä Jumalan työtä, sillä Lutherin käsityksen mukaan oli uskolla, uskonnollisella vakaumuksella, jossain määrin ilmoituksen luonne. Sen vastaanottamiseksi vaadittiin kuitenkin määrätty mieliala ihmisessä, hänen täytyi kunnella, mitä Jumala tahtoi sanoa hänelle. Oli siis tärkeätä tämän vastaanottavaisuuden luominen, uskonnollisen harrastuksen heittäminen. Ensi sijassa tapahtui tämä jumalanpalveluksessa, siksi se jäi edelleenkin parhaimmaksi »hyväksi työksi», vaikkakin toisessa merkityksessä kuin ennen, ja papin virka ensimmäiseksi.

Katolisesta jumalanpalveluksesta säilyi paljon evankelisessa, mutta koko merkitykseltään ja sisällöltään tuli se uudeksi, ja kullekin kirkolle oli jätettävä täysi vapaus järjestää se oman mielensä mukaan, kunhan vain evankeliumi tulisi käytäntöön. Tämä koski myös ulkoista koristelua: messupaitoja, alttarikoristeita, kirkkojen ja niiden ympäristöjen taiteellista kaunistamista.

Tässä ilmenee Lutherin hieno kauneusaisti ja hänen ymmärtämyksensä taiteen mieltäkohottavaa ja -jalostavaa vaikutusta kohtaan. Kuinka vähän hän silti välitti kaikesta tuollaisesta ulkonaisesta, ilmenee siitä leikkillisestä vastauksesta, jonka hän antoi eräälle papille Berlinissä, kun Brandenburgin vaaliruhtinas ei tahtonut luopua katolisista juhlamenoista. Jos vaaliruhtinas tahtoi sallia saarnata evankeliumia ja hoitaa sakramentejää oikein, niin silloin voitiin kernaasti, jos niin haluttiin, pukeutua kolmeen messupaitaan tai kaapuun; ja ellei hänelle riittäisi yksi juhlakulkue, voitiin varsin hyvin tehdä vaikka seitsemän kierrosta, vieläpä voisi hänen ruhtinaallinen armonsa, jos hän niin tahtoi, hyppiä ja tanssia kulkueen etunenässä kuten David arkin edellä. »Sillä tällaiset seikat eivät enennä evankeliumia, eivätkä vähennä, kunhan vain vältetään väärinkäytöksiä, niin ettei niillä loukata kenenkään omaatuntoa tai tehdä niistä autuudenehtoja.» Silloin tulisi jumalanpalvelus jälleen »palvelukseksi», jota osoitettaisiin Jumalalle enemmän tai vähemmän mielellään, ja silloin muuttuisi se helposti taakaksi.

Tämä soti kuitenkin kokonaan evankelista ajatusta vastaan. Olihan jumalanpalvelus nyt ennen muita se tilaisuus, jolloin Jumala ja ihminen hartaudessa ja hiljaisuudessa voivat tulla toistensa yhteyteen. Siinä saattoi ihminen vastaanottaa Jumalalta synteinanteeksiannon ja uuden elämän. Siksi liittyi jumalanpalvelukseen ilon sävel. Eihän enää tarvinnut peljätä suorittaneensa liian vähän hyviä töitä, nyt voitiin vastaanottaa kaikki Jumalan lahjat. Siten tehtiin myös lähimmäiselle suurin palvelus, annettiin hänen ymmärtää, mikä aarre Jumalan armo oli.

Tämän juhlatunnelman luomiseksi vaadittiin m. m., että koko seurakunta yhtyi yhdeksi. Monet pienet, eri pyhimyksille vihityt alttarit poistettiin, ja kaikki koontuivat yhden ainoan, Jumalalle ja Kristukselle pyhitetyn ympärille. Toinen tärkeä, seurakunnan jäseniä yhdistävä side oli yhteinen laulu, joka sitäpaitsi saattoi seurakunnan toimivammaksi. Tuollainen laulu ei liene kokonaan puuttunut keskiaikanakaan, mutta se oli esiintynyt etupäässä juhlakulkueissa, kansannäytelmissä ja muissa sellaisissa.

Lutherin pyrkimys laulun liittämiseksi elimellisenä osana jumalanpalvelukseen johtui myös, ehkä ensi sijassa, hänen tunteestaan laulun sydämiävoittavasta voimasta. Itse hän oli oikea runoilijaluonne, jolla oli luova mielikuvaus, rikas lyrikka, hieno kansanrunouden taju ja avoin silmä nähdä luonnon runoutta; olihan häntä aiemmin kutsuttu »Wittenbergin satakieleksi». Nyt hän asetti lahjansa seurakunnan palvelukseen, käänsi uudelleen osan Vanhan Testamentin psalmeja ja sepitti uusiakin. Huippukohdan hän ehkä saavutti kuolemattomalla virrellään »Jumala ompi linnamme». Myöskin sävelen hän laati itse useihin virsiinsä, mutta suurimman työn suoritti tässä suhteessa hänen uskollinen ystävänsä, vaaliruhtinaan hovilaulaja Johan Walther.

Ensi sijalla oli kuitenkin saarna; Jumalan sanan tuli olla keskeellisintä evankelisessa jumalanpalveluksessa. Seurakunnat janosivatkin sitä niin suuresti, että saarna-jumalanpalveluksia järjestettiin aluksi joka päivä. Myöskin ehtoollinen sai uuden merkityksen; siinä kohosi korkeimmilleen ihmisen alttius jumalalliselle armolle, Jumalan hengen vaikutuksille.

Kaiken tämän perusteella pidettiin edelleenkin saarna-

tointa suurimmassa arvossa, ei henkilön tähden, vaan koska tämän viran haltija oli erikoisesti asetettu hoitamaan niitä välikappaleita, joiden avulla Jumala tahtoi jakaa ihmisille armonsa. Monia vaikeuksia oli kuitenkin evankelisten pappien hankkimisessa. Ensi sijassa saatiin tyytyä iuostarista lähteneihin munkkeihin, vaikka monet heistä olivat jotenkin sopimattomia uuteen tehtäväänsä. Lopuksi Luther katsoi itsensä pakotetuksi pyytämään esivallan apua. Sen tehtäviinhän kuului, kuten aiemmin olemme nähneet, ensi sijassa huolehtia siitä, että evankeliumi sai vapaasti vaikuttaa. Sentähden Luther vaati nyt, että esivallan tulisi p a k o t t a a m u u t a m i a poikia kouluun, heidän omaksi parhaakseen ja yhteiseksi hyödyksi, niin että saataisiin saarnaajia, lakimiehiä, kirkkoherroja, kirjureita, lääkäreitä, koulumestareita y. m. Tuollaiseen pakotukseen se oli oikeutettu yhtä hyvin kuin pakottamaan ne alamaiset, jotka siihen kykenivät, kantamaan keihästä ja pyssyä. Tässä liikkuu hänen mielessään oppikoulu virkamiesten valmistamiseksi. Tämä johti pakosta kaiken korkeamman opetuksen uudistamiseen, ja Luther ei vain esittänyt tätä vaatimusta, vaan hän piti myös huolen, että se toteutettiin.

Opettajan toimen Luther arvioi niin korkeaksi, että hän sanoo, että jos hän voisi tai olisi pakotettu jättämään saarnaviran ja muut tehtävät, niin ei hän myös muuta virkaa haluaisi kuin olla koulumestarina tai poikien opettajana. »Sillä minä tiedän — hän jatkaa — tämän toimen lähinnä saarnavirkaa olevan kaikkein hyödyllisimmän, suurimman ja parhaimman, enkäpä oikeastaan tiedä, kumpi niistä on parempi.» Nyt hänen täytyi kuitenkin hoitaa saarnavirkansa, ja Melanktonista tuli hänen kasvatustieteiden aatteidensa toteuttaja.

V. 1536 yliopiston uudistus Wittenbergissä oli toteutettu, ja sen mallin mukaan uudistettiin sitten muut. Ensi sijassa se koski filosofista ja teologista tiedekuntaa. Edellisen oli tehtävä jäsenensä taitaviksi noudattamaan sitä, mitä Melankton kutsuu laiksi, t. s. pyrkimään niitä kaikkia elämän aatteellisia päämääriä kohti, jotka ihminen voi saavuttaa omin voimin; jälkimmäisen taasen tuli välittää kaikelle ymmärrykselle käsittämättömän jumalallisen armon vastaanottamista. Tämä tapahtui ensi sijassa tutkimalla klassillisia kieliä: »Jos käännämme henkemme alkulähteille, niin alamme ymmärtää Kristusta».

Kaikkea tätä työtä esivallan oli suojeltava ja suositava; olihan sekin seurakunnan jäsen ja sentähden velvollinen pyrkimään yhteiseen päämäärään: kaikkien pääsemiseen jumalalliseen armoon. Mutta sillä oli myös toinen, itsenäisempi tehtävä, joka sen täytyi ratkaista omin päin: huolenpito maallisesta hallituksesta, jonka tehtävät oli ilmoitettu lain »jälkimmäisessä taulussa». Voidakseen ratkaista tämän tehtävän esivallan täytyi hankkia itselleen soveliaita apulaisia. Kuinka tämä on tapahtuva ja miksi sen täytyy tapahtua, Luther ilmoittaa eräässä kirjoituksessa, jonka hän osoittaa pormestareille ja raatiherroille kaikissa Saksan kaupungeissa, »että heidän tulee perustaa ja ylläpitää kristillisiä kouluja», joka kirjoitus maailmanhistoriallisessa merkityksessä on asetettu saksalaiselle aatelistolle osoitetun kirjoituksen rinnalle.

Mainittuaan asian tärkeydestä ja merkityksestä Luther kysyy: »Mitä se koskee raatiherroja ja esivaltaa?» ja vastaa: »Niin, elleivät vanhemmat sitä tee, kenenkä se silloin on tehtävä? Onko se sentähden jätettävä syrjään ja lapset laiminlyötävä? Kuinka silloin esivalta ja neuvosto tahtoo puolustella itseään, ettei sille sellainen

kuulu?» Onhan huolenpito kaupungin hyvinvoinnista jätetty juuri heille, eivätkä he toimineet rehellisesti Jumalan ja maailman edessä, elleivät he koettaneet kaikessa täyttää tehtävänsä, eikä kaupungin hyvinvointi ole kuitenkaan siinä, »että kerätään suuria aarteita, hankitaan lujia muureja, kauniita taloja, paljon pyssyjä ja haarniskoja», vaan kaupungin parhain ja suurin vauraus, onni ja voima on siinä, »että sillä on monta kaunista, oppinutta, ymmärtäväistä, rehellistä, hyvin kasvatettua porvaria». Vanhojen kielten opiskelu oli tarpeen ensi sijassa siksi, ettei voitu hyvin evankeliumia »ilman kieliä säilyttää», mutta niillä oli merkitystä myös yleiselle sivistykselle. Ja »hienoja, taitavia» miehiä ja naisia tarvittiin kyllä: miehiä hallitsemaan maata ja kansaa, naisia johtamaan hyvin taloutta ja hoitamaan lapsia ja palvelusväkeä. Haitatta voitiin lapset lähettää kouluun, sillä tarkoitus ei suinkaan ollut perustaa sellaisia kouluja kuin aiemmin on ollut, joissa 20—30 vuotta on »luettu Donatusta ja Alexandrusta, eikä kuitenkaan luettu. Nyt on toinen maailma ja tapahtuu toisin», sanoo Luther täydellä syyllä. Tarkoitus oli sentähden, että poikien tuli käydä koulussa »päivällä tunti tai pari», ja »yhtä hyvin tehdä kotona sitten, mitä heidän tuli». Myöskin tytöllä voisi hyvin olla niin paljon aikaa, »että hän päivällä menee hetkeksi kouluun ja kuitenkin ottaa vaarin tehtävistään kotona». Vain »valiopoikien» oli sallittava opiskella perusteellisemmin.

Täten kaikki voivat tulla taitaviksi täyttämään sen tehtävän, sen »kutsumuksen», joka kullekin annetaan elämässä, joko kotielämässä, taloudessa tai valtiossa — näitä kolmea toiminta-aluetta Luther lähinnä tarkoitti. Kullakin niistä voi tehdä »hyviä töitä», olla lähimmäisel-

lensä avuksi. Siten kohotettiin ja aateloitiin koko elämä.

Avioliitto vapautettiin nyt siitä halveksumisesta, jolla sitä oli katseltu; erikoisen voimakkaasti vaikutti tähän suuntaan se alkava tapa, että evankelinen pappi meni naimisiin ja muodosti perheineen seurakunnan keskustan. Astuihan lopuksi Luther itsekin tämän askeleen — kuten hän itse sanoo — uhmatakseen pirua ja maailmaa ja antaakseen täyden tunnustuksen sanoin ja teoin avioliiton ylevyydelle ja evankelisen papin vapaudelle paavilaisten naimattomuuspakosta. »Kaikki enkelit tulevat hymyilemään ja paholaiset itkemään» siitä, hän ajatteli, mutta sivistykselle ei tuo kaikki varmaankaan ole jäänyt merkityksettömäksi. Pappien avioliitto antoi perhe-elämälle korkeamman arvon: sekin tuli kutsumukseksi; naisen asema muuttui toiseksi, hänen arvoansa kohotettiin ja sen mukana koko perhe-elämän. Myöskin lasten kasvattaminen saattoi nyt tulla paremmaksi.

Pian selvisi kuitenkin, ettei koko kasvatusta, varsinkaan opetusta, voitu säilyttää kodille; evankelinen kansanopetus tuli välttämättömäksi. Tässä oli Lutherilla ja Melanktonilla laaja työkenttä. Omaperäisesti uriaurtava oli tässäkin Luther; hänen suurtyönsä tässä suhteessa oli, että hän kohdisti kansanopetuksessa päähuomion nuorison. Hänen asemansa rippi-isänä saattoi hänet helposti huomaamaan puutteet kristinopintaidossa. Niiden poistamiseksi hän laati pienen rukouskirjan, »yksinkertainen kristillinen kaava ja peili syntien tuntemiseen ja rukoilemiseen». Kun sitten rippipakko poistettiin, kohdistettiin päähuomio nuorisonopetukseen. Sen harjoittaminen oli lähinnä seurakunnan pappien tehtävänä, mutta myöskin kodit ottivat siihen tehokkaasti osaa.

Heidän työnsä helpottamiseksi Luther piti »katkismus-saarnoja» ja laati pienempiä oppikirjoja, joista hänen »vähä katkismuksensa» saavutti pian maailmanmaineen.

Millä paikalla elämässä ihminen sitten täyttää kutsumustaan ja mikä se on, on toisarvoinen asia. Jokainen työ on hyvä, niinkauankuin se tehdään lapsellisesta rakkaudesta Jumalaan; tämä koskee palvelustytön, räätälin, suutarin tai pormestarin tointa yhtä hyvin kuin rukouksia, paastoja ja yövalvomisia. Vain koronkiskomisesta ja kaupasta Luther lausuu tuomionsa. Syy tähän lienee lähinnä etsittävässä siitä seikasta, että tämän elinkeinon harjoittajat koettivat ennen kaikkea hyödyttää itseään, ja tätä sen lisäksi muiden kustannuksella, ja kuitenkin Lutherin mielestä tulisi panna määräksi, »ettei yritä hankkia enempää kuin välttämättömän toimeentulonsa». Ankarasti hän sentähden lausuu mielipiteensä näistä ammateista ja kysyy suuttumuksen vallassa: »Kun pannaan maantierosvot, murhaajat ja varkaat teilattaviksi, eikö silloin olisi oikeus tehdä samoin mammonanpalvelijalle, joka saattaa aikaan kalliit ajat, pilkkaa köyhän hätää ja ylistää omaa onneaan!»

Näillä mielipiteillään työstä ja sen asemasta elämässä Luther lopullisesti riisti köyhyydeltä sen hohteen, joka sillä oli keskiajalla ollut. Se ei ollut mikään ansio enää, vaan pikemminkin vika, osoitus, ettei ihminen ollut ottanut huomioon Jumalan hänelle antamaa tehtävää maailmassa. Yhtenä suurimpana siveellisenä epäkohtana Luther mainitsee jo kirjoituksessaan saksalaiselle aate-
listolle kerjuun: kerjäläismunkit, erakot, tavalliset kerjäläiset, maankiertäjät ja ilkeät lurjukset, nämä ja heidän kerjuunsa olisi kokonaan lopetettava. Kun kuitenkin alituisesti saattoi olla ihmisiä, jotka eivät työllään voi-

neet hankkia itselleen ylläpitoa, tulisi kunkin kaupungin huolehtia köyhistään, mutta käskeä poistumaan vieraat kerjurit. Kirkon tiloista ja vanhemmista kirkon tuloista olisi muodostettava yhteisiä seurakuntakassoja, joista seurakunnan omat köyhät voisivat saada avustusta. Huoltajia olisi asetettava, jotka tuntisivat köyhät ja jotka saattaisivat antaa heistä ja heidän tarpeistaan tietoja neuvostolle ja kirkkoherroille. Sääntönä oli kuitenkin pidettävä: ken ei tahdo tehdä työtä, hänen ei tule myöskään syödä.

Ensi sijassa oli kuitenkin kutsumus, työ, Lutherista lahja, vasta toisessa tai kolmannessa sijassa tehtävä, hänen kutsumusoppinsa ensi sijassa evankeliumi, vasta toisessa tai kolmannessa sijassa käsky. »Usko ei kysy, onko hyviä töitä tehtävä, vaan ennenkuin ehtii kysyä, on se jo tehnyt ne ja on aina niitä tekemässä». ¹⁶ Kutsumuksen laiminlyönti tuli silloin uskottomuuden ja Jumalaa kohtaan osoitetun kiittämättömyyden merkiksi, ja pyrkimys Jumalan johdon välittömästi antamista tehtävistä pois ja niiden ohi vaikeaksi tottelemattomuudeksi. Oikein oli pysyä kutsumuksessaan ja huolellisesti koettaa täyttää tehtävänsä. Sillä siitä Lutherilla oli varma vakaumus, että Jumala on kunkin määrännyt sille paikalle, joka hänelle parhaiten sopii.

Näissä yleisissä mielipiteissään Luther pysyy samana koko elämänsä ajan. Sitävastoin hän esittää elämänsä eri aikoina erilaisia käsityksiä siitä, miksi kutsumuksessaan uskollisena pysyminen on ihmisen parhain tapa täyttää Jumalan tahtoa. Ensimmäinen nöyrempi ajatus on tämä: ihmisen tulee täyttää kutsumuksensa, paikansa elämässä, koska ihmiskunta muuten ei voisi tulla toimeen; se on yhtä tarpeellista kuin syöminen ja juomi-

nen. »Eihän ihminen elä yksinään maailmassa, vaan yhdessä toisten kanssa. Siksi hänen myös täytyy joutua heidän kanssaan kosketuksiin; hänen täytyy puhella ja seurustella heidän kanssaan, vaikkakaan tuo kaikki ei millään tavoin ole välttämätöntä ollakseen hurskas ja voittaakseen autuuden.»

Mitä enemmän Luther myöhemmin siirtyi maalliseen elämään, sitä korkeammaksi hän oppi arvioimaan uskolisuuden kutsumuksessa. Yhä enemmän juurtui hänessä ajatus, että kristitty juuri kutsumuksessaan voi tehdä lähimmäiselleen rakkaudenpalvelusta. »Uskosta johtuu rakkaus Jumalaan ja tästä vapaa, mieleinen, iloinen halu palvella lähimmäistään.»

Syvin ja lopulta yksin vallitseva ajatus on kuitenkin, että Jumala antaa kullekin hänen kutsumuksensa, ja että hänen sentähden kuuliaisuudesta Jumalaa kohtaan täytyy siinä uskollisena toimia. Sallima-ajatus on tässä vallitsevana. Jumalan palveleminen on pysymistä kutsumuksessa, jonka Jumala on kullekin määrännyt. »Mitäpä annettaisiinkaan siitä aarteesta ja ilosta, että tulee varmasti tietämään palvelevansa Jumalaa! Nyt voi jokainen ilman rahaa ja ilman tavaraa päästä siihen asemaan, jos hän pysyy kutsumuksessaan ja tekee, mitä hänen tulee tehdä.» »Eikö nyt – Luther huudahtaa – ihmisen sydän ilosta hytkähdä ja syki, kun hän ottaa suorittaakseen sellaisia tekoja!»

Huolimatta näistä kaikista lausunnoista maallisesta kutsumuksesta ja sen korkeasta asemasta ei Lutherin siveysoppi suinkaan sekularoitunut, irtautunut uskonosta ja maallistunut. Päinvastoin ne ovat toisiinsa niin läheisesti yhdistetyt, että usko ilman töitä on kuollut ja työt ilman uskoa arvottomat. Tämän yhteydessä on

myöskin Lutherin suuri lihankidutuksen kunnioittaminen. Tosin hän lausuu jyrkästi kantansa katolisen kirkon »hyvistä töistä»: »Ei siis voi mitään hyödyttää, jos ruumis koristautuu pyhillä vaatteilla, kuten hengelliset tekevät, tai oleskelee pyhillä paikoilla, tai askaroi pyhissä töissä tai rukoilee, paastoa, kieltäytyy määrättyistä ruoka-aineista ja tekee kaikkia hyviä töitä, jotka voivat tapahtua ruumiin avulla tai ruumiissa. Tarvitaan kuitenkin jotain kokonaan toista sielun vanhurskauteen ja vapauteen, koskapa kaikkia näitä yllämainituista kohtia voi harjoittaa kuka jumalaton ihminen tahansa.»

Tästä huolimatta Luther oli täysin tietoinen näiden »hyvien töiden» hyödystä — ei siksi, että siten olisi voitu ansaita Jumalan armo, vaan koska siten voitiin tehdä itsensä sille alttiiksi. »Tässä ei saa — hän sentähden sanoo — lyöttäytyä lepoon, tässä täytyy totisesti pitää huolta, että ruumis paastoilla, yövalvomisilla, työllä ja kaikella tarpeellisella kurilla harjoitetaan ja saatetaan hengen vallan alaiseksi, niin että se tulee kuuliaiseksi ja yhdenmukaiseksi sisällisen ihmisen ja uskon kanssa, ei nouse sitä vastaan eikä estä sitä, niinkuin sen tapana on, ellei sitä pidetä ohjaksissa. Sillä sisällinen ihminen on yhdenmukainen Jumalan kanssa ja luotu Jumalan kuvaksi uskon kautta ja on iloinen ja riemuisa Kristuksen tähden, jossa niin suuria etuja on tullut hänen osakseen, minkätähden myös koko hänen harras halunsa on voida ilolla ja palkkaa vaatimatta palvella Jumalaa vapaassa rakkaudessa.» Vasta silloinkuin tämä oli saavutettu, kun täydellinen sopusointu vallitsi sisällisen ja ulkonaisen ihmisen välillä, vasta silloin voitiin oikea siveellisyys saavuttaa.

Horjumaton varmuus.

Toimintansa alusta alkaen Lutherin oli taisteltava oikealle tai vasemmalle väistymisen kiusausta vastaan, sillä alun pitäen hänellä oli monta puolellaan ja monta vastassaan. Ensimmäiset, jotka varsinaisesti osoittivat ymmärtävänsä uutta, olivat ylioppilaat. Nuoruuden tunteellisella mielellä tajuten, mitä ajassa liikkuu, he lukivat v ä i t ö s l a u s e e t ja löysivät niistä jotain, joka täytti ajan kaipuun. Sentähden ne käännettiin saksaksi, painettiin ja olivat kahdessa viikossa levinneet koko Saksaan; kuukaudessa ne olivat tunnetut Länsimaiden laajoissa osissa ja saavuttivat yleistä mieltymystä. Niistä saatiin vastaus ajan polttavaan kysymykseen, löydettiin tie »armollisen Jumalan luo», eikä se näyttänyt vaikealta. Kun ihminen jokapäiväisessä synninkatumuksessa ja uskoen Jumalan Kristuksen kautta ilmoitettuun rakkautteen, katuvaishen turvautuu hänen laupeuteensa, niin hän on vapahdettu ilman parannuksensakramenttia ja aneita. Eipä ihme, että se herätti iloa laajoissa piireissä.

Leipzigin väittelyssä saatiin uusia vaikutusvaltaisia kannattajia. Ihmetellen humanistit huomasivat, ettei tässä ollut tavallinen skolastinen munkkiriita, vaan että Wittenbergin munkki taistellen puolsi jotain, jota he itse olivat etsineet, mutta eivät löytäneet: personallisuuden uskonnollista vapauttamista, raamatun evankeliumia

skolastikan hengenköyhän mietiskelyn sijaan ja myöskin periaatteellista perustusta hyökkäystä varten paavilaisuutta ja pappisvaltaa vastaan. Nyt humanismi asettui avoimesti Lutherin puolelle, ja molemmat suuret henkiset virtaukset seurasivat jonkun aikaa samaa uomaa. Tämä ei tuottanut Lutherille vain lisää kunnioitusta, vaan myös suurempaa turvallisuutta: olihan hänen puolellaan Erasmus, aikakauden tietäjä, Melankton auttoi häntä raamatuntulkitsemisellaan, Justus Jonas — lainoppinut teologi — oli avullisena uutta kirkkojärjestystä muodostettaessa, isänmaallismielisen Ulrik von Huttenin, taisteluhaluisten saksalaisten humanistien johtajan, toimiessa uusien aatteiden levittämisessä kannattajiensa keskuudessa.

Myöskin hieno ja valistunut porvaristo mahtavissa eteläsaksalaisissa valtioissa: Peutinger Augsburgissa, Spengler, Albrekt Dürer, Hannu Sachs Nürnbergissä, alkoi kiinnittää huomiota Lutheriin ja asettaa kirjailija- ja taiteilijalahjansa uusien aatteiden palvelukseen. Tästä alkaen rupesi myös Lukas Cranach mitä tehokkaimmalla tavalla palvelemaan Lutherin asiaa levittämällä hänen kuviaan puu- tai vaskipiirroksina, varustettuina lyhyellä tekstillä, tai tekemällä pilakuvia hänen vastustajistaan.

Saksan rajojen ulkopuolella uusi liike tuli samaan aikaan tunnetuksi. Sveitsissä alkoi uskonpuhdistus v. 1519, ja Leipzigissä saapuvillaolevat böhmiläiset ylioppilaat aiheuttivat jäljelläolevien hussilaisten kiintymisen siihen.

Tärkeä seikka oli myös »Lutherin tapauksen» siirtäminen suurpolittiseen keskusteluun. Tämä tapahtui vaali- tai taistelun vallitessa keisari Maksimilianin kuoleman jäl-

keen. Augsburgin valtiopäivillä v. 1518 vanha keisari tahtoi saattaa hyväksytyksi pojanpoikansa Kaarlen vaalin, mutta sitä vastusti ruhtinaallinen liitto, joka pelkäsi Habsburgien kasvavaa valtaa. Lopuksi keisarin onnistui voittaa suunnitelmansa puolelle saksalaiset vaaliruhtinaat. Mutta sillä ei asia vielä ollut ratkaistu, koska kuuria ei ollut määrännyt kantaansa. Kun Maksimilian kuoli tammikuun 12 p:nä 1519, ilmoitti paavi kannattavansa Fredrik Viisasta, koska hän siten toivoi saavansa keisarin, joka olisi heikompi kuin Kaarle tai Ranskan Frans I, ja sitäpaitsi sovinnon Lutherin asiassa — Fredrik oli jo silloin asettunut Lutherin puolelle. Tämä suunnitelma epäonnistui kuitenkin vaaliruhtinaan hyljätessä tarjouksen, jonka jälkeen Kaarle valittiin kesäkuun 28 p:nä 1519. Tämä taasen aiheutti pitkällisen valtiollisen juonittelun paavin ja Frans I:n puolelta, jotka toivoivat edistämällä levottomuutta Saksassa voivansa heikontaa Kaarlen asemaa.

Vielä suuremmaksi lisäsi Lutherin maineen ja hänen kannattajiensa joukon kolme vuoden 1520 suurta uskoa-puhdistavaa kirjoitusta. Kirjoitus saksalaiselle aatelistolle saattoi hänen nimensä tunnetuksi koko maassa ja teki hänestä todellisen kansallissankarin, jonka ylistystä laulettiin kaikkialla. Lopuksi näytti hänellä olevan myöskin sana halveksituille, perin kiusaantuneille talonpojille, joita muutoin ei kukaan ottanut puoltaakseen; puhuttiinhan kirjoituksessa kristityn ihmisen vapaudesta, että »kristitty ihminen on vapaa kaiken herra eikä kenenkään alamainen». Eihän ole ihmeteltävä, että he luulivat vapauden hetken nyt heillekin koittaneen ja sentähden ilolla yhtyivät häneen, joka niin reippaasti ajoi heidän asiaansa. Niin syntyi lyhyessä ajassa liike,

joka oli saattamaisillaan turmioon ajan suuren pyrki-
myksen. Tässä vaadittiin Lutherin varmaa vakaumusta
siitä, mikä oli oikein, ja hänen päättäväisyyttään irroit-
tautua, joskin tuskaa tuntien, tästä liikkeestä voidakseen
toteuttaa työnsä. Päinvastaiseen tulokseen johti kirjoj-
tus kirkon babylonianvankeudesta. Useihin humanis-
teihin, etenkin Erasmukseen, tuntui pahoin koskeneen
hyökkäys kirkon dogmeja vastaan; heidän harrastuk-
sensa Lutheria kohtaan laimeni, ja hänen täytyi erota
heistäkin, ellei hän tahtonut mielipidettään muuttaa.
Mutta ennenkuin tämä myrsky puhkesi, oli Lutherin
kestettävä toinen yhtä vaarallinen taistelu.

Omin päin Luther oli saanut suoriutua suuresta tais-
telustansa; kirkolta hän ei ollut saanut apua; sen viat
ja puutteet, vieläpä koko sen rappiotila oli hänelle vähi-
tellen selvinnyt. Olisihan silloin ollut lähellä olettamus,
että sen aika oli ohi, ja ettei sellainen yhdyskunta olisi
enää lainkaan tarpeen. Siitä Lutherin kuitenkin esti
hänen terve ymmärryksensä, erittäinkin seurakunnan
kasvattavan merkityksen käsittäminen, ehkäpä myös
hänen pohjaltaan vanhoillinen luonteensa. Mutta toisia
oli, jotka olivat tehneet nämä johtopäätökset ja nyt
luulivat Lutherissa löytäneensä liittolaisen. V. 1521,
Lutherin oleskellessa Wartburgissa, he yrittivät Witten-
bergissä toteuttaa aatteitaan. Liikkeen johtajina olivat
wittenbergiläisprofessori *Andreas Bodenstein*
Karlstadt ja augustinolaismunkki *Gabriel*
Zwilling.

Välittömästi tietoisina uskossa omistavansa juma-
llisen armon nämä uudet uskonpuhdistajat tahtoivat
poistaa kaiken ulkonaisen, kuten sakramentin ja jumalan-
palvelusjärjestyksen; »tuttavallinen puhelu Jumalan

kanssa» olisi paljoo parempi pelastuskeino. Heitä kannattivat pienkäsityöläiset, joissa kauan kytenyt viha kirkkoa kohtaan pääasiallisesti ilmeni toivomuksena kaiken katolisen jumalanpalveluksen ja kirkkokurin perinpohjaisesta lopettamisesta.

Lokakuussa 1521 alkoi ulkonainen käänne yksityismessujen lakkauttamisella augustinolaisuostarissa ja seurakuntakirkossa suoritetun messun vastustamisella. Pian Karlstadt ryhtyi hävittämään munkkilaitosta. Syn-tyi sekasorto mustassa luostarissa, ja 13 munkkia luopui kaavusta. Ylioppilaitakin yhtyi liikkeeseen, he tunkeu-tuivat puukko kädessä kaupungin kirkkoon ja ajoivat ulos ne hengenmiehet, joiden olisi tullut toimittaa messu; toiset tunkivat avojalkaisten luostariin ja pilkkasivat munkkeja. Joulupäivänä 1521 Karlstadt järjesti linnan-kirkossa ensimmäisen evankelisen ehtoollisjuhlan ilman messupukuja, rippii ja ehtoollisleivän palvomista, mutta jakaen leipää ja viiniä maallikoille; n. 2000 henkeä otti osaa tähän ehtoolliseen, jota seurasi useita samanlaisia.

Kun epäjärjestystä jatkui siitä huolimatta, että Wittenbergin neuvosto oli hyväksynyt evankeliseen hen-keen laaditun kirkkojärjestyksen, ja Melankton oli aivan neuvoton, Luther palasi äkkiä Wartburgista. Jännitty-neenä odotti Saksan kansa, mitä nyt tulisi tapahtumaan.

Tungokseen saakka täyttyneessä kaupunginkirkossa Luther piti maaliskuun 9 - 16 p:nä kuuluisat kahdeksan saarnaansa, joilla hän taasen täydellisesti pääsi tilan-teen herraksi. Näissä hän ilmaisee, voidaan sanoa, koko elämänskatsomuksensa perusajatuksen. Evankeliumi on vapautta eikä uusi laki. Mutta silti ei jokainen saa tehdä, mihin hän on oikeutettu, vaan »hänen täytyy myös voida luopua oikeudestaan ja katsoa, mikä voisi olla hänen

veljellensä hyödyksi ja avuksi, niinkuin pyhä Paavali teki kirjoittaessaan korinttolaisille: Kaikki on minulle luvallista, mutta ei kaikki ole minulle hyödyksi.» Luonteenomainen piirre Lutherissa on juuri tämä hänen hellä huolenpitonsa heikoista, »yksinkertaisista»; siksi hän tahtoi suorittaa uudistuksensa vain askel askeleelta, ensin opettaa, sitten uudistaa; kehittyneempien oli helpompi jonkun verran odottaa tarpeellisia uudistuksia. Erikaisesti tämä koski julkista jumalanpalvelusta. Sentähden olivat kaikki hairahuneet, jotka olivat olleet messua lopettamassa; ei siksi, ettei se itsessään olisi ollut hyvin ja oikein, vaan koska sitä ei oltu lopetettu oikealla tavalla. »Sinä sanot - hän lausuu edelleen - 'se on oikein raamatun mukaan'. Minä myönnän sen myöskin. Mutta kuinka käy järjestyksen? Sillä se on tapahtunut häiritsevällä tavalla, kaikkea järjestystä vailla, lähimmäisen pahennukseksi. Teidän olisi ensiksi pitänyt siitä Jumalaa vakavasti rukoilla ja ottaa esivalta mukaanne, niin olisi tiedetty, että se on tapahtunut Jumalan tahdosta.» Kuvien poistamiseen nähden oli menetelty yhtä älyttömästi. Ajatus, että raamattu kielsi kirkkojen kuvilla koristamisen, oli väärä. Sanotaanhan selvästi: »Sinun ei tule sellaisia kunnioittaa, eikä myöskään palvella niitä.» Kuvia sai sentähden pitää ja tehdä, mutta niitä ei saanut palvoa. Siksi olisi pitänyt saarnata, etteivät kuvat ole mitään, ja ettei tehdä Jumalalle palvelusta asettamalla niitä näkyviin. Jos olisi niin menetelty, olisivat kuvat itsestään loppuneet. — Sitävastoin ei ole mitään muistuttamista, että papit lakkauttivat yksityismessut, ja jos munkkikonventti laillisen päätöksen nojalla lakkautti messun yksityisessä kirkossaan.

Paljon vanhasta jumalanpalvelusmuodosta palautet-

tiin nyt ottamalla jälleen käytäntöön latinankieli, ehtoollisleivän palvonta ja ehtoollinen ilman kalkkia; uhrikohdat messussa, jotka periaatteellisesti sotivat Lutherin evankelista käsitystä vastaan, jäivät sitävastoin pois. Samoin hän hyväksyi tapahtuneen, mikäli se koski naimattomuuden ja munkkilupausten lakkauttamista. Niin oli järjestys palautettu Wittenbergissä, ja selvää oli, että luterilainen uskonpuhdistus oli sukeutuva roomalaisen katolisuuden vanhoilliseksi uudistamiseksi. Luther oli säilyttänyt periaatteensa, joskin hän siten oli vieroit-
tanut luotaan melkoisen osan aiempia kannattajiaan.

Kauan ei rauhaa kuitenkaan kestänyt. Kuten yllä on huomautettu, oli keskiajan lopulla Saksassa yhteiskunnallinen hätä yhtä suuri kuin uskonnollinen; etenkin talonpojat kaipasivat vapautusta ja olivat paikoittain, vaikkakin turhaan, koettaneet toteuttaa vaatimuksiaan. Syvemmin kuin kaikki muut liikkeet vaikutti tässäkin uskonpuhdistus. Siinä tapasivat tyytymättömät yhteisen henkisen harrastuksen, suurimman, jota yleensä voi ajatella: kirkon täydellisen uudistamisen, palaamisen alkuperäiseen puhtauteen — juuri tuohonhan pyrittiin. Kipinäksi, joka sytytti tulen, tuli sentähden Lutherin kolme suurta uskoapuhdistavaa kirjoitusta v. 1520. Suuntautuivathan ne koko vallitsevaa kirkollista järjestystä vastaan, erittäinkin papistoon, jonka erikois-
asemaa mitä kiivaimmin ahdistettiin; henkisen ja maallisen alueen välinen raja määriteltiin taas selvästi, ja maallikkoja ja esivaltaa vaadittiin jälleen ottamaan haltuunsa, mikä heille kuului ja mikä itse teossa oli tuottanut kirkolle vahinkoa. Tällöin täytyy kuitenkin nimenomaan huomauttaa, että Lutherilla tässä oli kysymyksessä ainoastaan ja yksinomaan uskonnollinen ihanne,

siksi ei voida myöskään sanoa levottomuuden olleen johtopäätös hänen mielipiteistään, joskin se tuli niiden seuraukseksi.

Talonpojat ja lisäksi muutkin ymmärsivät kuitenkin väärin Lutheria, ja kirjoitusta kristityn ihmisen vapaudesta oltiin vähällä pitää vallankumousohjelmana. Spiritualistit ja yhteiskuntakumoukselliset käyttivät siten Lutherin ajatuksia aatteittensa hyväksi. Tunnetuin oli Tuomas Münzer, hehkuva kansanpuhuj, joka alkoi toimia »hengenkirkon» ja yhteiskunnallisen vallankumouksen levittämiseksi.

Suurimmaksi levottomuus kiihtyi Lounais-Saksassa. Siellä oli valtiollinen jakautuminen pieniin valtioihin suurin ja siten uuden valtiollis-yhteiskunnallisen elämän paino talonpojille tuntuvin. Siellä tiedettiin myös parhaiten Sveitsin oloista ja mihin talonpojat pystyivät. Vaatimuksensa talonpojat määrittelivät kahdeksatoista artikkelissa, joissa vaadittiin seurakunnalle vapaata papinvaali-oikeutta, kymmenysten peruutusta, maaorjuuden lopettamista, vapaata metsästysoikeutta, polttopuita »Jumalan sanan jälkeen», siedettävämpää oikeudenkäyttöä; kaikki yhteiskunnalliset olosuhteet yleensä oli järjestettävä evankeliumin iäisen lain mukaan. Näiden lisäksi vaadittiin myöhemmin vielä koko valtiojärjestyksen uudistamista ja koko yhteiskuntaelämän täydellistä uudestaan muodostamista valtion ja kirkon, omaisuuden ja perheen lakkauttamisella.

Täten sekoittuivat jälleen, vaikka toiselta näkökannalta, hengellinen ja maallinen, jota vastaan Luther juuri esiintyi. Siitä johtui hänen leimahtava vihansa. Selvään hän näki, kuinka perkele oli kylvänyt rikka-ruohoa niisun sekaan, kuinka Jumalan sanaa käytettiin

väärin maallisten tarkoitusten saavuttamiseksi. Mieskohtaisen hengenvaaran uhalla hän koetti vaikuttaa talonpoikiin ja kukistaa kapinan. Kun tämä yritys epäonnistui, kääntyi hän, joka ei koskaan unohtanut olevansa talonpoika, talonpoikia vastaan, kehoittaen ruhtinaita arkailemattomalla väkivallalla lyömään maahan kapinoitsijat. Väärin on nähdä tässä poikkeusta Lutherin aiemmasta kannasta ja ruhtinasvallan kumartelua. Niinpiankuin tämä oli voittanut, Luther myös kehoitti lempeyteen voitettuja kohtaan ja julisti Jumalan tuomiota ruhtinaille, kun he puolestaan alkoivat raivota talonpoikia vastaan.

Kaikessa tässä ei Luther kuitenkaan osoittanut kykenevänsä tilannetta hallitsemaan samassa määrin kuin muissa kohtalokkaissa vaiheissa. Suurella arvovallallaan hänen olisi sentään pitänyt, siltä näyttää, voida vaikuttaa enemmän niin puolelle kuin toisellekin. Nyt jäivät aineelliset olot suuresti katsoen ennalleen, samalla kuin henkisessä suhteessa voitiin huomata selvää taantumusta. Lähinnä joutuivat talonpojat siitä kärsimään. Vuosisadoiksi heiltä riistettiin mahdollisuus ottaa osaa kansan valtiolliseen ja henkiseen elämään; uudet aatteet ja pyrkimykset, joita he olisivat voineet viedä eteenpäin, saivat sentähden jäädä odottamaan aikaansa. Lutherille itselleen oli liike vähäarvoisempi; hänen mielipiteensä olivat liian syvälle juurtuneita, jotta se olisi voinut niitä hämentää, ja uskonpuhdistuksen puhtaasti henkinen luonne oli pelastettu; se oli säilynyt tempautumasta yhteiskunnallisen ja valtiollisen vallankumouksen pyörteisiin, joissa se olisi voinut kokonaan tuhoutua.

Teologisesti luterilaisuuden erikoispiirre ilmeni samaan aikaan taistelussa Erasmusen kanssa. Aina vuo-

desta 1520, jolloin Luther julkaisi kirjoituksen »kirjon babylonianvankeudesta», muutamat humanistit olivat ruvenneet arvelemaan. Jokainen vierähtänyt vuosi oli sitten saattanut luterilaisuuden yhä hyökkäävämmäksi, uskonnollisemmaksi ja kansanvaltaisemmaksi. Messun lopettaminen, taiteen ja sivistyksen rappio vaikuttivat peloittavasti, ja Erasmus, humanistien johtaja, tunsu yhä rasittavammaksi yhteyden uuden liikkeen kanssa. Olenainen eroavaisuus hänen ja Lutherin välillä selviytyikin vähitellen. Hänkin tahtoi palata keskiaikaisesta teologiasta raamattuun, jonka levittämistä hän erikoisesti harrasti. Hänkin oli vastaanottanut syviä vaikutteita Paavalilta ja toivoi, että olisi opeteltava hänen kirjoituksiansa ulkoa. Mutta tästä huolimatta ei Erasmuselle tullut Paavali raamatun keskeisimmäksi kohdaksi, vaan vuorisaaunan ja vertauksien evankeliumi, jota Erasmus sanoo taivaalliseksi filosofiaksi ja jonka ihmisille oli tuonut taivaallinen opettaja Kristus. Erasmusen varma vakaumus sallimuksen sekaantumisesta maailman menoon sekä palkasta kuoleman jälkeen herätti ja vahvisti hänessä siveellistä tietoisuutta ja harrastusta ihmisyyden ihannetta kohtaan. »Epädogmatiseksi kristillisyydeksi» voitaisiin nimittää Erasmusen oppia, ei kuitenkaan siinä merkityksessä, että hän olisi avoimesti esiintynyt kirjon dogmeja vastaan; niitä hän ei ensinkään harrastanut, ja ne tulisivat kai aikanansa itsestään muuttamaan. Alituinen levottomuus ja taistelut vaivasivat hiljaista oppinutta, ja hän tunsu sentähden myös vie raantuvansa Lutherista yhä enemmän.

Kauan Erasmus silti kartteli, vaikkakin häntä oli useilta tahoilta siihen kehoitettu, avointa taistelua Lutheria vastaan. Lopuksi sai hänet siihen kuitenkin

sekä vakaumus että korkeiden suosijoidensa — paavin, keisarin, Henrik VIII:n — suosion menettämisen pelko, ja katkeruutensa hän purki ilmoille kirjoituksessa »Vapaasta tahdosta».

Terävästi ja taitavasti Erasmus tähtäsi siinä Lutherin ristiriitoihin ja muihin heikkouksiin. Hän ei koettanut satuttaa niinkään paljon Lutherin oppia ihmisen vapaudenpuutteesta, kuin yleensä Lutherin »dogmatismia», jota vastaan hän tahtoi asettaa siveellisen toiminnan arvon. Samoin hän yritti Lutherin armo-uskontoa vastaan asettaa kirkollisen perinnäistiedon; kirkon terve oppi olisi parempi kuin Lutherin liioittelut.

Vastauskirjoituksessaan »Orjuutetusta tahdosta» Luther koetti puolustaa omaa uskonelämystään ja teki sen tyynellä, arvokkaalla, vakuuttavalla tavalla, huolimatta heikkomuudestaan filosofisessa määrittelytaidossa.

Tämä mielipiteiden vaihto teki eron humanismin ja uskonpuhdistuksen välillä selväksi. Humanismi työntyi syrjään, sen aatteet vaipuivat unhoon, kuitenkin vain astuakseen ajan tullen jälleen päivän valoon n. k. valistuksessa.

Paremmiin kuin kukaan muu Luther oli osoittanut ymmärtävänsä kansansa kaipuun ollen yhtä mieltä sen kanssa; sentähden hänestä tuli Saksan kansallissankari; häneen kohdistuivat kaikki toiveet. Luther itse pyrki ensi sijassa yhteen ainoaan suureen päämäärään: herättämään uskoa Jumalan armoon, joka oli Kristuksessa ilmoitettu, ja tähän päämäärään hän aina vakavasti tähtäsi. Hänen suuruuttaan tässä suhteessa eivät kaikki hänen aikalaisensa täysin käsittäneet, eikä meidän sovi sitä ihmetellä. Silloin kävi kuten tavallisesti sattuu historian suurten murrosten aikana. Johtaja on varma

uusien aatteiden kaikkivoittavasta voimasta, ja kukin toivoo löytävänsä, mitä on syvimmin kaivannut; siksi on innostus niin suuri. Mutta pian osoittautuu tie päämäärään pitemmäksi ja vaivalloisemmaksi kuin oli uskottu, eikä moni sitä koskaan saavuttane. Silloin jäähtyy yhteisen uutuuden viehätys; kukin pyrkii omalla tavallaan määräänsä, ja johtaja, joka huomaa pettyneensä, siirtyy takaisin, ja koko liike juoksee hiekkään suurempaa merkitystä jättämättä.

Niin ei tässä käynyt, siitä saamme kiittää johtajan horjumaton pysymistä mielipiteissään: evankeliumi oli kaikesta huolimatta pääasia, vähitellen se oli perinpohjin hapattava koko elämän, ja silloin tulisivat kaikki oikeutetut toiveet täyttymään; muista olisi silloin vapaaehtoisesti luovuttava.

Merkityksettömiksi Lutherille ja uskonpuhdistukselle eivät 1520-luvun alkupuolen myrskyiset vuodet kuitenkaan jääneet. Selvästi Luther huomasi, ettei kansa kärsittänyt hänen työnsä pääkohtaa, ja kadotti sentähden uskon kansan kykyyn itse ainoastaan evankeliumin sisäisen voiman avulla järjestää uskonnollisen elämänsä. Jonkunlainen alistuvaisuus laskeutui koko Lutherin työhön; kaikki oli järjestettävä toisin kuin hän aiemmin oli ajatellut; järkiperäisen kasvatuksen oli tultava vapaan toiminnan tilalle; lujat muodot täytyi luoda, kirkollinen järjestys saada aikaan, puhdas oppi määritellä, yksilöllisyyden väistyä yhteiskuntaedun tieltä. Monessa kohden ilmeni tällöin tuo Lutherille ominainen vanhoillinen piirre selvemmin kuin ennen: yhä enemmän hän huomasi itsensä sidotuksi raamatun sanaan ja kirkonoppiin; kirkosta tuli ensi sijassa kasvatuslaitos, ja jumalanpalvelus sai yhä opettavamman luonteen. Ruhti-

naat olivat kukistaneet vallankumouksen, he korjasivat myös voiton hedelmät lisääntyneen kirkkovallan muodossa. Täysin tietoinen Luther oli kuitenkin siitä, ettei sillä vielä kaikki ollut lopullisesti järjestetty: oppia täytyi edelleen kehittää, uskovaisille vaadittiin yksityisempää jumalanpalvelusta, ja kirkollishallintoa tuli uudistaa.

Ihmeteltävää on, kuinka Luther saattoi kerätä kaikki ympärilleen, mutta suurimman ihmettelyn ansaitsee kuitenkin — sanoo muuan suuri historiankirjoittaja —, »ettei hän tuon suunnattoman liikkeen etunenässä, joka nojautui häneen, edes hetkiseksi harhautunut». Lutherista itsestä oli syy kylläkin yksinkertainen: »apostolisen arvovallan voimassa» hän astui esiin, ja kun häneltä muutamassa tilaisuudessa, jossa hän puolusti oikeuttaan vastustaa vaikkapa yleisten kirkolliskokoustenkin päätöksiä, kysyttiin, oliko hänen mielipiteensä hänelle ilmoitettu, hän vastasi hieman vitkailtuaan ja — katolisen ilmoittajan käsityksen mukaan — horjuen: »Kyllä, se on minulle ilmoitettu».

Uutta sisällystä vanhoihin muotoihin.

Sisäisten ja ulkonaisten taistelujen vuosina oli Lutherissa kehittynyt yhä varmempi mielipide uskonnollisissa kysymyksissä, ja tälle käsitykselle hän pysyi koko elämänsä uskollisena, joskin eri kohdat saivat eri kehitysvaiheiden aikana jonkun verran erilaisen tehostuksen ulkonaisten olojen vaihteluiden mukaan. Vilpittömästi ja selvästi hän on pyrkinyt ajatuksiaan muodostamaan, mutta ei koskaan yrittänyt liittää niitä yhtenäiseksi järjestelmäksi, vielä vähemmin niitä filosofisesti perustella. Hän liikkuu melkein kokonaan katolisessa kaavassa, vain sillä eroituksella, että hän käy alhaalta ylöspäin ja valaa uutta sisällystä vanhoihin muotoihin.

Olihan Lutherin suuri kysymys, kuinka ihminen voisi »löytää armollisen Jumalan» eli tulla vanhurskaaksi; lunastus tulee sentähden keskeiseksi problemiksi. Sen ratkaiseminen pysyi niin vaikeana siksi, että hänellä oli niin korkea käsitys Jumalan vaatimuksista ja ihmisen kyvyttömyydestä niitä täyttää. Jumalalle ei kelvannut muu kuin täydellisyys, täydellisyys, jota ihminen, syntinen ja heikko kun oli — tässä tapaamme augustinolaisen toivottomuuden — ei voinut osoittaa. Kuinka kysymys lopulta ratkaistiin, olemme edellä nähneet. Todelliseen katumukseen Lutherin oli vaikea päästä — tässä tuli esteeksi hänen suorutensa — hänellä ei ollut

suuria, vaikeita syntejä kaduttavana. Niin on tosin useimmiten nuorten ihmisten, jotka ovat eläneet hyvissä siveellisissä olosuhteissa; jos he puhuvat synnistään, on se vain ulkoläksyä.

Silloin tulivat Staupitzin häneen sattuneet sanat taivaallisena äänenä: totinen parannus eli mielenmuutos alkaa rakkaudella vanhurskauteen ja Jumalaan; tämä ei ole parannuksen loppu, vaan sen alku. Tähän liittyen Luther opetti sitten, että ensin on pyrittävä rakastamaan vanhurskautta tullakseen siten rakkaudesta hyvään inhoamaan syntiä. Luther huomasi siten, että totinen katumus syntyy juuri elämän ihanteellisesta pyrkimyksestä, kristillisesti puhuen: Jumalan tahdon tekemistä yrittäessä. Juuri ihmisen ihanteenkaipuuta on herätettävä, siten hän oppii oikein arvostelemaan etäisyytensä ihanteesta, Jumalan vaatimuksista. Siten tulee syntyä alituisesti vaivaksi; kaikki uskovaisenkin ihmisen työt ovat silloin synnin rasittamat, koskei hän milloinkaan pääse täydellisyyteen perille.

Tämä täydellinen itsensä tuomitseminen saattaa ihmisen täydellisesti Jumalasta riippuvaksi. Se aiheuttaa levottomuutta, joka alituisesti neuvoo ihmistä ohi oman itsensä lopulliseen lepokohtaan Jumalan armossa. Omasta katkerasta kokemuksestaan Luther tiesi, että vain korkeampi voima oli hänet pelastanut. Siitä hän taas johtui kannattamaan ennaltamääräysoppia, joka kuitenkin myöhemmin on yleisesti hyljätty luterilaisessa kirkossa kaiken sen perusteella, mitä täytyi muistuttaa sitä vastaan, lähinnä, koska ihmisen vapauden- ja vastuuntunnetta ei voida supistaa pelkäksi kuvitteluksi.

Kristus ilmoitti täydellisimmin tämän jumalallisen armon, sentähden Kristus tuli Lutherin opin keskeisim-

mäksi kohdaksi. Ei aina ollut niin ollut. Oli ollut aika, jolloin hän – kuten hän myöhemmin sanoo – pelkäsi enemmän Kristusta kuin perkelettä, sillä hän ajatteli Kristuksen istuvan »taivaassa vihaisena tuomarina, niin kuin hänet kuvataan istuvaksi sateenkaarella». Tähänkin Staupitz kävi auttaen käsiksi: »katso Kristuksen haavoihin ja vereen, joka on vuodatettu puolestasi, niin on edeltämääräys loistava niistä» — t. s. katso Jeesuksen kärsimistä, niin ymmärrät, kuinka loppumatonta rakkautta hän sinua kohtaan tuntee, kun hän on asettanut itsensä alttiiksi kaikelle tälle sinua auttaakseen; vain Kristuksen kautta sinä voit käsittää Jumalan sydämen tarkoitusta.

Vain tällä tavalla voidaan myös oppia tuntemaan Kristusta itseään. Tässä Luther hyväksyi täydellisesti Melanktonin tunnetun lauseen: että Kristuksen tunteminen on hänen hyvien töidensä tuntemista, eikä kuten skolastikot opettavat: hänen luontojensa ja hänen lihaantulemismuotojensa käsittämistä. Jonkunlaisella halveksumisella Luther kertoo, millaiseksi skolastikot »ovat häntä kuvailleet, kuinka hän on ihminen ja Jumala, laskeneet hänen luunsa ja jäsenensä, sekoittaneet ihmeellisesti yhteen hänen molemmat luontonsa, joka kuitenkin on vain viisastelevaa Herran Kristuksen tuntemista. Sillä Kristusta ei ole sentähden sanottu Kristukseksi, että hänellä on kaksi luontoa. Mitä se minuun kuuluu? Mutta hänellä on tämä ihana ja lohdullinen nimi virkansa ja työnsä tähden, jotka hän on omakseen ottanut. Että hänellä on jumalallinen ja inhimillinen luonto, se on häntä itseänsä varten. Mutta että hän on hoitanut virkaansa näin ja vuodattanut rakkautensa, se tapahtuu minun lohdutukseksi ja hyväkseni.»

Vanhempi kristillinen teologia alkoi aina Kristuksen jumaluudesta; Luther piti, että, kuten raamattu tekee, »täytyi alkaa alhaalta», oppia tuntemaan Kristuksen rakkautta ja vapahtajatahtoa ja siitä kohota kysymyksen Jeesuksen suhteesta Jumalaan. Toiselta puolen hän silloin pitää kiinni siitä, että Kristus oli todellinen ihminen, samalla kuin hän toiselta puolen mitä suurimmalla ujostelemattomuudella puhuu hänestä Jumalana, Herranansa. Tätä hän ei voinut omasta ymmärryksensä eikä omasta voimastaan, vaan Pyhä Henki oli kutsunut hänet evankeliumin kautta, valaissut hänet armolahjoillansa j. n. e. Toisin sanoen: hän tunnustaa Paavalin tavoin, ettei kukaan voi kutsua Jeesusta Herraksi muuten kuin Pyhän Hengen kautta.

Teoreetisesti ei Lutheria enää tämä kysymys huolestuttanut, mutta käytännöllisistä syistä hän tuli sitä lähemmin tutkineeksi. Käsiteltäessä ehtoolliskysymystä Luther puoltaa, tahtoen todistaa, kuinka Kristuksen ruumis voi olla läsnä kaikkialla, missä ehtoollista vietetään, sitä mielipidettä, että Kristuksen inhimillisellä luonnolla on osaa jumalallisiin ominaisuuksiin; Kristuksen ruumis on kaikkialla läsnäoleva. Väite, että Kristuksen ruumis oli jossain määrättyssä paikassa taivaassa, oli Lutherista lapsellinen; se oli samaa kuin lapsille kuvataan taivasta kultaisine istuimineen, jolla Kristus istuu Isän oikealla puolella. Ei, Kristus on kaikkialla. Taivas kuvaa Jumalan suuruutta, Jumalan oikea käsi kaikkivaltaa, ja taivaaseen astuminen on koroituksen vertauskuva.

Sellaiset sanat kuin taivas ja muut samanlaiset ovat siis uskonnollisessa kielessä vain kuvaannollisia, ja vanhoihin taivaskäsityksiin ei siten liity enää mitään olennaista uskonnollista mielenkiintoa.

Näillä Lutherin ajatuksilla on ollut merkitystä siinä suhteessa, että ne höllensivät uskonnollisen harrastuksen ja vanhan maailmankuvan yhteyttä. Luonnollisesti Luther kannatti perinnäiskäsitystä; uusissa mielipiteissä hän saattoi nähdä vain Kopernikuksen yrityksen herättää huomiota. Mutta uskonnollisiin ajatuksiin nähden ovat vanhat kuvittelut maailman rakenteesta vain irtomainen kuori, joka aikansa saattoi pudota pois edellisten siitä vahingoittumatta.

Jumala, jonka Luther on tällä tavoin lähinnä Kristuksen kautta oppinut tuntemaan, ei ole aate, eikä käsittämätön luonnonvoima, vaan elävä, tahtova, toimiva persoonallisuus, jonka puoleen voi kääntyä niin luottavasti ja toivorikkaasti kuin ystävänsä ja isänsä puoleen.

Tämän Luther oli kokenut oppiessaan tuntemaan Jumalan armon. Tämä ei ollut, kuten vielä Augustinuksen ajatuksen mukaan, vuodatettu pyhä luonnonvoima, vaan Jumalan tahto, joka armahtaa ihmistä ja tahtoo auttaa häntä. Ja se vastaanotetaan ainoastaan uskossa. Tämä usein väärinkäsitetty sana ei lainkaan merkitse otaksumista; puhtaasti historiallista uskoa on oikeammin sanottava vain mielipiteeksi, vaan »usko on elävä, ehdoton luottamus Jumalan armoon, niin että sen varassa vaikka tuhat kertaa kuolisi». Jos ajattelemme, kuinka tärkeä persoonalliselle kehitykselle ja toiminta-voimalle on ihmisten välinen luottamussuhde, voimme ymmärtää, kuinka suunnattoman tärkeätä täytyy silloin olla, voiko ihminen päästä samaan suhteeseen olemistoon kokonaisuutena.

Tämän uskon vaikuttaa kokonaan Jumala, ainoastaan hän voi ihmisessä herättää tämän täydellisen luottamuksen tunteen — tämän Luther tiesi omasta koke-

muksestaan — sentähden on tällä elämyksellä ilmoituksen luonne. Ja kuitenkin täytyi ihmisen itsensäkin vaikuttaa: vain innokkaasti kuunteleva tajuaa etäisen äänen, vain sille, joka todella tahtoo oppia Jumalaa tuntemaan, hän voi itsensä ilmoittaa. Mutta ei ole yhden-tekevää edes, kuinka tämä kuunteleminen tapahtuu. Kylmä, epäilevästi harkitseva suhde oli Lutherille kauhistus. Hän joutui kuohuksiin ajatellessaan Erasmusta, joka varovaisesti tahtoi purjehtia Scyllan ja Kharybdiksen välistä, mutta josta siten tuli Proteus, johon ei voitu päästä käsiksi. Jumaluusoppineeksi tullaan vain rukoillen, tutkistellen ja kiusauksia kärsien. Vastakohtana mietiskeleville jumaluusoppineille, jotka vain järkensä avulla mietiskelevät, täytyy oikealla jumaluusoppineella olla perkele, joka häntä kiusaa, niinkuin Paavalillakin oli. Uskonto on jotain, joka panee ihmisen liikkeelle sisimpäänsä myöten. »Sinun täytyy itse päättää, kysymyksessä on kaulasi, kysymyksessä on elämäsi. Siksi täytyy Jumalan sanoa sinun sydämessäsi: tämä on Jumalan sana» — näin Luther tahtoo ilmaista uskonnollisen kysymyksen täysin vakavan luonteen ja samalla huomauttaa, kuinka sen ratkaisevat Jumala ja ihminen yhteisesti.

Kun suhde on sellainen, täytyy kunkin yksilön tulla vakuutetuksi totuudesta; sitä ei voi kerta kaikkiaan mikään ulkonainen arvovalta vahvistaa. »Ei paavilla, eikä piispalla, eikä kellään ihmisellä ole oikeutta panna kristityn kuormaksi tavuakaan hänen suostumuksettaan.»

Jokaisella kristityllä on oikeus päästä käsittämään ja arvostelemaan totuutta. »Jokainen uskoo oikein tai väärin omalla vastuullaan, ja sentähden kunkin täytyy puolestaan katsoa, että hän uskoo oikein.»

Askel askeleelta Luther pakotettiin luopumaan perinnäisistä kirkollisista auktoriteeteista. Mitä kunnioittavimmin hän aluksi katseli kirkkoa. Mutta uutta elämänsä hän ei ollut löytänyt sen avulla, vaan pikemminkin siitä huolimatta. Sentähden sen täytyi murtua uuden elämän voimasta. Kuitenkaan hän ei mennyt päinvastaiseen äärimmäisyyteen ja lakkauttanut jokaista yhdyskuntaa, koska hän huomasi, kuinka suuri merkitys sillä silti saattoi olla, mutta hän käsitti sen uudella tavalla. Kirkko on Lutherille kaikkien Kristukseen uskovien seurakunta maan päällä; sen jäsenyys edellyttää uskoa ja sentähden se on näkymätön. Missä tahansa evankeliumi vaikuttaa, siellä on Kristuksen seurakunta, pyhän yhteys. Tämä on näkymätön, sillä vaikuttaako ja kuinka pitkälle evankeliumi ihmisten sydämissä, ei kukaan voi varmuudella ratkaista.

Toiselta puolen voidaan kuitenkin nähdä, missä kirkko on, sillä missä evankeliumi vaikuttaa, se synnyttää välttämättä näkyväisen kirkon. Nämä kaksi, näkymätön ja näkyväinen kirkko, suhtautuvat toisiinsa kuin sielu ja ruumis. Edellinen on tosin tärkeämpi, mutta sen toimintaa ei voida yksityiskohdittain seurata, niinkuin sitä vastoin on jälkimmäisen laita. Sentähden Luther kiinnittää siihen huomionsa ja käy uudistaen käsiksi joka kohtaan.

Ensin vallitseva jumaluusoppi. Sen omille töille antama arvo oli täydellisenä vastakohtana Lutherin käsitykselle synnistä ja armosta, ja lähemmin katsottaessa osoittautuikin tämä jumaluusopin puoli pakanalliseksi; se oli peräisin Aristoteleesta ja erhetyksiä täynnä. Kuitenkaan hän ei hyljännyt koko perinnäisoppia. Vanhan kirkon opit kolminaisuudesta ja Kristuksen kahdesta luonnosta säilytettiin, koska kokemus näytti niissä

saaneen hyvän ilmaisumuodon; näihin oppeihin nähden tuli kuitenkin vallita vapaus.

Raamatunmukaisen opin ilmaisuna Luther piti suuressa arvossa kolmea uskontunnustusta; etenkin hän piti apostolisesta uskontunnustuksesta, saattoi sanoa sitä raamatukseen, johon luottaen hän tahtoi elää ja kuolla. Periaatteellisesti hän alisti sen kuitenkin aina raamatun alaiseksi. Mahdollista oli myös, että nimi apostolinen voitiin käsittää välillisesti, mutta tämä merkitsi vähän. Pääasia oli, että tämä tunnustus oli »koottu rakkaiden profeettojen ja apostolien kirjoista, t. s. koko pyhästä raamatusta, lapsille ja yksinkertaisille kristityille, niin että sitä syystä sanotaan apostoliseksi tunnustukseksi tai uskoksi; sillä se on niin tehty, ettei sitä paremmin ja hienommin olisi voitu niin lyhyeksi ja selväksi saada».

Uskontunnustuksen sanamuotoon nähden Luther oli hyvin vapaa, vaikka hän kyllä huomasi heti huudettavan harhaoppisuutta, kun vain sanakaan muutettiin. Hän tiesi, ettei siinä aina ole ollut kaikkia kohtia; »pyhäin yhteys» on myöhempi lisäys, Lutherin mielestä oli joku siten tahtonut lähemmin selittää kirkkoa koskevaa kohtaa; vieläpä hän vältti edelleen sanaa »yleinen» (katolinen) ja luki: pyhä, kristillinen kirkko, vaikkakin hän vielä mieluummin olisi nähnyt, että siinä olisi ollut: kristillinen, pyhä kansa.

Yhtä vapaa Luther oli suhteessaan raamattuun, vaikka hänet oli opetettu siihen ajatussuuntaan, että raamattu on inspiroitu ja erehtymätön.

Ratkaisevina vuosina hänen oli tutkittava raamatun arvoa häneen itseensä nähden, mikä merkitys sillä oli hänelle; myöhemmin esiintyi muitakin näkökohtia. Hänelle itselleen sillä oli suunnaton merkitys; sen avulla hä-

nestä oli tullut uusi ihminen; sieltä hän oli saanut nälkensä ja janonsa sammutetuiksi. Välittömällä käsityksellä hän eroitti sen siksi jokaisesta muusta kristillisestä kirjoituksesta. Usein hän on sen ohessa esittänyt raamatun ehdottomana auktoriteetina; inholla hän esim. työntää luotaan ajatuksen, että Paavalin kirjoituksissa olisi joku sana, jota koko kirkon ei tulisi totella ja noudattaa. Jumala on puhunut raamatun sanan omalla suullaan; se on kaikkea kokemusta varmempi.

Kuitenkaan hän ei suinkaan tyytynyt vain tuollaiseen alistumiseen raamatun auktoriteetin alaiseksi. »Ei sillä hyvä, että sinä sanot: Luther, Pietari ja Paavali ovat niin sanoneet, vaan sinun täytyy itse omassatunnossasi tuntea Kristuksen itsensä ja horjumattomasti havaita, että raamattu on Jumalan sanaa, vaikkapa koko maailma taistelisi sitä vastaan. Niinkauankuin sinulla ei ole tätä tunnetta, niin kauan et totisesti vielä ole Jumalan sanaa maistanut, vaan riiput korvinesi ihmisten suussa tai kynässä.» »Jokaisen täytyy uskoa vain sentähden, että se on Jumalan sanaa, ja että hän sisällisesti huomaa, että se on totuutta, vaikka enkeli taivaasta ja koko maailma saarnaisi sitä vastaan.»

Ellei joku kuitenkaan voinut tällaista kokea, saattoi se johtua monesta seikasta; mikä jättää hänet välinpitämättömäksi, ei ehkä koske häntä. – Sillä Jumala kääntyy erikoisesti jokaisen puoleen. Mitä hän on käskenyt Abrahamille tai Davidille, hän ei sentähden ole käskenytkä kaikille.

Edelleen Luther tekee eron Vanhan ja Uuden Testamentin välillä. Kirkollinen perinnäiskäsitys piti vanhan liiton hurskaita hyvinä kristittyinä. Kokonaan ei Lutherkaan voinut tästä käsityksestä vapautua. Mutta yleensä hän pitää huomattavasti eriarvoisina Vanhaa Testament-

tia, joka on lakikirja, ja Uutta Testamenttia, joka on evankeliumi.

Mooseksen laki on hänestä Kristuksen kautta lakautettu. Tämä koskee myös kymmeniä käskyjä, joita Luther täydellä syyllä piti kaikkien Mooseksen lakien keskuksena ja lähteenä. Sentähden hän suhtautui niihin hyvin vapaasti. Sabattikäskystä hän esim. sanoo, että sunnuntain pyhittäminen on vanha ja hyvä tapa, mutta sen rikkominen ei itsessään ole synti, kun se tapahtuu tuottamatta pahennusta muille — ja tietysti vahingoittamatta itseä. Kun hän tästä huolimatta säilytti kymmenet käskyt opetuksessa ja käytännössä, se tapahtui siksi, että »luonnolliset lait eivät missään ole niin kauniisti ja soveliaasti esitetyt kuin Mooseksen laissa».

Onhan tunnettua, että Luther eri raamatun kirjoille antoi hyvin erilaisen arvon. Tällöin hän kiinnittää huomion pelkästään niiden uskonnolliseen arvoon. Ylimmäksi hän asetti 1. Moos. kirjan — »melkein evankelisen kirjan» — ja psalmit. »Missä tavataan — hän sanoo — kauniimpia ilosanoja kuin on ylistys- ja kiitospsalmeissa!» »Toiselta puolen, mistä tapaavat valittavampia ja syvempiä surusanoja, kuin on katumuspsalmeissa!» »Samoin, puhuessaan pelosta ja toivosta he käyttävät sellaisia sanoja, ettei yksikään taidemaalari voisi niin sinulle kuvata pelkoa ja toivoa, eikä yksikään Cicero tai kaunopuhuja voisi sinulle niitä niin esittää.»

Tätä mittakaavaa käyttäen oli luonnollista, että monet muut kirjat oli sysättävä syrjään, eikä Luther häikäillyt lausua mielipidettään, joka kyllä useimmiten osui oikeaan. Apokryfakirjat hän tahtoi kokonaan kanonista poistaa, ei sentähden, että ne olivat apokryfeja, vaan koska ne olivat uskonnollisessa suhteessa vajavai-

sia. Saarnaaja ja Esterin kirja eivät myös puolustaneet siellä paikkaansa. Koko tämän arvioinnin syynä on, että Lutherissa on ainakin taipumusta käsittää profetaallinen innoitus sielutieteellisesti eikä koneellisesti. Joku kysyi — sanotaan pöytäpuheissa — profetaan ilmestyksistä, ne kun aina kerskuvat: »Näin puhuu Herrä», oliko Jumala puhunut heille mieskohtaisesti. Silloin sanoi t:ri M. Luther: »Ne ovat olleet hyvin pyhiä, hengellisiä ja ahkeria ihmisiä, jotka ovat vakavasti ajatelleet jumalallisia ja pyhiä asioita ja niitä tarkastelleet; siksi on Jumala puhunut heille heidän omassatunnossaan; tämän ovat profetat käsittäneet varmaksi ilmoitukseksi.» Sen mukaisesti käsitettiin profetat ensi sijassa kansan uskonnollisiksi johtajiksi. Vähempiarvoista oli heidän ennustuksensa kuninkaista ja maallisista asioista, missä he sitäpaitsi usein erehtyivät.

Yhtä vapaa oli Lutherin suhde Uuteen Testamenttiin. Jaakobin kirje oli hänestä vailla apostolista majestee-tiutta ja Juudaan kirje hyödytön. Johanneksen ilmestys ei näyttänyt profetaaliselta eikä apostoliselta. Kuitenkaan hän ei tahtonut sitoa muita omaan arvosteluunsa.

Parhaimpina kaikista Uuden Testamentin kirjoista Luther piti Johanneksen evankeliumia, Paavalin kirjeitä ja 1. Pietarin kirjetä, ja käyttämänsä mittakaava on, kuten tunnuttua, »tyrkyttävätkö ne Kristusta» vai eivätkö, t. s. esittävätkö ne Kristuksen Vapahtajana vai eivätkö.

Niin vapaa kuin Lutherin suhde raamattuun siis oli-kin, yhtä suuriarvoisena hän sitä piti. Sillä hänelle oli sana ja sakramentti se ase, jonka avulla Pyhä Henki vaikutti. Pelastava usko ei esiintynyt hänelle sydämen liikutuksena, joka syntyi itsestään, vaan se herätettiin

juuri sanan avulla. Sentähden hän myös tahtoi asettaa raamatun maallikojen käteen.

Mutta ei tässä kyllin, Luther on myös pannut alulle n. k. korkeamman raamatunkritiikin, niin että hänestä on sanottu: »Melkein kaikkia nykyisin käytetyitä mittapuita hän on jo käyttänyt omalla tavallaan» (R. Seeberg). Suuriarvoisimpana hän piti filologisesti varmaa raamatuntuntemusta ja sen mestaria, Erasmusta, vaikkakin hänen ehkä oii kuoltava Moabin kedoilla, ilman että oli johtanut kansan luvattuun maahan. Hän oli kuitenkin täyttänyt määrätyn tehtävänsä: pannut käyntiin kielitutkimukset, kutsunut miehet takaisin maallisista askareista ja harjoittanut kielteistä arvostelua.

Nämä kielitieteelliset ja historialliset apuneuvot antoivat arvostelulle lujemman pohjan. Aikahistoriallinen tausta esiintyi esim. profeetojen selittämisessä, joskin Luther itse usein mielivaltaisesti pani ennustuksen tarkoittamaan suorastaan Kristusta eikä käytännössä koskaan voinut täysin vapautua kuvaannollisesta selityksestä.

Sitävastoin hän on esittänyt niin uudenaikaisia ajatuksia kuin, että Mooses on lainannut monta naapurikansojen tapaa omalle kansalleen sekä että profeetain puheet, kuten Jesajan ja Hosean, eivät ole oikeassa järjestyksessä, ehkä on joku toinen ne järjestänyt. Hän ei ollut etukäteen varma, ovatko psalmien päällekirjoitukset läpeensä oikeat, ja piti, ettei Saarnaaja ollut Salomon, vaan makkabealaisaikaisen Siirakin kirjoittama. Luther ei myös pitänyt tärkeänä, vaikkei Mooses olisi 1. Moos. kirjan tekijä.

Lutheria ei huolestuttanut edes se, ettei hän evankeliumeissa tavannut tarkkaa järjestystä, tai ettei hän voinut sovittaa kertomuksia yhteen, esim. ehtoollisesta,

Pietarin kieltämisestä tai aikatiedonantoja. Pelottomasti hän myös osoittaa, että vanhatestamentilliset lainaukset Uudsesa Testamentissa eivät olleet tarkkoja, ja että saattoi olla virhe sukuuetteloissa.

Tällä vapaudellaan Luther osoittaa henkistä etevämyyttään muiden uskonpuhdistajien rinnalla. Hänen asemansa oli liian luja, jotta sitä olisi voinut sellainen horjuttaa; hän eli hengestä eikä kirjaimesta.

Toinen väline, jonka avulla Pyhä Henki vaikuttaa ihmiseen, on sakramentti. Niihin nähden oli katolisessa kirkossa muodostunut aivan kiero käsitys. Näiden toimien aiheuttama vaikutus katsottiin johtuvan jumalallisista voimista, jotka olivat läsnä käytettävissä, näkyväisissä välikappaleissa — leivässä, viinissä, vedessä ja öljyssä. Pelastusta ruvettiin silloin pitämään korkeampana luonnonmuutoksena, jossa päästiin personallisesta itsensätuomitsemisesta ja mielenmuutoksesta.

Tähän Luther ei voinut yhtyä, sitä vastaan soti koko hänen kokemuksensa ja hänen käsityksensä Jumalan ja ihmisen välisestä suhteesta. Tämän tuli olla puhtaasti personallinen, tietoinen ja vapaaehtoinen, ei salaperäisten voimien ja juhlamenojen välittämä.

Jo sakramentti-nimitys oli Lutherista epäraamatullinen, oikeammin olisi puhuttava sakramentillisistä merkeistä; Melanktonin teoksessa *Loci v. 1521* on myös asianomaisen osan otsikkona: Merkeistä. Ne ovat merkeinä, että Jumala tahtoo ruveta liittoon ihmisen kanssa, yhtä hyvin kuin julistus, sana, on sitä. Lutherista ne ovat samanlaatuisia; sakramentit ovat julistuksen tiivistetty, supistettu muoto; hän nimittää niitä sentähden myös »näkyväiseksi sanaksi». Siksi hän voi täydellä oikeudella sanoa: sinä saat (sakramentissa) niin paljon

kuin uskot saavasi. Niinkuin sana vaikuttaa vain oikein käsitettynä, niin myös sakramentti.

Kaste on silloin paitsi läsnäolevaa liittoa Jumalan kanssa armon, syntien-anteeksisaamisen lupaus myöskin tulevaisuudessa; se uudestisyntyminen, se kuolema ja ylösnousemus, se puhdistus, joka kuvaannollisesti suoritetaan hetkessä, on todellisesti jatkuva viimeiseen päivään saakka. Koko elämä on siten oleva hengellistä kastetta.

Lapsenkasteessa tämä eteenpäintähtäävä puoli on vielä selvempi, kuten myös ilmenee sanoista: »Joka uskoo ja kastetaan, se tulee autuaaksi, mutta joka ei usko, se kadotetaan». »Hän ei lisää: joka ei kasteta. Sillä hän tahtoo näyttää, että usko voi pelastaa ilman sakramenttiakin.»

Vielä selvemmin ilmenee sakramentin riippuvaisuus ihmisestä ehtoollisessa. Jumalan lahja siinä on vain hätääntyneille ja murheellisille; sen vuoksi Jeesus saattoi oppilaansa siihen mielentilaan sanomalla ensin: yksi teistä on pettävä minut.

Sellainen oli Lutherin käsitys ensimmäisten taisteluvuosien aikana; myöhemmin saivat sanat osittain toisen tehostuksen, joskin perustunnelma aina pysyi samana.

Näistä ajatuksista kasvoi Lutherin kirkkoihanne. Jonkinlainen historiallisen laitoksen luonne kuuluu välittömästi siihen; sanan virka on ase, jota evankeliumi välttämättä tarvitsee toiminnassaan. Sanan julistus ja sakramenttien oikea hoito »hengellisen viran» avulla — se on Kristuksen seurakunnan olemassaolon ulkonaisena tunnusmerkinä. Tämän on saatava vapaasti kehittyä. Esivallan velvollisuutena on pitää huolta, että se voi tapahtua, t. s. esivallan on poistettava, mikä voi olla evankeliumin puhtaan julistuksen esteenä; sitten luo evankeliumi itse sanan viran avulla tarvittavat uudet muodot.

Näiden mielipiteiden kanssa yhdenmukaisesti Luther puolusti aluksi täydellisen vapaamielisyyde nihan-
netta. Hän oli itse löytänyt totuuden ja uskoi sen ky-
kyyn voittaa omalla sisäisellä voimallaan, jos sitä vain
saatiin vapaasti julistaa. Kirjoituksessa aatelistolle
v. 1520 hän lausuu ajatuksen, että kerettiläiset on saa-
tava muuttamaan mielipiteensä kirjoituksilla eikä rovi-
oilla; muutoinhan pyövelit olisivat parhaimpia tohtorei-
ta, ja me voisimme säästyä opiskelusta. Niiden hänen lau-
seittensa joukossa, jotka paavi kirosi, oli myöskin tämä:
kerettiläisten polttaminen on vastoin Hengen tahtoa.

Hänen oma kantansa pakotti hänet kuitenkin pian tätä
vapautta jonkun verran rajoittamaan. Kun Luther oli täy-
sin varma löytäneensä täyden totuuden, hän oli myös sel-
villä, ettei mitään muuta totuutta voinut löytyä, ja myön-
tää silloin jollekin toiselle uskontunnustukselle oikeus jul-
kiseen harjoittamiseen ja tunnetuksitekemiseen olisi ollut
suoranaista valheen suosimista. Yksilö sai kyllä rau-
hassa noudattaa omantuntonsa ääntä silloinkin, kun se oli
erhetyksiin kietoutunut, mutta yhteiskuntailmiönä voi
ainoastaan todellisesti kristillinen, t. s. evankelinen kirkko
saada olla olemassa, missä esivalta oli evankelinen.

Miksikään lujaksi järjestelmäksi Luther ei koskaan
muodostanut näitä mielipiteitään, ja niiden filosofisesta
tukemisesta hän ei välittänyt. Tämä oli pohjaltaan etu.
Järjestelmät syntyvät ja häviävät, niiden kiinteissä
muodoissa elämä kadottaa paljon tuoreuttaan ja välittö-
myyttään, ja kun ne hajoavat, seuraa paljon sisältöä
mukana. Niin kävi Lutherin ajatusten puhdasoppisuu-
den aikakaudella; vasta kun niiden järjestelmä purettiin,
ne saattoivat jälleen tulla eläviksi.

Länsimaiden uusi sivistys.

Lyhyen ajan kuluessa tulivat Lutherin aatteet ja pyrinnot yksin vallitseviksi kaikkien muiden työntyessä syrjään. Leveän virran lailla ne aaltoilivat eteenpäin ja antoivat koko länsimaiselle sivistykselle uuden luonteen. Eikä kuitenkaan Luther ensi sijassa sitä harrastanut. Varmaan hänellä oli, kuten uudempi tutkimus on osoittanut, näilläkin aloilla syvemmät tiedot kuin mitä aiemmin hänelle on tahdottu myöntää, eikä hänen tieteen- ja taiteenharrastuksensa ollut vain uskonnollisen kasvatustajan, joka toivoo hyötyvänsä niistä kasvattajatoimessaan, vaan todellisen tiedemiehen ja taiteilijan, joka antaa niille arvon niiden itsensä vuoksi. — Mitään käänteentekevää, jota voisi verrata renessansin suurten mestarien tuotteisiin, Luther ei ole tuonut maallisen sivistyksen aloille; hänen merkityksensä siellä on vain välillinen. Ja kuitenkin hän on suorittanut, mitä he turhaan ovat yrittäneet: laskenut uuden ajan perustuksen, sillä hän on puhdistanut ihmisten mielet, niin että he ovat voineet nähdä totuuden, ja poistanut menneiden vuosisatojen keräämät esteet tulevaisuuden tieltä. Yhteen ainoaan kohtaan, mutta sivistyksen ydinkohtaan hän on kerännyt kaiken harrastuksensa ja tuonut sieltä esiin jotain todella uutta, avannut näköalan sen ajan sukunnalle kokonaan uuteen maailmaan ja saattanut jäl-

leen sen voimat historiassa vaikuttaviksi. Ensi silmäykseltä saattaa kyllä näyttää, kuin olisi kaikki jäänyt ennalleen, jos pysähdytään vain ulkonäiseen. Luther liikkui kokonaan katolisessa kaavassa, ja hänen toimintansa tuloksena näyttää olleen keskiajan aatteiden uudestimuodostaminen ja kenties kehittäminen. Mutta niin ainoastaan näyttää, sisällys on kokonaan toinen. Näissä vanhoissa muodoissa sykkii jälleen elämä, todellisen uskonnon elämä, vapautettuna kaikesta ei-kristillisestä, joka ei ainoastaan keskiajalla, vaan jo muinaisaikana siihen oli tunkeutunut. Sillä uskonpuhdistus ei merkitse vain alkukristillisyyden uudestisyntymistä, vaan sen uudestisyntymistä uuteen ajanhenkeen. Nyt tuli ensi kerran todellinen uskonto voimallansa ilmoitetuksi ja Länsimaiden ihmisten ulottuville. Nyt he saivat ensi kerran todella sitä kokea.

Ainoa kysymys, joka sentähden varsinaisesti herätti Lutherin ja koko uskonpuhdistuksen harrastusta, oli kysymys ihmiselämän päämäärästä, omantunnon rauhasta ja autuudesta. Perustuen paavalilais-augustinolaisen pessimismin näkökantaan, ihmisen syntisyyden käsitykseen, joka Lutheria elähdytti, tuli silloin lunastus hänen elämänsä katsomuksensa keskeellisimmäksi kohdaksi. Tämä oli mahdollinen vain Jumalan armon kautta, joka vastaanotetaan uskossa. Tätä on koko uskonto: toiselta puolen objektiivisesti käsitettynä, toiselta puolen subjektiivisesti, toiselta puolen jotain ihmisen ulkopuolella tapahtuvaa, toiselta puolen psykologista muutosta hänessä. Tässä murretaan aukko katolisen katsomuksen keskukseen. Katolisen käsityksen mukaan muutos ihmisessä tapahtui siten, että jumalallinen armo, kuten voima-aine vuodatettiin ihmiseen sakramenttien välityksellä ja

vajkutti luonnonvoimana; Lutherin ajatuksen mukaan kaikki tapahtui sielullisena muutoksena. Jumalallinen armo, rakkaus, herättää ihmisessä uskon, luottamuksen ja turvan Jumalaan. Uskonnosta tulee silloin objektiivisesti käsitettynä Jumalan ajatus, subjektiivisesti käsitettynä ihmisen myöntyminen tähän ajatukseen. Aistillinen ihme on poistettu ja sen tilalla on sielullinen ihme, sillä ihme se edelleenkin on, ei kuitenkaan suurempi kuin mikä tapahtuu luonnossa, kun aurinko valolla ja lämmöllään, armollaan, herättää elämän uinuvat voimat. Tätä vastaa myös täysin uuden ajan taipumus käsitteelliseen ja oloperäiseen syy-yhteyteen, Jumalan immanenttiseen toimintaan maailmassa ja ihmisessä vastakohtana edellisten aikojen käsitykselle Jumalasta sellaisena, joka käsittämättömällä tavalla silloin tällöin puuttui maailman kehitykseen. Uskonto vapautuu siten siinä vallitsevasta maagillisesta piirteestä ja muuttuu puhtaaksi uskon- ja henkiuskonnoksi.

Uskonnollinen muutos ihmisessä ei toiselta puolen myöskään tapahdu millään mystillisellä, salaperäisellä, spiritualistisella tavalla Jumalan välittömästi vaikuttaessa ihmiseen, vaan sanan kautta. Vain sanastansa Jumala tahtoo tulla etsityksi ja vain sanan kautta hän vaikuttaa kohottavasti ja puhdistavasti ihmishenkeen. Sakramenttienkin vaikutus on samaa laatua, nekin ovat »sana», vaikkakin toisella tavalla havaittavissa.

Kaikki tämä ehkäisi uhkaavaa subjektivismia, kunkin ihmisen taipumusta pitää omia, kenties kieroja ja sairaalloisia tunnelmiaan oikeutettuina. Ne oli tuomitava sanan mukaan, sillä sieltä tapaamme täysin säännöllisesti kehittyneitä uskonnollisia persoonallisuuksia. Tästä huolimatta kunnioitetaan ja suojellaan kunkin

yksilöllisyyttä, tuota, mitä keskiajalla oli aavistettu, mutta ei voitu käsittää oikeutetuksi. Sillä sanasta käsittää kuitenkin lopulta kukin ainoastaan sen, mikä on hänen persoonallisuudelleen hyödyksi; vain se voi syvimmissä mielessä vaikuttaa häneen.

Kun tällä tavoin synty oli jumalallisen armon avulla murrettu, silloin oli ihmisluonto vapautettu siitä, mikä sitä rumensi, ja saattoi antaa kaikkien hyvien taipumusten kasvaa ja uudistaa maailman. Kun aurinko saattaa vahingollisen kosteuden haihtumaan, silloin voi maa tuottaa hyvän hedelmän. Mutta kun ei pahaa luontoa koskaan täysin voiteta, vaaditaan lain käskyjä ja myös määräytyitä hartaudentarjoituksia. Elämän kaikilla aloilla tämän uuden täytyi tulla näkyviin, sillä pohjataan ovat kaikki sivistyspyrkimykset yhtä oikeutettuja; kaksinaismorali katosi. Jos edelleen hyvien töiden tuli kasvaa esiin, kuten hedelmien puihin — tuo on Lutherin mielivertaus — silloin niiden täytyi olla riippuvaisia ihmisen asemasta maailmassa, eihän mansikantaimi voi tuottaa rypäleitä, mutta kaikki ne ovat sisimmältään samanarvoisia ja kaikki kasvavat pakotta ja ilossa.

Kaikesta tästä voimme aavistaa uskonpuhdistuksen merkityksen yleiselle sivistyselämälle, sillä yksityiskohteisesti emme sitä voi osoittaa. Eihän myöskään ole mahdollista päättää, mihin muotoon tämä sivistys olisi kehittynyt, jos uskonpuhdistus olisi jäänyt tulematta, ja sen mietiskeleminen tuskin kannattanee. Ainakin aikalaiset tunsivat sen suureksi ja ihmeteltäväksi, ja tämä on kuitenkin pääasia. »Hengenkevät koitti yli saksalaisten maiden» (Harnack) ja kaikkialle, missä uudet aatteet olivat juurtuneet. Kaikki, mikä kaipasi vapautta ja valoa, saattoi nyt pelotta ja vavistuksetta kat-

sella ympärilleen maailmassa — oli jälleen ilo elää, kuten edellämainittu Ulrik von Hutten todistaa.

Mutta tulos? Osoittaako seuraava aika todellakin elpymistä sivistyksellisessä suhteessa? Ei siltä näytä. Päinvastoin luullaan voitavan huomata taantumusta. Määrättyjen keskiaikaisten aatteiden kuolemista on uskonpuhdistus kieltämättä viivyttänyt, ja on kylläkin totuutta Goethen valituksessa, että kuvaamataide ja runous pysähtyivät kehityksessään, niin että sulottaret jäivät pois, ja vasta vuosisatojen kuluttua ilmeni esteettinen sivistys, sellaisena kuin se romanilaisten kansojen keskuudessa keskeytymättömän kehityksen jälkeen kuokoisti keskiajan lopulla tai verraten pian sen jälkeen.

Tämä oli varsin luonnollista; ei myöskään puu kannu hedelmää välittömästi istuttamisen jälkeen, vieläpä voi vaatia vaivan ja työn vuosia, ennenkuin jaloimmat hedelmät kehittyvät. Aluksi kiinnitti uskonpuhdistus harrastuksensa enemmän ihmiseen sivistyksen luojana ja tarkoituksena, vähemmin sivistykseen itseensä. Niiden kovien aikojen kuluessa, jotka sitten seurasivat, oppiriitojen ja uskonsotien aikakaudella, pysähtyi moni kasvussaan ja paljon hentoa vihannuutta paleltui, mutta elinvoimat säilyivät silti ja saattoivat uusissa, suotuisissa olosuhteissa päästä voimakkaampaan kasvuun. Ajan oloon syventyi myös sivistysharrastus ja -ymmärtämys yhä enemmän, ja sen mukana seurasi sivistyksen karttuminen, joka aiheutti, että se pian kohosi ei vain renessansin, vaan monessa tapauksessa myös romanilaisten kansojen sivistyksen yläpuolelle; germaanit — etenkin protestanttiset mannermaan germaanit — tulivat tosiasiallisesti uranaukaisijoiksi tieteen kaikilla aloilla.

Yleensä uskonpuhdistus ei luonut mitään uusia si-

vistysmuotoja, ei edes annettu vanhoille uutta hahmotelua, niihin vuodatettiin vain uusi elämä ja uusi kasvuvoima ja niille annettiin uusi arvo.

Koko protestanttisen sivistyksen sisällykseksi ja vertauskuvaksi tuli perhe, tuo laitos, jonka kanssa katolisen kirkon aina oli ollut niin vaikea tulla toimeen. Siitä tuli kaiken protestanttisen sivistyksen alkusolu ja valmistus kaikkeen yhteiskunnalliseen toimintaan yleensä yhtä hyvin sen huolenpidon ja palveluksen avulla, joita siinä toinen toiselleen osoitti, kuin sen kuuliaisuuden ja kunnioituksen kautta, jotka ovat välttämättömiä sen olemassaololle. Tässä on protestantismin uusi luomus, papinperhe, kieltämättä ensi sijalla, niin että liioittelematta voidaan sanoa, että protestanttisen maailman tosiasiallinen sivistysetevämyys katolisen rinnalla »oleellisesti on kirjoitettava evankelisen papinkodin tilille».

Niin valmistautuneina ihmiset saattoivat astua elämään täyttääkseen siinä tehtävänsä kirkossa, valtiossa ja yhteiskunnassa. Näitä yhdyskuntia muodostettaessa ilmenee myös yksilöllinen piirre. Se alku kansallisten kirkkojen ja kansallisten valtioiden muodostamiseen, jota me huomasimme keskiajan lopulla, saatetaan nyt vähitellen perille. Protestanttisissa maissa muodostettiin erillensä olevia maalaiskirkkoja omine tunnustuksineen, jumalanpalveluksineen ja järjestyksineen, eri kansojen luontoon ja sivistyskantaan sovellettuina. Varmaankaan ei protestanttisuuskaan unohtanut, että kirkko oli yksi, mutta tämä ykseys oli luonteeltaan puhtaasti aatteellinen ja työntyi monesti sivuun taistelun kuumuudessa, kokonaisuuden vahingoksi. Sillä jos tämä ajatus olisi aina ollut elävä ja voimakas, niin se olisi kenties voinut säilyttää sen veljeyden hengen, joka nyt

näytti tuomitun vereen hukutettavaksi. Kuitenkin — tässä ovat kyllä katolilaiset ja protestantit yhtä syyllisiä.

Kansalliskirkkojen rinnalla esiintyivät kansalliset valtiot täysin oikeutettuina. Tässä on huomattava, että kaikki nämä kansallisvaltiot olivat aluksi laadultaan täysin keskiaikaisia, kaikki olivat *u s k o n t o v a l t i o i t a*, t. s. ulkonaisen siveellisen järjestyksen ohella valti-
on oli suojeltava puhdasta oppia. Uskonnonvapaus, omantunnonvapaus käsitettynä nykyaikaisessa mielessä yksilön oikeudeksi valita eri uskontunnustusten välillä, oli uskonpuhdistusajalle täysin vieras, mutta sen täytyi ennemmin tai myöhemmin välttämättä seurata tämän ajan yleisten aatteiden johtopäätöksenä.

Ettei täydellistä uskonnonvapautta välittömästi julistettu, oli sitäpaitsi melkein asian luonnossa. Vielä eivät olleet yksilöiden erikoispiirteet niin huomattavat, vielä ajattelivat ja tunsivat useimmat samalla tavalla, mutta samassa määrin kuin kehitys jatkui, samassa määrin esiintyivät erilaisuudet. Jos uskonnolla, jumalasuhteella silloin oli oleva jotain todellista merkitystä, niin kunkin ihmisen täytyi muodostaa se omalla yksilöllisellä tavallaan, joskin yleisesti katsoen kaikkien yhtäläisesti. Mutta myös ennenkuin täydellinen uskonnonvapaus julistettiin, olosuhteet olivat protestanttisissa maissa toiset kuin katolisissa. Kuolemanrangaistusvaatimus koski vain kerettiläisiä, ei suurten kirkkojen jäseniä. Sentähden protestanttisuudella ei ole omalla tunnollaan mitään sellaista kuin Pärttylinyö. Päinvastoin, ollessaan valtansa kukkuloilla, Kustaa Aadolfin voittoretken aikana, se osoitti jaloja käytännöllisen suvaitsevaisuuden esimerkkejä. Myöskin kaikkien kirkkojen inhoamiin kerettiläisiin nähden, yksityisistä su-

rullisista poikkeuksista huolimatta, oli suunnaton tosiasiallinen eroitus katolisen ja protestanttisen menettelyn välillä, ja tässä oli luterilaisuus alussa suhteellisesti ylinnä; tämä ilmeni sen parhaimmissa valtiollisissa johtajissa, maakreivi Filip Hesseniläisessä, Englannissa Edvard VI:n aikana, Mährissä, Siebenbürgenissä, Unkarissa, Puolassa, kaikkialla, missä luterilaisuus pääsi vaikuttamaan.

Todellinen suvaitsemattomuuden lieventyminen ilmenee protestanttisella taholla varsinkin, kun on kysymyksessä harhaoppiset uutuudet tieteen alalla, joskin siinä suvaitsemattomuus ajoittain saattoi olla kylläkin suuri; kuitenkin oli tosiasiallinen eroitus katolisen ja protestanttisen katsomuksen välillä. Kaikesta tästä on meidän kai myös etsittävä syy siihen, että protestanttiset kansat ovat aina helpommin voineet ottaa vastaan uudenaikaisia aatteita uskonnollista katsomustansa kadottamatta, kuin on laita katolisten keskuudessa, joiden useimmiten on valittava katolilaisuuden ja jumalankieltämyksen välillä.

Samassa määrin kuin suvaitsevaisuus kasvoi, samassa määrin vapautui valtio tehtävästään valvoa puhdasta oppia ja saattoi yksinomaisemmin antautua varsinaiseen tehtäväänsä, ulkonaisen siveellisen järjestyksen säilyttämiseen, valtiollisen ja yhteiskunnallisen edistyksen suosimiseen.

Valtiossa on jokainen rehellinen työ sisimmältä olemukseltaan jumalanpalvelusta, mutta yleisen patriarkallisen henkensä mukaan luterilaisuus mieltä vähemmän kapitalistiseen kehitykseen ja kiintyi kernaimmin maanviljelyselinkeinoihin. Kauppa ja teollisuus tulivat luvallisiksi vain siinä määrin kuin niitä pyhitti kutsumus-

ajatus ja harjoitettiin yhteiskunnan ja lähimmäisten hyödyksi.

Tämän käsityksensä kautta jokaisen rehellisen työn yhdenarvoisuudesta protestanttisuus on kieltämättä ollut mahtavimpia liikevoimia kansanvaltaiseen suuntaan, ja käsitys Jumalan antamasta tehtävästä on kohottanut jokaisen, vähäpätöisimmänkin työn tietäen tai tietämättään suuriarvoisemmaksi; kirouksen merkki on siitä poistettu.

Mitä kaikki tämä on merkinnyt taloudellisessa elämässä, on äskettäin yksityiskohtaisesti näyttänyt muuan kansantaloustieteilijä, Max Weber. Hän on osoittanut uskonpuhdistuksen uskonnollis-siveellisen opin jokaisen tehtävän arvosta ja nykyaikaisen taloustieteen opin »työnjaon laista» välistä yhtäläisyyttä ja huomannut, että jälkimmäistä olisi ollut mahdoton toteuttaa, ellei kutsumus-ajatus olisi ollut siinä takana. Uuden työnjärjestelyn vaatimaan ahtaaseen, harrastustakuoletta-vaan rajoittautumiseen, samoin kuin uuteen, repivään työnteon tahtiin, ei ihmisiä olisi milloinkaan saatu suostumaan, elleivät he olisi oppineet, että sellaisessakin työssä voi nähdä kutsumuksen. Kutsumus-ajatukselta löydämme syyn, miksi germaanit täällä alusta alkaen pääsivät romanilaisista kansoista niin voimakkaasti edelle ja yhä edellä pysyvät; siitä löydämme kenties myös syyn, miksi kehitys kansanvaltaan on käynyt niin paljon tyynemmin ja tasaisemmin germaanilaisissa kansoissa, kuin romanilaisissa ja slaavilaisissa.

Kaiken tämän ulkonaisen työn aikana protestanttisuus ei kuitenkaan milloinkaan unhoittanut toista erikoispiirrettään, tunnesyvyyttä ja sydämellisyyttä, jotka ovat erikoisesti ilmenneet mieltymyksessä uskonnolliseen ja

filosofiseen mietiskelyyn ja metafysikan hedelmöittämään taiteeseen.

Goethen edelläesitettyyn valitukseen protestanttisuudesta sivistyksenhävittäjänä voidaan sentähden vastata erään esteetikon — F. Th. Vischerin — tapaan, että tuo suuri mies »unhoittaa kysyä itseltään, olisiko hän milloinkaan kirjoittanut mitään Egmontia, mitään Faustia, mitään Iphigeneiaa, vieläpä, olisiko hän milloinkaan kirjoittanut yhtä ainoata sanaa, olisiko Schiller milloinkaan kirjoittanut mitään teoksistaan, elleivät nämä meidän jurot esi-isämme olisi karkealla saksalaisella talonpoikaisnyrkillään raivanneet itselleen tietä läpi kauniilta näyttävän maailman ja siten aiheuttaneet käännettä ajankehityksessä, jolle esteetinen sivistys ei milloinkaan voi olla vastikkeena, vaan jonka päinvastoin täytyy käydä oikean, syvän, todellisen taiteen ja runouden edellä, sellaisen, jota uudempi taide on.» Ensi sijassa tämä koski musikkia, henkevintä kaikista taiteista. Lutherin työn vaikutuksen alaisena saksalainen henki saattoi kasvaa suureksi ja voimakkaaksi ja antaa ilmauksen syvyydelleen ja sydämmellisyydelleen sävelluomissa, jotka eivät milloinkaan kadota viehätystään. Vähemmän selvästi uskonpuhdistuksen ajatukset ilmenevät muissa taiteenlajeissa; siellä pysähtyi aluksi kaikki eri tavoin esiintyvään kielteiseen suhtautumiseen katolisuu-teen; vasta yleisen sivistyksen kukkana on taide myöhemmin ilmestynyt.

Kaikkiialla, kaikilla sivistyksen aloilla, ovat siten uskonpuhdistuksen ajatukset olleet mukana kuljettamassa eteenpäin kaikkea sitä uutta, mistä meidän aikamme tuntee itsensä niin ylpeäksi. Mutta sen suurin merkitys on kuitenkin ollut luoda siveellisessä suhteessa

niin korkealla olevat persoonallisuudet, jotka ovat eläneet ja vaikuttaneet sen aloilla. * Ja kuitenkin meidän täytyy yhä edelleen Goethen tavoin sanoa, ettemme vielä lainkaan käsitä, »mistä kaikesta meidän on kiittäminen Lutheria ja uskonpuhdistusta». Parhain on kuitenkin selvillä: »olemme vapautuneet henkisen ahdasmielisyyden kahleista, meille on sivistyksemme kehittyessä tullut mahdolliseksi tunkeutua takaisin lähteelle ja käsittää kristinuskoa sen täydessä puhtaudessa. Meillä on jälleen rohkeutta seisoa lujasti Jumalan maakamaralla ja nauttia Jumalan suomasta ihmisluonnostamme.»

Menneisyyden tarkastelusta kääntäkäämme katseemme vielä hetkeksi nykyisyyttä ja tulevaisuutta kohti. Moni seikka näyttää osoittavan, etteivät uskonpuhdistuksen ajatukset voi sieltä saada erityistä vastausta. Nyt on tarmokkaan toiminnan aika, syvämielisestä ajattelusta, huolenpidosta sieluelämän sisäisistä liikkeistä täytyy luopua. Lutherin suuri kysymys näyttää sentähden melkein pä käsittämättömältä, sillä hänen ja hänen aikalaistensa syvä synnintunto puuttuu. Onhan ihminen monen mielestä vain luonnonolento ja hänen tehtävänsä toiminta luonnossa ja luonnon hyväksi. Käsitys maailmasta syy-yhteytenä ja historiallinen tajuntamme saattavat monelle vaikeaksi yksinpä Jumalan olemassaolon tunnustamisen, ainakin samassa mielessä kuin sen Luther teki. Korkeudessaansa näkyväisen maailman takana on olemassa koossapitävä yhteys, mutta se on ja pysyy jonakin salattuna, jota ei kukaan voi saavuttaa. Ja kun se mahdollisesti kerran saavutetaan, siellä toisella puolen, silloin on paljon kunniakkaampaa astua esiin sellaisena kuin on, varmana löytävänsä anteeksiannon virheitä ja puutteita kohtaan.

Jos kuitenkin syvennymme kysymykseen, huomaamme tämän ratkaisun epätydyttäväksi. Sillä kaikki, minkä luonto on meille antanut, on annettu puhdistettavaksi, kohotettavaksi ja jalostettavaksi. Tässä tapamme Lutherin perusajatuksen — ihanteenrakkauden täydellisyyteen pyrkimisen tulee olla ensimmäisenä. Sitä on levottomuus herätetty, etsiminen, tiedustaminen ja kysyminen, levottomuus, joka ei hiljene, ennenkuin kukin omalla tavallaan ja omaa tietänsä on saavuttanut päämäärän. Mutta tähän on juuri Lutherin ja uskonpuhdistuksen ajatus, heidän suuri kysymyksensä. Jos se edelleenkin pysyy suurena kysymyksenä, silloin eivät myöskään heidän vastauksensa siihen voi jäädä yhden-
tekeviksi.

B. di

Kanawastishin -
Seuron

178

13423

Kansanvalistusseuran julkaisemaa uskonnollista ja kirkkohistoriallista kirjallisuutta:

- A. A. Granfelt: **Pyhä maa.** Kuvia ja kuvaelmia. 412 suurta 4° sivua, 306 kuvaa ja karttaa. 10 mk., sid. 15 mk.
- A. Schlatter: **Johdatus raamattuun.** 604 siv. Sid. 7 mk.
- Lauri Ingman: **Johanneksen evankeliumi.** 364 s. 3: 25.
- Arthur Hjelt: **Pääpiirteet Babylonian ja Assyrian historiasta.** 152 siv. 25 kuvaa ja kartta. 1: 25, sid. 1: 75.
- A. H. Sayce: **Vuosituhsien takaa.** Raamatun historiallinen totuus Egyptin, Palestinan ja Assyrian muinais löytöjen valossa. 162 siv. 30 kuvaa. Sid. 1: 50.
- A. Meurman: **Martti Luther.** 179 siv. Sid. 2: 75.
- Emil Almberg: **Justinus marttyyri.** 75 p.
- „ — **Juhana Huss.** 50 p.
- „ — **Luostarielämästä ja munkkilaisuudesta.** 75 p.
- J. S. Pajula: **Uskonpuhdistus Ranskassa.** 75 p.
- Juuso Salovaara (Hedberg): **Valdolaiset.** 50 p.
- „ — **Hengellisiä herätyksiä Italiassa uskonpuhdistuksen aikakautena.** 75 p.
- A. F. Granfelt: **Kristillisen uskonnon alalta.** I-III. 1 mk.
- L. H. Sandelin: **Farisealaisuudesta Jeesuksen aikana.** 50 p.
- Th. Zahn—A. A. Virtanen: **Kristillinen kirkko ja keskusliike** apostolien ja marttyyrien aikakaudella. 35 p.
- B. F. V. Horn: **Juutelaisten viimeinen taistelu.** 60 p.
- E. Ljungberg: **Diakonissatoimi.** 50 p.
-

HINTA 5:—

Näköispainos, Kvs-säätiön Arkisivistyksen digikirjasto

Digitoitu Suomen tiedekustantajien liiton Kopiostokorvauksista myöntämällä apurahalla.

Alkuperäinen julkaisu:

Uskonpuhdistuksen sivistysmerkitys : muistokirjoitus uskonpuhdistuksen riemujuhlaan 1917 / Albin Simolin. (Kansanvalistusseuran Toimituksia ; 178) [Helsinki : Kansanvalistusseura] (Helsingissä : Raittiuskansan Kirjapainossa, 1919)

YKL 28.09

kansanvalistus; kristinusko; kirkkohistoria; kirkkoisät; luterilaisuus; reformaatio; reformaation aika
Augustinus, Aurelius, 354–430;
Luther, Martti (Martin), 1483–1546;
Tuomas Akvinolainen, 1225–1274

ISBN 978-952-7533-44-4

URN:ISBN:978-952-7533-44-4

Kvs-säätiö (Kansanvalistusseura sr)
Helsinki 2022